

AGORA

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

35 JAAR!

Toerisme: een blik op het verleden of de toekomst? | De experimentele hype
Oud worden we allemaal | De pendule van drie decennia woonbeleid

AGORA 2019-3 JAARGANG 35

REDACTIONEEL

'35 jaar!'

Het zal de trouwe AGORA-lezer waarschijnlijk niet ontgaan zijn: dit jaar vieren wij ons 35-jarige jubileum! Om deze mijlpaal extra glans te geven heeft de AGORA-redactie de afgelopen tijd hard gewerkt aan de digitalisering van ons rijke archief. En het resultaat mag er zijn: niet langer liggen we verscholen in de stoffige krochten van de Universiteitsbibliotheek of ergens onderop de stapel met bewaarde magazines: het archief van AGORA lees je nu, met dank aan de Universiteit Gent, overal en altijd eenvoudig online (zie: <https://ojs.ugent.be/agora>). Een mooi moment voor de redactie om nu, bij de viering van ons zevende lustrum, dit archief te gebruiken om collectief terug te blikken.

Tijdens verschillende "scan-middagen" kwam het archief stap voor stap aan ons voorbij, in verschillende lay-outs, met vergeten rubrieken en vooral met de meest uiteenlopende thema's. In de artikelen werden verwachtingen naar de toekomst uitgesproken, de nieuwste ontwikkelingen kritisch onder de loep genomen en dezelfde verwachtingen soms al bijgesteld. Hoewel 35 jaar een behoorlijke tijd is – het eerste nummer verscheen een decennium voordat ik überhaupt geboren was – lijkt er soms weinig veranderd. Vijfendertig jaar AGORA biedt een inspirerend, leerzaam maar vooral ook een vermakelijk inkijkje in de ontwikkelingen binnen ons vakgebied. In dit nummer duikt de huidige redactie – met hier en daar wat hulp van oudgedienden – in het verleden van AGORA om aan de hand van een aantal overkoepelende thema's vraagstukken te bespreken die vanaf de vroege jaren '80 tot nu in het blad aan bod gekomen zijn. Ik introduceer graag wat voor moois hieruit is voortgekomen.

We trappen af met de meest recente geschiedenis van AGORA. Marianne de Beer en Jorn Koelemaj zwaaien af als hoofdredactioneel duo, en blikken terug op hun bestuursperiode. Op basis van de afgelopen vijf jaar ontwaren zij een duidelijke rode draad, en bespreken zij naast een aantal opvallende onderbelichte thema's ook de meest terugkerende onderwerpen, die volgens hen goed aansluiten bij de huidige tijdgeest.

Toevallig of niet, deze onderwerpen komen impliciet of expliciet ook terug in de verschillende terugblikken die onze redacteurs voor dit speciale jublieumnummer hebben gemaakt. Wat dacht je van drie decennia woonbeleid of ruimtelijke ordening? Deze thema's kunnen natuurlijk niet ontbreken in een blad waar menig geograaf en planoloog zich kritisch en onafhankelijk heeft uitgelaten over de nieuwste beleidsconcepten of -strategieën. We kijken verder vooral naar de (r)evolutie van de stad, waar in dertig jaar duidelijke verschuivingen hebben plaats gevonden. Waar dertig jaar geleden niemand zat te springen om in de stad te wonen, is de stad anno 2019 populairder dan ooit, wat heeft geleid tot een overkookte woningmarkt. Ook de toerist weet inmiddels de stad in groten getale te vinden, wat op bepaalde plekken inmiddels zelfs veel overlast geeft. Vijfendertig jaar toerisme en vrije tijd, maar ook mobiliteit en transport, mondialisering, neoliberalisme en gentrificatie, erfgoed en ouderen: het komt allemaal aan bod in dit nummer. Had ik al gezegd dat in ons archief de meest uiteenlopende thema's te vinden zijn?

In vijfendertig jaar tijd zijn ook voldoende hypes in het blad voorbijgekomen: redactieadviseurs Ben de Pater en Peter Pelzer schrijven een mooi tweeluik over hypes in zowel de academische sociale geografie als in de toegepaste planologie. Of kunnen we bij een volgend jubileum vaststellen dat de hypes die door de

auteurs worden beschreven uiteindelijk toch staan voor de nieuwe werkelijkheid?

We blikken niet alleen inhoudelijk terug op 35 jaar AGORA. Valerie De Craene, Jorn Koelemaj, Michiel van Meeteren en Egbert van der Zee keken in de spiegel en analyseerden het netwerk dat de verschillende auteurs in de afgelopen decennia met elkaar heeft verbonden. Zij stellen dat het AGORA-netwerk sinds 1995 de sociaal-ruimtelijke sector in Vlaanderen en Nederland ruimschoots vertegenwoordigt. Ook de 'herinneringen aan' die verspreid door het nummer staan laten zien waar 'Agorianen' uitwaaiëren en hoe zij terugkijken op hun periode bij de redactie. Ook daar lijkt soms weinig in veranderd. Hoewel we niet meer vergaderen op een zolderkamer in Amsterdam, leeft de herinnering om met een club enthousiaste, creatieve geesten mooie kritische en relevante nummers te maken voort. In dit nummer blikken we veel terug om te laten zien waar AGORA voor staat, maar stiekem kijk ik al vooruit. Als kersverse hoofdredacteur kijk ik uit naar het schrijven van het nieuwe hoofdstuk van dit mooie magazine. Op nog vele jaren!

Demi van Weerdenburg, Hoofdredactie AGORA

COVERFOTO

Verwijdering van krakers uit een pand aan de Stadhouderskade in Amsterdam, februari 1990. Foto: Collectie Stadsarchief Amsterdam

INFOGRAPHIC

Netwerk auteurs AGORA 2014-2019. Maker: Egbert van der Zee

Thema

35 Jaar!

4 - AGORA 2014-2019: In lijn met de tijdsgeest

TERUGBLIK Marianne de Beer & Jorn Koelemajj

8 - Een kijkje in de spiegel

TERUGBLIK Valerie De Craene, Jorn Koelemajj, Michiel van Meeteren & Egbert van der Zee

14 - Toerisme: een blik op het verleden of de toekomst?

TERUGBLIK Wesley Gruijthuijsen & Demi van Weerdenburg

18 - Een rechtvaardigheidsperspectief op sociaal-ruimtelijke vraagstukken

TERUGBLIK Sara Smaal

23 - Hypes: de meeste Doornrosjes vinden nooit een Prins

ESSAY Ben de Pater

26 - De experimentele hype

ESSAY Peter Pelzer

30 - Van maakbaarheid naar ontwikkeling

TERUGBLIK Clemens de Olde

32 - De neoliberale stad in (r)evolutie

TERUGBLIK Jorn Koelemajj & Laura Deruytter

36 - De pendule van drie decennia woonbeleid

TERUGBLIK Barend Wind

40 - Opgezette varkens, cataloguserfgoed en ander ruimtelijk erfgoedbeleid

TERUGBLIK Karim van Knippenberg

42 - Oud worden we allemaal

TERUGBLIK Wesley Gruijthuijsen

44 - AGORA, een forum over mobiliteit

TERUGBLIK Tom Storme, Sarah Meire, Maite Dewinter & Freke Caset

Foto: Anouska Jaspersen

Terugblik - Marianne de Beer & Jorn Koelemaj

AGORA 2014-2019: IN LIJN MET DE TIJDSGEEST

Het lijkt inmiddels traditie te worden; bij een lustrum van AGORA Magazine neemt de (hoofd) redactie zichzelf eens kritisch onder de loep. Bij dit zevende lustrum is het de beurt aan afzwaaiend hoofdredactioneel duo Marianne de Beer en Jorn Koelemaj om terug te blikken, maar ook vooruit te kijken.

Wat is het bestaansrecht van een populair-wetenschappelijk tijdschrift, ook nog eens uitgegeven op papier, in de huidige tijd van snel (en soms *fake*) nieuws, van blogs en vlogs en van nieuwsartikelen *on demand*? Elk AGORA-jubileum lijkt dit soort vragen weer op te roepen, ook al kent elk tijdvak natuurlijk haar eigen bedreigingen en kansen. Jeroen Verwaaijen, hoofdredacteur tussen 1988-1993, schrijft voor het 25-jarig bestaan van AGORA een terugblikartikel over de ontstaansgeschiedenis van het blad. Verwaaijen beschrijft niet alleen de inhoud van het allereerste nummer, maar gaat ook in op hoe het tijdschrift ontstaat en vervolgens van de grond gekomen is. In 1984 begint AGORA als een onderdeel van stichting Strabo, een marktonderzoeksbureau opgericht door geografen en planologen afkomstig van de Vrije Universiteit Amsterdam. Het idee voor een tijdschrift ontstond in een periode dat er weinig werk was en net-afgestudeerden naar nieuwe middelen zochten om zichzelf te profileren op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld door het schrijven van vakgerelateerde artikelen. Op den duur gingen stichting Strabo en het tijdschrift AGORA los van elkaar verder. Zodoende komt AGORA op eigen benen te staan.

Ondanks sommige roerige tijden in het verleden, waarin vaak de discussie over de toekomst centraal stond, bestaat het tijdschrift dus nog steeds. Zo blikken Pelzer, Van Meeteren en Van Loon (AGORA 2014-1) terug op de periode 2009-2013. In die periode

veranderde de positie van het blad en werd de spagaat tussen wetenschappelijke erkenning enerzijds en het bijdragen aan het maatschappelijke debat anderzijds steeds lastiger. Het vinden van auteurs was lastig, omdat AGORA als Nederlandstalig platform aan interesse inboette in een academische wereld die steeds internationaler werd en steeds meer draaide om Engelstalige publicaties en internationale vraagstukken. Met het gevolg dat lokale vraagstukken minder in trek leken. Dit was ook te zien in een inkrimpende redactie. Het tijdschrift moest zich dan ook opnieuw uitvinden in die periode, en voerde zodoende een aantal grotere en kleinere veranderingen door. Door voortaan als een magazine door het leven te gaan, met nieuwe rubrieken die een breed lezerspubliek aanspreken, wist het blad deze periode van crisis door te komen.

Mede door deze positieve veranderingen, troffen wij bij ons aantreden als hoofdredactie in 2015 een tijdschrift aan met hernieuwd elan en zelfvertrouwen. Met als kloppend hart een redactie van studenten, promovendi en pas afgestudeerden, actief in het brede werkveld van sociaal-ruimtelijke vraagstukken. Naast een actieve Nederlandse redactie, is in de afgelopen vijf jaar de Vlaamse redactie sterk gegroeid, waardoor meerdere vakgroepen van diverse universiteiten in Vlaanderen inmiddels vertegenwoordigd zijn in de redactie. En dat is terug te zien in de verschillende thema's die in de afgelopen jaren de revue zijn gepasseerd.

Het blad in thema's

Zoals vanaf de beginjaren van AGORA het geval is geweest, probeert het blad nog altijd beleidsrelevant te zijn. Dit is terug te zien aan diverse themanummers zoals 'Gezonde Stad' (2016-3), 'Slimme Steden' (2017-1), 'Stedelijke Diversiteit' (2017-4), 'Hoogbouw' (2018-3) en 'Omgevingsdenken' (2019-2). Naast beleidsrelevantie kenmerkt de afgelopen periode zich opnieuw ook door de aandacht die gegeven is aan meer onderbelichte thema's. Voorbeelden hiervan zijn 'Muziek' (2019-1), 'Stedelijk Metabolisme' (2018-4), 'Stedelijk Verzet' (2017-2), 'On/Welkom' (2016-1) en 'Ruimte en Geschiedenis' (2015-2). Stuk voor stuk thema's die normaliter geen centrale plaats innemen in de *mental maps* van de gemiddelde sociaal-ruimtelijke expert, maar die zich uitstekend blijken te lenen voor een kritische sociaal-ruimtelijke blik.

Bij het op een rijtje zetten van de verschillende themanummers uit de afgelopen vijf jaar konden we een tweetal overkoepelende thema's ontdekken die als een rode draad door de afgelopen periode gelopen zijn. Deze steeds terugkerende onderwerpen zijn respectievelijk 'de stad', en dan meer specifiek het stedelijk leven, en 'het milieu', met in het verlengde daarvan ecologische duurzaamheid en klimaatverandering. Deze onderwerpen weerspiegelen uiteraard de meest populaire onderzoeksthema's van de diverse onderzoeksgroepen aan Nederlandse en Vlaamse universiteiten binnen dit vakgebied. Daarnaast zijn het (vanzelfsprekend) actuele maatschappelijke thema's. De manier waarop leven in de stad invloed heeft op de mens en vice versa, is een van de meest besproken onderwerpen in AGORA in de laatste vijf jaar. Terwijl een nummer als 'Overall Stad' (2016-4) ingaat op conceptuele vraagstukken over in hoeverre steden vandaag de dag nog ruimtelijk af te bakenen zijn, richten 'Gezonde Stad' en 'Slimme Steden' zich vooral op de potentie van slimme technologieën voor het creëren en stimuleren van meer welzijn onder stadsbewoners. Het themanummer 'Eetculturen' (2018-2) geeft een mooi inkijkje hoe de mens haar stedelijke omgeving gebruikt en inkleurt aan de hand van verschillen in eetgedrag, -voorkeuren en -locaties. In 'Stedelijk Verzet' (2017-2) is aandacht voor de manier waarop gemarginaliseerde groepen het stedelijk domein gebruiken om hun stem te laten horen en hun verzetsactiviteiten vorm te geven.

De invloed van de mens op haar omgeving is ook duidelijk terug te zien in het tweede overkoepelende thema van de afgelopen vijf jaar: het milieu. Het themanummer 'Antropoceen' (2018-1) gaat na in welke mate er in verschillende wetenschappelijke disciplines reeds aandacht wordt besteed aan het 'nieuwe geologische tijdperk' waarin wij ons momenteel bevinden, en welke impact dit heeft voor menselijke samenlevingen op verschillende schaalniveaus. Het vorig jaar verschenen 'Stedelijk Metabolisme' (2018-4) staat uitgebreid stil bij de vraag hoe de energievoorziening van onze steden en regio's is georganiseerd, en hoe dit in het licht van een toekomstige circulaire energietransitie kan worden verbeterd. En ook in het themanummer over 'China' (2017-3) wordt er veelvuldig gerefereerd aan de uitdagingen waar China voor staat op het gebied van stedelijke luchtkwaliteit, duurzaam transport en het behalen van haar klimaatdoelstellingen.

Hoewel we op alle themanummers even trots zijn, zijn er voor ons als hoofdredacteurs een aantal thema's uit de afgelopen jaren die een speciaal plekje in ons hart hebben veroverd. Een daarvan is het nummer 'On/Welkom' (2016-1) over ongedocumenteerde migranten in Europa en de gevoelens van (on)gastvrijheid die zij ervaren in hun veelal complexe en lange reizen om hier naartoe te komen en hun bestaansopbouw. Een nummer dat tot op de dag van vandaag actueel en relevant is. Uniek in dit themanummer is een gedicht van een vluchteling, waarmee een vrouwelijke vluchteling in haar eigen woorden niet alleen haar gevoelens maar ook die van zoveel anderen tastbaar maakt. Een tweede in onze persoonlijke lijst van favorieten is het themanummer over 'de post-socialistische stad' (2015-3). Aan de hand van een doldwaze reis

langs onder meer Belgrado, Boekarest, Minsk en Tallinn, wordt kritisch gereflecteerd op de vraag of er dertig jaar na de val van de communistische regimes in Oost-Europa nog altijd gesproken kan worden van een postsocialistische stad. Naast een focus op de sociaal-ruimtelijke transitie die deze steden sindsdien zijn ondergaan, vragen enkele auteurs in het nummer zich ook hardop af of bepaalde elementen van de geplande socialistische modelsteden inspiratie kunnen bieden voor hedendaagse architecten en beleidsmakers.

Tot slot een bijzondere vermelding voor het nummer over Geo-onderwijs (2016-2), waarin het bestaansrecht van het schoolvak Aardrijkskunde in zowel Nederland als Vlaanderen onder de loep genomen wordt. Dat dit onderwerp leeft onder de vakgemeenschap wordt wel duidelijk door de grote hoeveelheden losse nummers die hiervan besteld zijn. Want met veranderende curricula en een toenemende focus op de exacte vakken, moet ook de aardrijkskunde zichzelf opnieuw uitvinden om haar positie binnen het (middelbaar) onderwijs niet te verliezen. Dat aardrijkskunde juist in tijden van steeds verder toenemende mondialisering een maatschappelijk relevant en actueel vakgebied is, staat echter als een paal boven water, zoals ook in dit themanummer duidelijk naar voren is gekomen.

De steeds terugkerende onderwerpen zijn respectievelijk 'de stad' en 'het milieu'

Tijdsgeest

Maar AGORA Magazine is natuurlijk meer dan alleen een reeks aan thema-artikelen. Een van de krachten van ons blad is dat er, naast een nadrukkelijk themagedeelte, in elk nummer ook een aantal varia-artikelen te vinden is. Deze varia-artikelen bieden de lezer precies wat hun naam doet vermoeden: een breed scala aan onderwerpen, type artikelen en auteurs. Een vaste rubriek waar wij al jaren zeer tevreden mee zijn is de 'Vrije Ruimte'. Nagenoeg elk AGORA-nummer wordt afgesloten met een kort artikel van een prominent figuur uit de sociaal-ruimtelijke sector die zonder restricties zijn of haar visie, mening, onvrede of verbazing deelt. De thema's die in deze rubriek voorbijkomen zijn even uiteenlopend als de auteurs die we hiervoor iedere keer weten te strikken. Elk artikel geeft stof tot nadenken en leidt in sommige gevallen ook tot discussie. Precies wat AGORA als platform hoopt te bereiken.

Andere rubrieken die blijvertjes gebleken zijn in de afgelopen periode zijn de 'Klassieker' en de 'boek- en scriptierecensies'. Toch zijn deze geen van allen onomstreden: binnen de redactie worden regelmatig diverse rubrieken tegen het licht gehouden, met de vraag of ze nog altijd aansprekend en relevant genoeg zijn. Ook daarbij is te merken dat een magazine moet meegaan met haar tijdsgeest. Zo begint bij de 'Klassieker' bijvoorbeeld de dominantie van mannelijke auteurs (zowel van de artikelen zelf als van de boeken die worden besproken) inmiddels wel wat op te vallen en verschillen de meningen nog wel eens over de definitie van een 'kritische' recensie of een 'prikkelende' afbeelding. Dergelijke ethische discussies binnen de redactie zijn belangrijk en waardevol, aangezien we met elkaar het blad hiermee scherp, divers en actueel houden.

AGORA Magazine had dan ook nooit haar 35-jarige bestaan kunnen vieren als het de aansluiting met actuele maatschappelijke vraagstukken was kwijtgeraakt. Dankzij de aldoor veranderende redactie en de instroom van redacteuren uit nieuwe vakgebieden blijft het blad zich bovendien op een verfrissende manier doorontwikkelen. De redactie was, is en blijft echt de ruggengraat van dit blad, en daarom is het zo jammer dat de werving van redacteuren in de afgelopen jaren soms een moeizame opgave is gebleken. Wij, als hoofdredactie, hebben ons natuurlijk meermalen de vraag gesteld waar dit aan zou kunnen liggen. Heeft dit misschien te maken met de afschaffing van de basisbeurs in Nederland, waardoor het presteren en snel afstuderen voor de huidige generatie studenten boven alles gaat en zij geen tijd meer kunnen en willen maken voor extra curriculaire activiteiten zoals het lidmaatschap van een redactie? Of kunnen studenten en jonge professionals tegenwoordig op zoveel verschillende (online) plekken hun verhaal en hun ei kwijt, dat ze AGORA niet altijd weten te vinden? Zijn wij slechts één van de vele media en weten we onvoldoende op te vallen tussen de blogs en vlogs van deze tijd?

Bij de 'Klassieker' begint de dominantie van mannelijke auteurs inmiddels wel wat op te vallen

Want dat we door sommigen misschien als *old school* medium worden gezien, daar kunnen we ons best iets bij voorstellen. Over de hele linie hebben tijdschriften het moeilijk en dat geldt niet alleen voor populair-wetenschappelijke tijdschriften als de onze. Desalniettemin moeten we in de vaart der volkeren mee. Daarom hebben we in de afgelopen jaren veel tijd en energie gestoken in digitalisering en de online zichtbaarheid van ons blad. Maar zoals vijf jaar geleden ook al werd gesteld door Pelzer, Van Meeteren en Van Loon, is dit niet altijd makkelijk te bewerkstelligen door een redactie van vrijwilligers met een beperkt budget en een relatief beperkte digitale geletterdheid. Nochtans hebben we zeker stappen hierin gezet. Als belangrijkste willen we op deze plek de digitalisering van ons rijke archief noemen. Dit lange en tijdrovende traject is inmiddels nagenoeg afgerond, waardoor alle AGORA's, met uitzondering van de twee meest recente, nu digitaal

beschikbaar zijn en gemakkelijk per los artikel geraadpleegd kunnen worden. Daarnaast werken we in toenemende mate samen met de studenten van de opleiding Geo-Media & Design aan de Aeres Hogeschool, om de infographics op de achterkant nog beter te maken. In de toekomst hopen we onze website nog beter en intensiever te benutten, om zo ook online ons geluid nog nadrukkelijker te kunnen laten horen.

Op naar de 40

AGORA Magazine is anno 2019 nog steeds 'een ontmoetingsplatform voor wetenschap en samenleving op het gebied van de ruimtelijke ordening', zoals in het allereerste AGORA-nummer uit 1984 te lezen viel. En daar zijn wij als afzwaaiende hoofdredacteuren ontzettend trots op. De afgelopen jaren hebben we met veel plezier aan het roer mogen staan van dit tijdschrift. Wij hebben enorm genoten van de creatieve ideeën van redacteuren, hun immer kritische blikken, de gezellige redactievergaderingen, en de Nederlands-Vlaamse samenwerking, die in de afgelopen jaren alleen maar sterker geworden is. AGORA moet eigenlijk gezien worden als een voornamelijk autonoom rijdend voertuig, dat van tijd tot tijd wat bijsturing nodig heeft. Niet alleen past het daarmee perfect in het huidige tijdsgewricht, ook maakt dit het blad klaar voor de toekomst. En wij zien die toekomst dan ook met alle vertrouwen tegemoet. Daarbij kunnen we echter niet zonder de loyale steun van onze trouwe partners, waaronder het KNAG, de Universiteit Utrecht en de KU Leuven. Dankzij hen kunnen wij nu vooruit gaan kijken, richting ons veertigjarig bestaan. We zijn benieuwd wat de komende jaren voor dit blad in petto hebben. Daarbij wensen wij onze opvolgers veel succes en vooral veel plezier toe.

Digitaal archief

De afgelopen jaren heeft AGORA gewerkt aan de digitalisering van haar archief. De themanummers waar naar verwezen wordt in dit jubileumnummer zijn terug te vinden via <https://ojs.ugent.be/agora>. Volledige edities zijn te downloaden via onze eigen website: <http://www.agora-magazine.nl/archief/2008-nu/>.

Marianne de Beer (m.debeer21@gmail.com) en **Jorn Koelemaj** (Jorn.Koelemaj@UGent.be) vormden van 2015-2019 het hoofdredactionele duo van AGORA Magazine.

Naam: Marco Bontje

Huidige functie: Assistant Professor Stadsgeografie, Universiteit van Amsterdam

Actief bij AGORA: 1996 - 2001

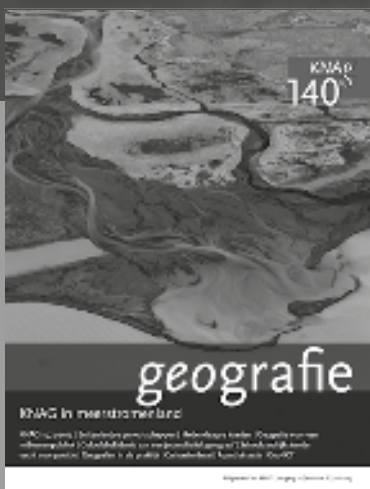
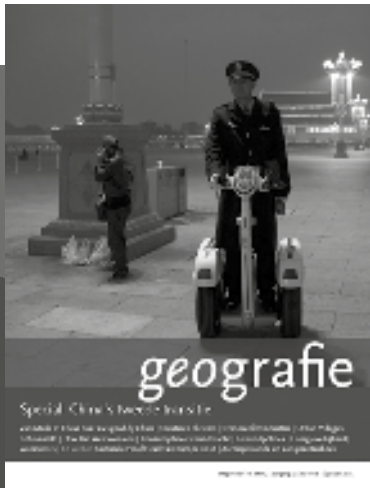
Flashback naar 1996: net afgestudeerd als stadsgeograaf, niet meteen een 'geografische' baan, dus op zoek naar een goede manier om bij te dragen aan het vakgebied en relevante werkervaring op te doen. Dat ik een jaar later aan een proefschrift zou beginnen en wetenschappelijk stadsgeograaf zou worden wist ik toen nog niet. Ik was welkom bij AGORA, toen nog ondergebracht bij SISWO, een ietwat verstoofd onderzoeksinstituut waar op alles bezuinigd moest worden. Elk jaar was het maar weer de vraag of we nog een jaar door mochten. Een andere uitdaging was elk nummer goed gevuld te krijgen. Ik droeg mijn steentje bij als schrijver en themaredactielid over van alles en nog wat: Berlijn, Lelystad, Deltametropool, Vijfde Nota, eilandwijken, grenzen etc. Meestal over iets waar ik verstand van had, soms ook even iets heel anders; met als meest exotische uitstapje: 'Met Maria naar de RAI', over bedevaarten in Nederland. Ons grootste succesnummer was het 'Buren en Buurten' congres en themanummer in 2000. Na vijf jaar stopte ik als redacteur in 2001, maar bleef wel betrokken: er zouden nog de nodige artikelen en gastredactieschappen volgen. AGORA ging een nieuwe toekomst tegemoet, verzelfstandigd als stichting en met een enthousiaste nieuwe generatie redacteuren.

Flash forward naar 2019: AGORA is al 35 en een begrip onder jonge Nederlandse en Vlaamse geografen, planologen en stadsociologen. Nog steeds een belangrijke kweekvijver voor sociaalruimtelijk schrijf- en redactietalent, die meer ondersteuning uit het vakgebied (universiteiten, onderzoeksbureaus etc.) verdient. Gefeliciteerd en op naar de volgende (minimaal) 35 jaar!

HERINNERING VAN

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen
en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke
ontwikkelingen in Nederland en
daarbuiten | reisverhalen | opinies
| achtergrondinformatie | recensies |
columns | geografische agenda
| interviews | nieuwsberichten |
boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Geografie verschijnt negen keer per jaar en kost studenten slechts
€ 34 per jaar, aio's en oio's betalen € 70,50 (normale prijs € 94,50 per
jaar). Het lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig
Genootschap (KNAG), het belangrijkste netwerk voor geografen in
Nederland, is bij de prijs inbegrepen.

Kijk op www.geografie.nl of bel
030 7115 110 voor een abonnement.
Een welkomstcadeau ligt klaar!

KNAG
g

EEN KIJKJE IN DE SPIEGEL

Dat AGORA al decennialang netwerken smeedt tussen sociaal-ruimtelijke wetenschappers, beleidsmakers en disciplines over de generaties heen is evident. Maar hoe zien deze netwerken er precies uit en wie zijn de verbindende (f)actoren hierin? Hoog tijd om de spiegel eens op te poetsen.

Het digitaal ontsluiten van het AGORA-archief verschaft een blik op de ontwikkeling van sociaal-ruimtelijke denkkaders op tal van thema's, zoals de bijdragen in dit jubileumnummer duidelijk laten zien. De digitalisering levert echter ook interessante metadata op, dat een meer overkoepelend verhaal vertelt. Generaties auteurs die gezamenlijk aan verschillende themanummers hebben geschreven, vormen samen een structuur. Deze structuur kun je met netwerkanalysemethoden zichtbaar maken en analyseren.

Nadat we op een rij hebben gezet wie en wat AGORA de afgelopen 25 jaar is geweest, geven we wat meer uitleg over hoe we de netwerkanalyse hebben aangepakt. Vervolgens zullen we aan de hand van een aantal visualisaties stilstaan bij de netwerken die in de afgelopen 25 jaar zijn ontstaan tussen verschillende generaties, en tussen verschillende geografische regio's. We gaan slechts terug tot 1995 (en dus niet tot 1984) vanwege de – op moment van schrijven nog beperkte – beschikbaarheid van de data. 1995 geldt echter ook als de start van een nieuw tijdperk, beschreven door Stefan Kromhout in het 25-jarige jubileumnummer (2009-1): vanaf dat jaar transformeerde AGORA geleidelijk van een zieltogend blaadje van Amsterdamse insiders naar een populair-wetenschappelijk magazine waar het merendeel van de Nederlandstalige geografische instituten redactieleden aan zou leveren.

AGORA's nummers

Sinds 1995 zijn er in 114 edities, 1596 artikelen in AGORA verschenen, geschreven door 1170 verschillende auteurs. 916 auteurs hebben slechts eenmalig een bijdrage aan AGORA geleverd. Deze auteurs worden doorgaans op basis van hun specifieke expertise benaderd om een bijdrage te leveren aan een bepaald thema. Ook komt het voor dat deze auteurs op basis van hun maatschappelijke of academische positie worden gevraagd een eenmalige column of recensie te schrijven buiten de thema's om. Bij dat laatste valt bijvoorbeeld te denken aan rubrieken als de 'Klassieker', of aan de 'Vrije Ruimte'.

Een groot deel (259 auteurs) verbindt zich echter voor langere periode aan het magazine. Dit zijn uiteraard vooral AGORA-redacteuren zelf, die over het algemeen graag bereid zijn om met enige regelmaat bij te dragen aan een inleidend thema-artikel, een scriptie- of boekrecensie, een verslag van een congres of een artikel op basis van hun eigen onderzoek. Redacties vormen al snel generaties. Een groep studenten wordt AGORA-redacteur, vaak in de tweede helft van hun studietijd, en verlaat gaandeweg de kar naarmate carrières bij het bedrijfsleven, de overheid of de academische wereld de overhand op hun tijdsbesteding krijgen. Daarnaast zijn er binnen de verschillende sociaal-ruimtelijke universitaire departementen in Nederland en Vlaanderen een aantal trouwe sympathisanten, die om de zoveel jaar een artikel (mee)schrijven. Veel van hen zijn als redactie-adviseur verbonden aan AGORA en/of zijn zelf redacteur bij AGORA geweest.

Er is, met andere woorden, een duidelijk geraamte waarneembaar van zowel thematische als temporele clusters, met daar tussenin verbindende (f)actoren – een rol die vaak vervuld wordt door hoofdredacteuren.

Een blik op het archief leert ons dat er weinig prominente figuren in de hedendaagse sociaal-ruimtelijke wereld zijn, zowel academisch als maatschappelijk, die niet ooit aan AGORA bijgedragen hebben. Om die reden durven wij dan ook de stelling aan dat AGORA in zekere mate een barometer is van de sociaal-ruimtelijke sector in de Lage Landen in het algemeen, en de Nederlandstalige professionele geografiebeoefening in het bijzonder. Het sociaal kapitaal dat gecreëerd wordt door een populair-wetenschappelijk magazine als de onze mag dan ook niet onderschat worden.

Metten is (zeker) weten

Het netwerk dat gesponnen is door deze 1596 artikelen van 1170 auteurs brengen we in kaart door een zogenaamde "co-occurrence" analyse. Als twee auteurs samen in een themanummer voorkomen wordt een relatie tussen de auteurs verondersteld. Deze relatie betekent niet altijd dat de auteurs daadwerkelijk hebben samengewerkt, maar dat ze verbonden zijn via het themanummer. Ze zijn door redacteurs benaderd om een bijdrage te leveren of hebben een artikel ingestuurd welke in het themanummer is opgenomen. Wanneer een auteur een bijdrage heeft geleverd aan één AGORA editie, dan is de auteur in de analyse verbonden met de andere auteurs die een bijdrage aan hetzelfde nummer leverden. Bij sociale netwerkanalyse definieer je een systeem (het systeem "AGORA 1995-2019") in knopen (nodes in de taal van netwerkanalyse) en verbindingen (edges). Een knoop is een individuele auteur die minimaal één keer iets voor AGORA in die periode geschreven heeft. Een verbinding van "1" is er als je samen in hetzelfde nummer hebt gestaan (vandaar de term "co-occurrence"). Als je vaker dan eens in eenzelfde nummer hebt gestaan, dan krijgt de verbinding tussen die twee auteurs een waarde die overeenkomt met het aantal keer dat ze in dezelfde AGORA staan. Wanneer een auteur bijdragen heeft geleverd aan meerdere AGORA nummers, dan verbindt in deze analyse de auteur als het ware de verschillende edities met elkaar.

De positie van auteurs in het netwerk wordt bepaald door het aantal auteurs waarmee zij of hij verbonden is, en de gelijkenis in deze verbindingen met andere auteurs. Dat wil zeggen dat een auteur die veel overeenkomstige verbindingen heeft met een andere auteur, bijvoorbeeld omdat ze samen aan verschillende edities van AGORA hebben gewerkt, in het netwerk dichtbij elkaar staan. Auteurs die in slechts één editie van AGORA verschenen zijn, zullen gegroepeerd worden met andere auteurs die in dezelfde editie staan, maar niet in andere edities voorkomen. In totaal maken de 1170 auteurs meegenomen in de analyse 14.855 verbindingen, en is een auteur verbonden met gemiddeld 25 andere auteurs.

Als je zo'n netwerk zonder verder schoonmaken weergeeft in sociale netwerkanalyse software, zie je een chaos die overeenkomt met een bord spaghetti. Maar door middel van statistische analyses, het selecteren van subsets van knopen en verbindingen (het zogenaamde netwerk "snoeien", oftewel "pruning" in het Engels) en het aanbrengen van structuur door middel van algoritmes kun je visualisaties verkrijgen die allerlei verhalen vertellen over hoe AGORA de afgelopen decennia heeft gefunctioneerd.

Een eerste orde in de spaghetti

Om te beginnen hebben we allereerst een visualisatie gemaakt (figuur 1) van het hele netwerk. De organisatie in het netwerk is gegenereerd door het Force Atlas algoritme. Force Atlas geeft het netwerk zo weer dat nodes die geen relatie hebben meer van elkaar worden weggeduwd dan nodes die wel een relatie hebben. Het resultaat is een visualisatie waar "klikjes" dicht bij elkaar staan en de nodes die het minst met elkaar te maken hebben van elkaar afstaan. We hebben nog meer organisatie toegevoegd door een

modulariteitsanalyse algoritme bepaalde gemeenschappen (*communities*) te laten definiëren. De modulariteitsanalyse laat zien of auteurs onderdeel zijn van een cluster waarin het waarschijnlijker is dat de auteurs met elkaar verbonden zijn, dan met de overige auteurs in AGORA. Het resultaat hiervan laat zien dat er 10 verschillende clusters in het netwerk te vinden zijn. De belangrijkste grenzen tussen de grotere communities zijn in figuur 1 weergegeven met de zwarte lijnen. De node- en labelgrootte is afgestemd op de "degree centrality". Dat is het totaal aantal verbindingen dat een auteur heeft, lopend van 8 tot 301. Hoe groter de naam, hoe meer verbindingen in het netwerk iemand heeft.

Uit figuur 1 blijkt dat een zuiver wiskundig algoritme op basis van de data de evolutie van AGORA reeds op vrij logische wijze weergeeft. Het AGORA archief blijkt een interessante banaanvorm te hebben, waarin de opeenvolging van redacties duidelijk naar

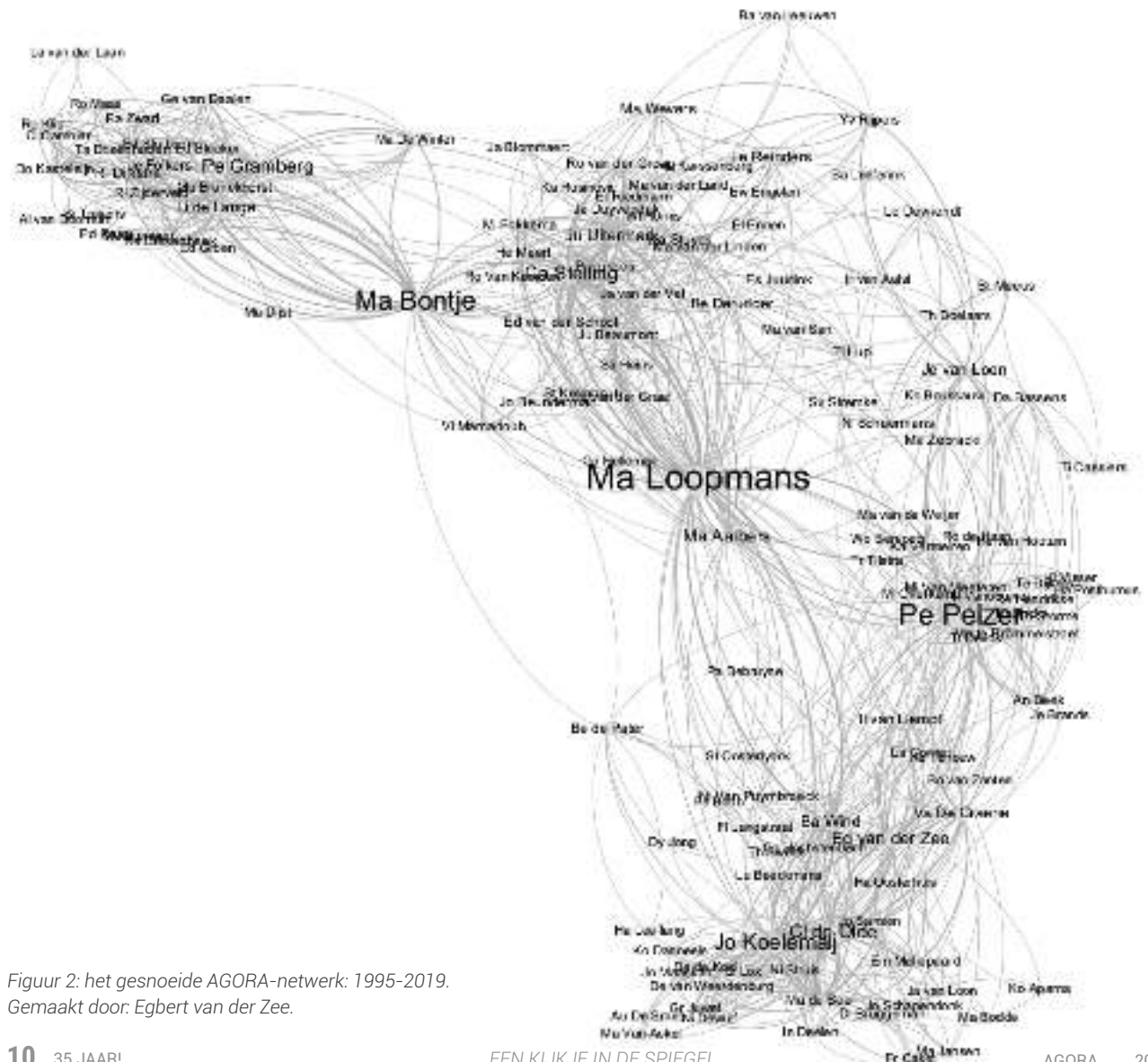
voren komt (vanaf linksboven en dan met de klok mee) en waar ook de centrale namen al sterk uitkomen. Als "brug" tussen de delen in de banaan, die dus zowel in de jaren negentig als recenter hebben bijgedragen, zien we vaak hoogleraren en bekende figuren uit het sociaal-ruimtelijke 'wereldje' terug. Mensen als Hugo Priemus, Jos Gadet, Otto Raspe, Sjoerd Soeters, Wil Zonneveld, Sako Musterd, Luca Bertolini, Virginie Mamadouh, Ben de Pater en Pascal De Decker trekken heden en verleden van AGORA naar elkaar toe.

Zoeken naar reflectie van de harde kern

In figuur 2 hebben we het netwerk een beetje gesnoeid en alleen de relaties laten staan die méér dan een keer in het netwerk voorkomen. Met andere woorden: wil je in dit netwerk nog voorkomen, dan moet je met minimaal één ander lid minstens twee keer in dezelfde AGORA gestaan hebben. De grootte van knopen en labels is geschaald volgens "betweenness centrality". Dat is een maat die meet hoe belangrijk een knoop is als "verbinder tussen de diverse vleugels van het netwerk". Een auteur met een hoge "betweenness centrality" heeft dus connecties met verschillende auteurs die niet met elkaar verbonden zijn en is hiermee een spil in het netwerk.

Het snoeien van het netwerk zorgt ervoor dat de trosjes auteurs verdwijnen die alleen voor de gelegenheid van één themanummer gevraagd zijn. Hierdoor is de harde kern nog duidelijker zichtbaar. Wat deze illustratie mooi laat zien, zijn de verbinders die generaties van AGORA-redacties overbruggen, zoals Marco Bontje (UVA),

AGORA is in zekere mate een barometer van de sociaal-ruimtelijke sector in de Lage Landen

Figuur 2: het gesnoeide AGORA-netwerk: 1995-2019. Gemaakt door: Egbert van der Zee.

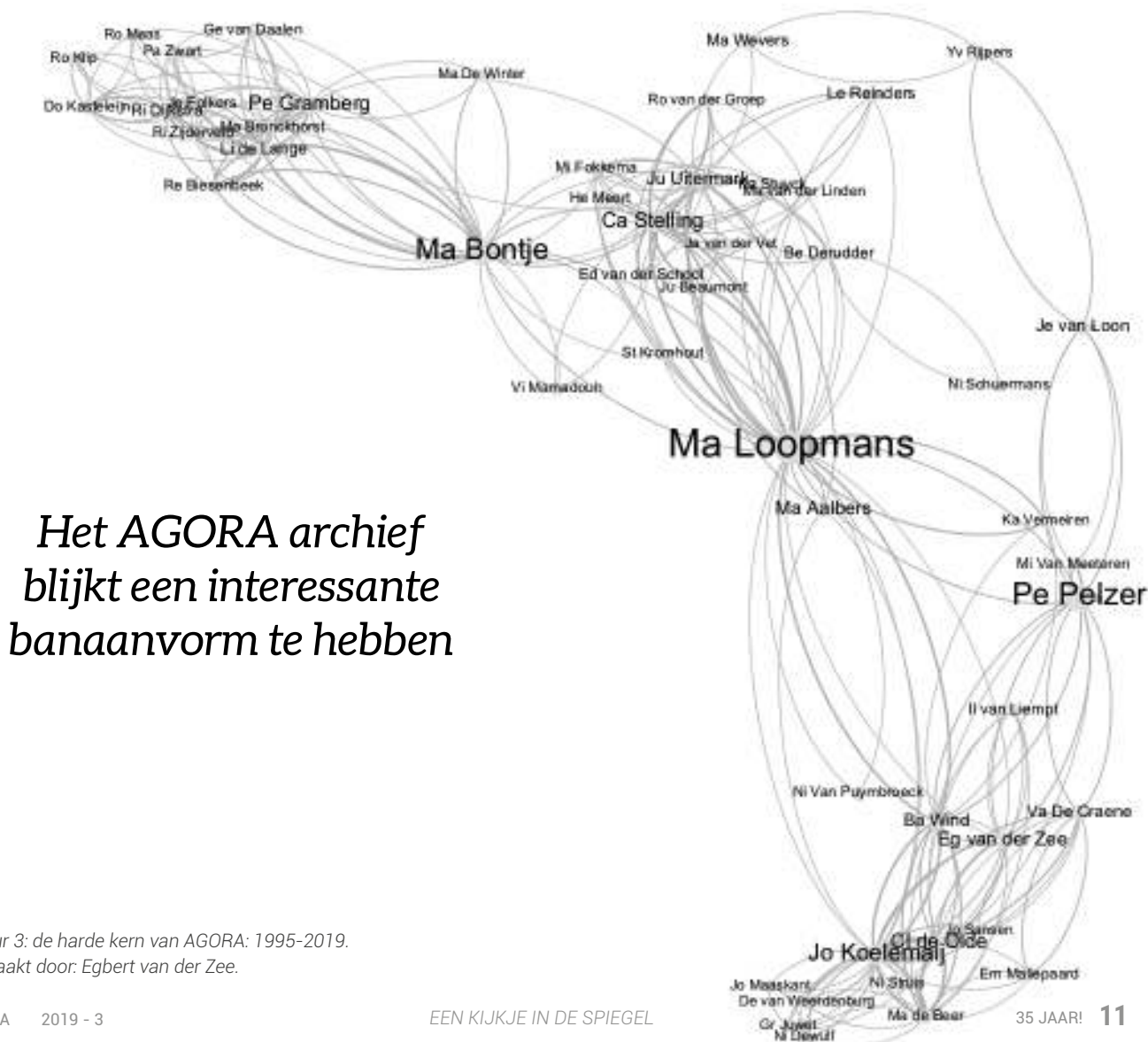
Maarten Loopmans (KU Leuven) en Manuel Aalbers (KU Leuven, voorheen UvA). Vaak zijn dit redactieleden die nadat het stokje der verantwoordelijkheid was doorgegeven of nog even bleven hangen, of zijn blijven schrijven. En er is meer te zien. Degenen die de academische wereld uitgegaan zijn, lijken sneller in de periferie van het netwerk te komen dan zij die blijven. Het is dan ook vooral de universiteit die de basis van de reproductie van AGORA heeft gewaarborgd in de afgelopen vijftientig jaar.

In figuur 3 hebben we de criteria nog strenger gemaakt. Hier zijn alleen de nodes overgebleven van zij die drie keer of meer samen voorkomen. Wat nu vooral naar voren komt, is de belangrijke rol van hoofd- en eindredacteuren in de reproductie van het blad. Wat verder mooi zichtbaar is, zijn verschillende stijlen. Sommige redactiegen generaties (de gedeelde hoofdredactie van Jorn Koelemaij en Marianne de Beer (2015-2019) of de generatie Justus Uitermark en Casper Stelling (2005-2007) werken rond een team van redacteuren, terwijl de hoofdredacties van Jesper van Loon (2007-2011) en Peter Pelzer (2011-2014) sterker rondom de hoofdredacteur en enkele secondanten hangen. Dat betekent niet dat er in deze periodes geen teamwerk was, maar dat het teamwerk in dezelfde compositie over meerdere nummers uitspreidde. We ontkomen er ten slotte niet aan één observatie te benadrukken: Maarten Loopmans is historisch de meest centrale schakel in het AGORA-netwerk, een rol die ongetwijfeld samenhangt met de internationalisering van het blad.

AGORA als Nederlands-Vlaams magazine

Minder opvallend in het netwerk, maar daarom niet minder interessant, is de geografische verbreding die zich eind jaren '90 – begin jaren 2000 doorzette, al kun je met de aanwijzingen uit dit kader de ontwikkeling in de figuren uitstekend meevolgen. Uit de 'herinnering aan' van Maarten Loopmans (p. 12) blijkt dat een boekvoorstelling en later een conferentie met betrekking tot het AGORA-themanummer 'Buren en Buurten' (2000-3) cruciaal is geweest voor hoe het magazine er vandaag uitziet (zie ook de herinnering van Marco Bontje op p. 6). Maarten Loopmans komt op een boekvoorstelling in contact met Sanne Kamps en Justus Uitermark, en zo ook met AGORA. Al snel volgen de collega's van de onderzoeksgroep aan de KU Leuven – denk maar aan Etienne Van Hecke, Henk Meert, Karen Stuyck of Nick Schuermans. Niet veel later worden andere Vlaamse geografen, planners en ruimtelijke onderzoekers aan verschillende Vlaamse universiteiten, hogescholen en onderzoeksgroepen deel van het AGORA-netwerk. Het resulteert in een kleine maar erg relevante verandering op de cover: AGORA wordt vanaf 2000 een Nederlands-Vlaams magazine. Het netwerk houdt zich minder aan nationale grenzen.

Het duurt evenwel nog enkele jaren vooraleer de mix zich helemaal doorzet: tot voor 2010 bestaan themaredacties voornamelijk uit Nederlandse of Vlaamse redacteuren, en kan het gebeuren dat een themanummer 'Platteland' (2011-4) gevolgd wordt door een themanummer 'het Vlaamse platteland' (2012-1). Achter de schermen zijn deze schotten echter veel minder

Figuur 3: de harde kern van AGORA: 1995-2019. Gemaakt door: Egbert van der Zee.

duidelijk: plenaire redactievergaderingen worden afwisselend in Nederland en Vlaanderen gehouden, lijntjes worden korter en themanummers worden steeds vaker gevuld met bijdragen door Nederlandse en Vlaamse auteurs. Het is bovendien geen toeval dat dit artikel geschreven is door vier 'Nedervlamingen': drie Nederlanders die hun doctoraat/proefschrift in Vlaanderen afwerken, en een Vlaamse-Belgische die als *visiting scholar* in Amsterdam heeft vertoefd.

Het is geen toeval dat dit artikel geschreven is door vier 'Nedervlamingen'

Het AGORA-netwerk effent het pad voor een grotere uitwisseling van sociaal kapitaal tussen verschillende geografiedepartementen in Nederland en Vlaanderen, en faciliteert op die manier een grotere uitwisseling van kennis rond sociaal-ruimtelijke thema's binnen de Lage Landen. De naweeën van de financiële crisis van 2008-2009 zorgt voor een kleine migratiegolf van Nederlandse studenten met promotieambities naar Vlaanderen, waar minder zwaar bezuinigd wordt en waar een vraag is naar Nederlandstalige promovendi voor het onderwijs. AGORA faciliteert als visitekaartje en als migratieketen. In een tweede ronde AGORA-gedreven ketenmigratie kwam hoofdredacteur Jorn Koelemaj op het spoor van zijn huidige baan als assistent aan de Universiteit Gent. Deze vermenging van de Vlaamse en Nederlandse redacties maakt dat AGORA vanaf ongeveer 2012 steeds meer als een transnationale dan een internationale redactie functioneert.

Conclusie

Met dit artikel hebben wij de contouren geschetst van het netwerk dat AGORA in de afgelopen 25 jaar heeft gegeneerd. Net als een echte barometer, geeft ook deze metaforische 'barometer van de Nederlandstalige sociaal-ruimtelijke sector' echter niet alle details prijs. Zo zijn er ook de redacteuren die op basis van hun werk achter de schermen een prominente plek in het netwerk zouden verdienen,

maar als 'stillere kracht' op de achtergrond niet of nauwelijks naar voren komen in de analyse. Hierbij valt te denken aan onze vormgevers, varia-coördinatoren, eindredacteuren of vertalers. Een kijkje in de spiegel is nog geen kijkje achter de schermen.

Wat de spiegel wel laat zien is een vitale structuur waarin generatie na generatie AGORA redacteurs hun visie geeft op de sociaal-ruimtelijke ontwikkelingen in de wereld. Verweven in die visie is een inhoud die merkbaar het product is van verschillende kennisbronnen binnen de Lage Landen: gevestigd en komend, academisch en praktijk, Nederlands en Vlaams. Die prestatie is geen sinecure voor een magazine dat in het Nederlands populariserende teksten aanbiedt, daar waar de carrière van academici moet gebouwd worden op basis van Engelstalige *Web of Science*-artikelen. Of zoals Peter Pelzer, Michiel van Meeteren en Jesper van Loon in 2014-1 al schreven: "je bent eigenlijk gek als je als wetenschapper iets in AGORA publiceert" (p. 56). Wij laten in ons artikel echter zien dat niet alleen de publicatie telt. De weg ernaartoe, en het netwerk dat door deze weg gevormd wordt is van groot belang voor zowel de vorming van jonge ruimtelijke wetenschappers en professionals zelf, als voor de gemeenschap van ruimtelijke wetenschappers in de Lage Landen. Je bent dus eigenlijk gek als je als wetenschapper of professional niet in AGORA publiceert.

Valerie De Craene (Valerie.De.Craene@vub.be) is promovenda aan de afdeling Geografie en Toersime van KU Leuven en werkt als onderzoekster op het Steunpunt Wonen op de Vrije Universiteit Brussel. **Jorn Koelemaj** (Jorn.Koelemaj@ugent.be) is als assistent en promovendus verbonden aan de Vakgroep Geografie van de Universiteit Gent. **Michiel van Meeteren** (M.Van-Meeteren@lboro.ac.uk) is Lecturer in Human Geography aan Loughborough University in het Verenigd Koninkrijk. **Egbert van der Zee** (e.l.vanderzee@uu.nl) is universitair docent en onderzoeker Stadsgeografie aan de Universiteit Utrecht.

Naam: Maarten Looptmans
Huidige functie: hoofddocent geografie aan de KU Leuven
Actief bij AGORA: 1999 - 2006

Een koude januaridag in 1999. In het SISWO in Amsterdam wacht een groep van diverse pluimage gespannen op de auteurs van het boek 'Buren en Buurten'. Ze zullen wegens overmacht uiteindelijk niet verschijnen. Tijdens het lange wachten raak ik, een kersvers doctoraatstudent van de KU Leuven, in gesprek met Sanne Kamp en Justus Uitermark. Ze wilden voor een mij onbekend tijdschrift een stukje schrijven over het boek. Tijdens ons gesprek wordt dat stukje een themanummer, en wat later ook een congres. Met aardig wat Vlaamse bijdragen: mijn enthousiasme voor AGORA, waarvoor in Vlaanderen geen evenknie bestond, werkte aanstekelijk op de rest van de onderzoeksgroep waar ik deel van uitmaakte, en ja, die waren ook al tijden met buurtonderzoek bezig. Het congres werd een succes en toen ging de bal helemaal aan het rollen: al 20 jaar is AGORA een grensverleggend Nederlands-Vlaams samenwerkingsverband, dankzij de inspanningen van generaties jonge onderzoekers.

HERINNERING VAN

Naam: Michiel Overkamp
Huidige functie: adviseur Strategische Verkenningen en Netwerkbeheersing bij Rijkswaterstaat
Actief bij AGORA: 2011-2015

Op mijn tijd als redacteur bij AGORA kijk ik met plezier terug. Het heeft mij op verschillende vlakken veel gebracht. Ik leerde dat schrijven een ambacht is. Het is voortdurend schaven aan je eigen zinnen of die van een ander. Bijna niemand krijgt in één keer z'n gedachten goed op papier. AGORA vormt -ook in letterlijke zin- een ontmoetingsplaats van jonge academici, die intellectueel geïnteresseerd zijn. Mijn honger naar het wetenschappelijke debat kon ik hier stillen. Het leuke is dat een gemeenschappelijk AGORA-verleden blijvend tot verbinding leidt. Als je zoekt naar geschikte sollicitanten of specialisten op een specifiek thema via AGORA kom je verder. Regelmatig heb ik dit al mogen ervaren. *Last but not least*: het is gewoon een gezellige club mensen. Ik hoop dat in de toekomst nog veel mensen deze waardevolle ervaring op mogen doen bij AGORA. Op naar het robijnen jubileum!

Prikkelende quotes uit het AGORA-archief

Gregory Ashworth en Marie-Jeanette Kuipers van de Rijksuniversiteit Groningen wijzen in 2002-1 al op de in hun ogen te eenzijdige focus op ons ruimtelijke erfgoed:

"Als cultuur het actieve ingrediënt is in het vormen van diversiteit in landschappen en stadslandschappen dan is het bijzonder betreuenswaardig dat cultuur zelf als monolithisch wordt beschouwd. Enige sociale diversiteit is hier totaal afwezig. Het woord cultuur wordt in de nota (Belvedere, red.) op overvloedige wijze in vele contexten gebruikt maar nooit met het voorvoegsel 'multi' ervoor. In een multiculturele samenleving kennen diverse bevolkingsgroepen op verschillende manieren identiteit toe aan een plaats, gebied of gebouw."

Rob van Engelsdorp Gastelaars, hoogleraar sociale geografie aan de UvA, is in 1987-3 van mening dat steden allereerst nood hebben aan bedrijvigheid:

"Ik heb het altijd al idioot gevonden dat de steden zich met name verantwoordelijk voelen voor de kansarmen. [S]teden hebben echt niets aan de situatie dat er geen bedrijf meer wil zitten. Een verpauperde stad is zo'n beetje het ergste dat je kunt hebben."

Hoofdredacteur van AGORA Max Popma is in 1989-1 onder de indruk van het even daarvoor opgeleverde NS-station Amsterdam Sloterdijk:

"De architecten van ons nationale spoorwegbedrijf dwingen respect af met hun nieuwe stations langs de westelijke ringspoorbaan in Amsterdam en in Lelystad en Almere."

Max Popma, even verderop in dat nummer:

"Wellicht is de (architectonische) nadruk op de uiterlijke vorm van de jaren tachtig een overreactie op alle ideologie van de jaren ervoor, en beleven we in het komende decennium een synthese van uiterlijke vorm en sociale bevolgenheid."

Huidig directeur van het Planbureau voor de Leefomgeving, Hans Mommaars, schrijft in 2004-1 over de 'culturalisering van de economie', en wat Nederland kan leren van succesvolle voorbeelden uit andere Europese landen:

"Om in deze 'informatie-economie' van belang te blijven, zullen steden moeten investeren in hun culturele kapitaal. Dat betreft niet alleen het kapitaal van de evenementen en de festivals, het cultuuraanbod in schouwburgen en musea, de architectuur en het cultureel erfgoed. In principe is elke stad in staat om dat kapitaal elders te kopen. Wat er daadwerkelijk toe doet, is of steden in staat zullen zijn om zich te transformeren tot endogene bronnen van creativiteit; of ze in staat zullen zijn om hun eigen culturele markt zodanig tot ontwikkeling te brengen dat ze eerder uitgroeien tot exporteurs dan tot importeurs van ideeën."

AGORA-redacteurs Rogier van der Groep en Casper Stelling maken in 2004-1 een scherpe analogie tussen de post-industriële en de industriële stad:

"Creativiteit wordt steeds vaker gezien als grondstof voor een stedelijke economie zoals steenkool dat was voor een industriële economie."

Huidig burgemeester van Amsterdam Femke Halsema laat in 1998-1 blijken niet te geloven in 'technologische snuffjes' bij de aanpak van criminaliteit:

"Circuits van verborgen televisiecamera's, zwaar en geavanceerd beveiligde warenhuizen en afgeschermd gebieden horen bij een fantasiewereld waarin er een fysieke en ruimtelijke scheiding kan worden aangebracht tussen daders en slachtoffers, tussen criminelen en gezagstrouwe burgers. In het echte leven maken gezagstrouwe burgers, risicogroepen en criminelen gezamenlijk deel uit van de openbare sfeer."

Jaap Lenkeek deelt in 1999-2 op originele wijze zijn ervaringen met toerisme, binnen en buiten de toeristische bubbel:

"De verre stranden zijn een Sodom en Gomorra geworden van disco-terreur en verschroeid mensenvlees. Overal verschijnen de neppaleizen van toeristische accommodaties, overal de schreeuwerige taal van toeristische advertenties en verwijzende bebording. Niets is meer wat het was, omdat het door het toerisme is gekoloniseerd. Nou ja, als je goed kijkt blijft er nog een hoop over. Even buiten de toeristische concentraties wordt het stiller. Still. Hé, wie komt daar achter mij aan..."

De wijlen Britse geograaf Neil Smith laat in een interview in 2005-4 zijn licht schijnen over gentrificatie, met name op basis van zijn ervaringen in New York:

"Eén van de slogans van de radicale anti-gentrificatie-beweging was indertijd 'Die, yuppie scum!', maar dat is behalve een wervende slogan voornamelijk een slechte analyse. De echte vraag is hoe het kapitalisme een situatie creëert waarin de woningmarkt zo wordt gestructureerd dat er bijna geen andere opties meer zijn dan passief meewerken aan gentrification."

Historicus en publicist Thomas H. van der Dunk ziet in 2001-2 met lede ogen aan hoe publiek-private samenwerking leidt tot veranderingen in het Nederlandse landschap:

"Ambitieuze carrièreburgemeesters delen, gekleed in scherp gesneden maatpakken, in hoge mate de zienswijze van hun gesprekspartners uit het zakenleven, die nu hun Ede in de vaart der volkeren komen opstoken."

Roelien Bolhuis, afgestudeerd planoloog aan de UvA, laat zich in 1995-3 zeer kritisch uit over de in haar ogen lege retoriek van citymarketing campagnes:

"Omdat met de opkomst van citymarketing de stad min of meer verkocht moet worden, gaat het bij deze beleidsplannen vooral om het benadrukken van kwaliteit. Daarbij wordt het toepassen van verhullend, inconcreet taalgebruik niet geschuwd. Dit taalgebruik spreekt weinig tot de verbeelding en is voor verschillende interpretaties vatbaar. Woorden als integraal, amorf, sferen en kwaliteit worden te kust en te keur gebruikt, zonder dat duidelijk is wat ermee wordt bedoeld."

Peter Louter, economisch geograaf aan de Erasmus Universiteit, benadrukt in 1987-4 het belang van het aangaan van de internationale interstedelijke concurrentiestrijd:

"Indien de Randstad als één wereldstad wordt beschouwd, zullen, in de context van de concurrentieslag met andere wereldsteden binnen Europa (met name Londen en Parijs), of zelfs op mondiaal niveau (New York, Tokio), de bestaande potenties niet geremd doch juist gestimuleerd dienen te worden. Waarschijnlijk zal Nederland, binnen het kader van de steeds verdergaande mondiale concurrentie, het zich niet kunnen veroorloven te trachten de sociaal-economische ongelijkheden tussen de Randstad enerzijds en de rest van Nederland anderzijds op geforceerde wijze recht te trekken."

Pieter Tordoir, hoogleraar Economische Geografie aan de UvA, houdt in 2002-1 een pleidooi voor het belang van een goed geconnecteerd stedelijk systeem:

"Waar eiland-economieën integreren ontstaat nieuwe welvaart, ook als de eilanden elkaar hevig onderling beconcurreren. Netwerken, en vooral fysieke infrastructuur, vormen voor zo'n integratie de belangrijkste voorwaarde."

TOERISME: EEN BLIK OP HET VERLEDEN OF DE TOEKOMST?

Het lijkt zo evident, een blik op 35 jaar toerisme binnen AGORA. Het mag duidelijk zijn dat het mondiale toerisme net als in 1984 in het teken staat van groei. We gaan het liefst zo vaak en zo ver mogelijk. Reizen is steeds meer deel uit gaan maken van onze levensstijl.

Wereldwijd ging het in 1950 nog slechts om 25 miljoen internationale aankomsten, in 1980 waren dit er 278 miljoen, om verder te groeien tot 1,3 miljard in 2017. Het is een trend die zich ook de komende jaren nog zal blijven manifesteren; naar verwachting gaat het om 1,8 miljard aankomsten in 2030. Kijken we naar het vakantiegedrag van de Nederlanders en Belgen dan zien we ook dat we steeds vaker en verder op vakantie gaan. Zo ondernamen alle Belgen 19 miljoen reizen in 2017, waarvan ongeveer 11 miljoen lange reizen (4 nachten of langer). Ter vergelijking, in 1982 ging het 'slechts' om 6,3 miljoen lange reizen. Ruim twee miljoen reizen hadden een bestemming buiten Europa in 2017, terwijl het aandeel binnenlandse reizen halveerde.

De groei van het aantal reizen komt enerzijds doordat meer mensen op vakantie kunnen gaan en anderzijds door een groei in de frequentie van vakanties. Het is met name dit laatste aspect dat de komende jaren voor verdere – beperkte – groei zal zorgen. Toch moeten we ook niet te optimistisch zijn. In een tijd waarin vakantie als recht voor iedereen wordt gezien, is er een grote groep die buiten de boot valt. Ruim 40 procent van de Belgen, 38 procent van

de Europeanen en iets minder dan 15 procent van de Nederlanders participeert niet in het toerisme (minstens 1 nacht per jaar). Het is belangrijk om in de toekomst kritisch naar deze cijfers te kijken en de inclusiviteit van het toerisme te waarborgen. Vlaanderen heeft een sterke traditie in sociaal toerisme, inmiddels omgedoopt tot "toerisme voor allen", met als doel zoveel mogelijk groepen in de samenleving de kans te geven om op vakantie te gaan. Over het succes kan men wellicht twisten. Het is een onderwerp dat wellicht te weinig aandacht heeft gekregen in de afgelopen 35 jaar.

Van toerisme als oplossing naar toerisme als probleem?

Het is voor u geen nieuws meer dat het toerisme wereldwijd één van de belangrijkste economische sectoren is en voor veel werkgelegenheid zorgt. Het economisch belang in onze eigen context wordt nog wel eens vergeten. Desalniettemin is het toerisme de laatste jaren, juist door de recente – misschien wel extra sterke – groei, ook vaak negatief in het nieuws. Steeds vaker lijkt het erop dat we het toerisme liever kwijt dan rijk zijn. Het is dan ook de vraag of we te veel op het verleden moeten focussen,

of dat we beter 35 jaar naar voren kunnen kijken met de vraag of we dan überhaupt nog op vakantie kunnen gaan. Het toerisme moet hiervoor zeker verduurzamen en geherdefinieerd worden. Het blijkt dan ook dat de toeristische sector en industrie weinig geleerd hebben van het verleden. Nog steeds wordt er te vaak en te veel gefocust op de korte termijn. In 1995 werden de meeste pijlen nog gericht op Amsterdam, zo blijkt uit een interview met het Nederlands Bureau voor Toerisme (NBTC) door Rosemarie Maas in AGORA 1995-3. Immers: "Als het in Amsterdam regent, druppelt het elders. Als de zon schijnt in Amsterdam gaat het ook in andere toeristische bestemmingen goed" (Maas in AGORA 1995-3, p.5)

Het toerisme in Amsterdam is de afgelopen jaren zonder twijfel sterk gestegen. De citymarketing in 2004, met de start van de I Amsterdam campagne, wordt gezien als de redding van de stad, zo blijkt uit een interview met Frits Huffnagel en Frans van der Avert in AGORA 2013-2, waarin het volgende werd gesteld: "Inmiddels wordt 'I Amsterdam' door de betrokkenen zelf echter als een succesvolle campagne beschouwd. Amsterdam stijgt weer op de zogenaamde 'lijstjes' waarophoogwilstaan. Zelfs de aanvankelijke scepsis onder de Amsterdamse bevolking lijkt, zo is de overtuiging van Huffnagel en van der Avert, grotendeels weggeëbd" (Koelemaj in AGORA 2013-4, p. 25) Inmiddels heeft het NBTC met de nieuwste visie "Perspectief bestemming Nederland 2030" haar eigen rol gewijzigd, waarbij het NBTC langzaam maar zeker transformeert van een marketing- naar een managementorganisatie. Promotie krijgt niet langer meer de absolute nadruk. Eind 2018 zijn in Amsterdam door de gemeente de wereldberoemde letters weggehaald. Ze zouden het symbool zijn van het massatoerisme en toenemend individualisme. Dit valt te betwisten. Zijn de letters niet gewoon het symbool van een geslaagde op zichzelf staande marketingstrategie zonder breder toeristisch management plan?

Eén les die het verleden ons leert, is dat de groei van het toerisme vanaf het begin samen moet gaan met strategische plannen en *visitor management*, en niet pas als het te druk wordt. Een concreet voorbeeld is wellicht de *cruiseterminal* in Amsterdam. Vlak voor de opening van de nieuwe terminal was men ervan overtuigd dat de huidige locatie nabij het centrum de ideale oplossing was, zo blijkt uit het artikel van Lia de Lange (AGORA 1999-2). Lia schrijft dat het eerste cruiseschip in Amsterdam ontvangen werd in 1971, waarna dit steeg tot 23 cruiseschepen in 1973 en 108 in 1993. Momenteel gaat het om ongeveer 145 cruiseschepen per jaar en dit aantal zal alleen maar verder toenemen. Niet voor niets is er een discussie over het verplaatsen van de terminal en wordt er nagedacht over andere maatregelen. Uiteraard is het achteraf makkelijk praten, maar met een geïntegreerde langetermijnvisie had men de problemen met het toerisme al eerder kunnen voorzien. Zoals Egbert van der Zee schreef in het AGORA-nummer "Maakbaar toerisme" (2014-4) is het toerisme inderdaad vaak een medaille met twee kanten: met duidelijke winnaars en verliezers. Maar wie zijn dit dan? Zijn de toeristen de winnaars en de lokale inwoners de verliezers door bijvoorbeeld de steeds meer bijkomende regels, in de media ook wel "vertrutting" genoemd? Karin de Nijs en Joris Zevenbergen (2014-4) sluiten in hun artikel "Amsterdam, het nieuw Venetië?" af met: "De komende jaren zullen moeten uitwijzen of het mogelijk is om een goede balans te vinden tussen verdere groei van het toerisme en de leefbaarheid van de stad" (De Nijs & Zevenbergen in AGORA 2014-4, p. 15)

Het is duidelijk dat een onbalans in welke richting dan ook niet wenselijk is. Uitdagingen voor een stad als Amsterdam zijn echter niet nieuw. In AGORA 1997-4 verschijnt al het artikel "Is de centrumpositie van de Amsterdamse binnenstad in gevaar?" van de Amsterdamse beleidsmaker en planoloog Ed Slotboom. Destijds ging het om de vraag of het vertrek van grootschalige werkfuncties (en toenemende woonfunctie) de positie van Amsterdam in gevaar zou brengen. Het is juist deze woonfunctie die de laatste jaren meer onder druk staat. Er wordt dan ook benadrukt dat de binnenstad al vele malen van "kleur is verschoten", terwijl de dynamiek van de

stad onverminderd groot blijft. In dit opzicht biedt het verleden veel hoop voor de toekomst, en laat het nou net de burgemeester van Amsterdam zijn die de stad een "plek van hoop noemde" tijdens de afgelopen nieuwjaarstoespraak. Eén manier om een onbalans te voorkomen is bewustwording en wederzijds begrip tussen toerist en inwoner. Een voorbeeld is de recente "groepstrouwerij" waarbij toeristen voor één dag konden trouwen met een Amsterdammer in de Posthoornkerk. Het doel was om de gescheiden leefwerelden van toeristen en lokale inwoners bij elkaar te brengen, zo stelde de initiatiefnemer: "Elkaar voor een dag trouwen is het begin van een gevoel dat we hiersamen zijn niet in aparte wereld hóéven te leven" (in Het Parool, 4 juni 2019; 5 juni 2019).

De initiatiefnemers lanceren ook een gids, waarmee zij trachten te bereiken dat een miljoen toeristen ook iets positiefs voor de stad doen, onder het motto "The new tourist is an untourist". In de academische literatuur wordt er in dit opzicht bijvoorbeeld gesproken over "mindful visitors", toeristen die zich meer bewust zijn van hun omgeving en gedrag. Om dit te bereiken is onder andere een goed visitor management cruciaal. Hoewel Egbert van der Zee en Frank Go in AGORA 2015-4 benadrukken dat gedragsregulering naast positieve ook negatieve gevolgen kan hebben, door een te grote beperking van de vrijheid van de toerist; een balans lijkt noodzakelijk.

De toeristische sector heeft weinig geleerd van het verleden

Kusttoerisme: terug naar de basis van het massatoerisme

Wie anno 2019 aan massatoerisme en (buitenlandse) toeristen denkt, denkt vaak aan de stad. Toch is de belangstelling voor bijvoorbeeld de Nederlandse kust nog steeds groot. Van de bijna 18 miljoen toeristen die in 2017 Nederland bezochten, was voor bijna 15 procent van de buitenlandse bezoekers de Nederlandse kust de voornaamste reden van bezoek. In groei van het aantal bezoekers doet de Nederlandse kust niet onder voor Amsterdam (in het totale aantal bezoekers natuurlijk wel). Ook de Vlaamse kust was in 2017 goed voor een kwart van het aantal overnachtingen in Vlaanderen. Files naar de kust zijn evident op een mooie zomerse dag. Het kusttoerisme in Nederland en Vlaanderen is al meer dan 150 jaar een van de belangrijkste toeristische pijlers – maar wordt vaak afgeschreven of in ieder geval onderbelicht. In 'Koninginnen van de Noordzee' beschrijft Ben de Pater de geschiedenis van het kusttoerisme en beschouwt de teloorgang van de badplaats Scheveningen: "De echte kaalslag kwam pas aan het eind van de jaren zestig (...) Zwolsman (projectontwikkelaar) had geen duidelijke visie (de slopershamer was in zijn gedachten nooit ver weg), de gemeente Den Haag was besluiteloos, en tot overmaat aan ramp namen ook de 'gewone' strandbezoekers meer en meer het vliegtuig of de auto naar het zonnige zuiden" (De Pater in AGORA 2015-2, p. 27). De Pater concludeert in zijn artikel dat onze badplaatsen volwassen zijn geworden – of misschien zelfs wel bejaard. In ieder geval ligt de glorie van de Nederlandse badplaatsen volgens De Pater achter ons: "een muur als in Oostende is er niet ontstaan, maar het verleden is er evenzeer weggevaagd". De kust moest meer concurreren met kustbestemmingen in het Middellandse Zeegebied en verder. Dit is terug te zien in de gemiddelde verblijfsduur aan de kust. Terwijl de gemiddelde verblijfsduur in 1992 aan de Vlaamse kust 5,2 nachten was, was dit in 2013 nog maar 2,9 nachten. De Vlaamse en Nederlandse kust hebben door de tijd heen zich geprobeerd aan te passen en opnieuw uit te vinden in veranderende marktomstandigheden. Met wisselend succes.

Onze kustbestemmingen zijn aan vernieuwing toe (Van der Zee, AGORA 2016-1). Veel badplaatsen speelden hierop in door zich te gaan ontwikkelen als vierseizoenenbadplaats, met een focus op dagtoerisme en entertainment. Maar hoe doe je dat? In het artikel 'Zandvoort, meer dan strand alleen' vergelijkt M.W.E. Storm het opstellen van structuurschetsen, masterplannen en toeristische plannen in de gemeente met het staan in een arena (AGORA 1997-5). De gemeente worstelde al jaren met de vraag wat voor plaats het wil zijn – iets wat Ben de Pater koppelt aan de teloorgang van de Nederlandse badplaatsen en de verschuiving van het kusttoerisme naar het Middellandse Zeegebied en verre tropische oorden. Op een warme zomerdag slibben de wegen dicht en zijn de treinen vol, maar wat is er aan de kust te beleven buiten

Een duurzame bestemming werkt aan een ontwikkelingsvisie op de lange termijn

de zomer? Zandvoort koos eind jaren negentig voor kwaliteit van wonen, geleidelijke ontwikkeling van het boulevardgebied, aanpak van verkeersproblemen en behoud van haar oude dorpskern.

De vragen die in de jaren negentig speelde – hoe kunnen we de producten die de badplaatsen te bieden hebben beter inzetten en hoe bereiken we meer bezoekers – spelen anno 2019 nog steeds. Beleidsmakers willen voornamelijk meer toeristen trekken: vanaf volgend jaar kunnen bezoekers een weekend per jaar in de duinen neerstrijken voor de Grand Prix van Zandvoort en bezoekers worden

naar Scheveningen getrokken door de opgeknapte pier, LEGOLAND Discovery Centre en het SEA LIFE Centre. Investerings waarvan critici stellen dat op de korte termijn de bestemmingen inderdaad meer bezoekers zullen gaan trekken, maar dat de investeringen niet zullen bijdragen aan het verjongen of veranderen van de bestemming.

Gezien de groei in bezoekerscijfers blijft de kust aantrekkelijk. Het in 2017 gesloten kustpact tussen provincies, kustgemeenten, natuurorganisaties en de recreatiesector beperkt zelfs de groei van nieuwe vakantieparken en hotels langs de gehele Nederlandse kust. De Vlaamse kust wordt als één geïntegreerde bestemming gepromoot terwijl het Nederlandse Zandvoort voor internationale toeristen wordt omgetoverd tot *Amsterdam Beach*. Ook Scheveningen profiteert met de slogan 'The City, The Beach, The Hague' van Haagse toeristen. Stad en strand stonden jaren met de rug naar elkaar toe, maar lijken elkaar weer gevonden te hebben. Het is nu noodzakelijk om tot een holistische benadering te komen om te werken aan een ontwikkelingsvisie op de lange termijn om zowel de kust als de stad te ontwikkelen tot een duurzame toeristische bestemming. In een interview met de Volkskrant (10 augustus 2018) stelt onderzoeker Roos Gerritsma dat men niet vier maar veertig jaar in de toekomst moet gaan kijken. Anders blijft het in zowel steden als stranden ongeleid puinruimen: het is te druk, er is te veel afval en buurtbewoners zijn ontevreden.

Naar een geïntegreerde en duurzame toekomst?

Een verduurzaming van het toerisme op sociaal-cultureel, economisch en ecologisch vlak is per definitie nodig, zoals in AGORA 1995-3 al benadrukt wordt door Liesbeth Verton. Hoewel dit vraagstuk nu zeer actueel is en het bewustzijn ervan lijkt door te dringen, is dit uiteraard iets wat al veel langer speelt. "Vliegschaamte" is waarschijnlijk een van de woorden die kans maakt om het woord van het jaar 2019 te worden. Maar echt nieuw is deze discussie niet. In AGORA 1995-3 schrijven Rosemarie Maas en Rick Zijdeveld een artikel "Toerisme en vliegverkeer: gaan we

Gent

Bron: Hubert van den Borre via Unsplash

Moet Scheveningen zich neerleggen bij de situatie met de handen in het haar, of kan de badplaats de weg omhoog terugvinden?
Beeld van Beelden Aan Zee, Scheveningen. Foto: Wesley Gruijthuijsen

te ver?". Daarin wordt reeds het volgende gesteld: "De wereld wordt hoelanger hoe kleiner en dat geldt vooral voor de toerist (...) Het preken van soberheid zal de toerist niet uit het vliegtuig houden. (...) zelfs de meest milieubewuste vakantieganger zal niet snel de gelegenheid laten passeren om naar dat mooie ongerepte eiland te gaan, ook als dat alleen per vliegtuig is" (Maas en Zijdeveld in AGORA, 1995-3, p.13). Dat het moeilijk is om toeristen aan te zetten tot duurzamer reisgedrag, is op zich niet vreemd. Traditioneel wordt het toerisme gezien als iets waarin men het tegenovergestelde zoekt ten opzichte van het dagelijks leven. Dus niet alleen zoeken we massaal de zon, we consumeren vaak ook extra veel en laten ons net te veel gaan op dat ene strandfeestje tussen de lokale bewoners. In het academisch debat wordt er ook wel gesproken over zogenaamde "inversions in tourism". Echter, het gegeven dat het toerisme steeds meer deel uitmaakt van het dagelijks leven maakt dit gedeeltelijk achterhaald en betekent ook dat toeristen langzaam maar zeker meer belang gaan hechten aan duurzaamheid.

Het toerisme blijft groeien, maar kwaliteit en innovatie zijn noodzakelijk

Behalve veranderingen in het gedrag van toeristen, moeten ook toeristische ondernemingen en bestemmingen de nodige stappen zetten. Niet alleen moeten "stad" en "kust" als bestemmingen samenwerken aan een geïntegreerde langetermijnvisie, ze kunnen én moeten ook van elkaars fouten uit het verleden leren. Het toerisme zal blijven groeien, maar tegelijkertijd neemt de concurrentie toe en is kwaliteit en innovatie noodzakelijk. Duurzaamheid op alle fronten is cruciaal. In zijn TEDx maakt Doug Lansky de vergelijking met een stoplicht, dat het verkeer vertraagt, maar tegelijkertijd versnelt, en stelt zich de volgende vraag: "How can we grow tourism, and limit it at the same time" Laten we daar over 35 jaar eens op terugkomen!

Literatuurselectie

- Berndsen, J. Saal, P. & Spangenberg, F. (1985) Met zicht op zee; tweehonderd jaar bouwen aan badplaatsen in Nederland, België en Duitsland. 's- Gravenhage (Den Haag): Staatsuitgeverij 's- Gravenhage.
- De Pater, B & Sintobin, P. (red) (2013) Koninginnen aan de Noordzee; Scheveningen, Oostende en de opkomst van de badcultuur rond 1900. Hilversum: Verloren.
- Graburn, N.H.H (1983) The Anthropology of Tourism. *Annals of Tourism Research*, 10, 9-33.
- Moscardo, G. (1996) Mindful visitors: Heritage and tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 376-397.

Geraadpleegde AGORA's

1995-3	Toerisme
1997-4	Toekomst (varia)
1997-5	De Kust
1999-2	Vakantie
2013-2	Imago
2014-4	Maakbaar toerisme
2015-2	Ruimte & geschiedenis
2016-1	On/welkom (varia)

Wesley Gruijthuijsen (wesley.gruijthuijsen@kuleuven.be) werkt aan zijn doctoraat aan de afdeling geografie en toerisme van de KU Leuven, en is redacteur bij AGORA. **Demi van Weerdenburg** (dvanweerdenburg@gmail.com) werkt als adviseur ruimtelijke economie bij Areaal Advies, en is hoofdredacteur van AGORA.

HERINNERING VAN

Naam: Jesper van Loon

Huidige functie: Senior Adviseur bij Companen, adviesbureau voor woningmarkt en leefomgeving

Actief bij AGORA: 2006 - 2013

Nooit een artikel geschreven, niet bovengemiddeld creatief en geen grootse wetenschappelijke ambitie; waarom zou je dan vanuit Groningen voor een avondje naar een redactievergadering van een vaag bekend (op de faculteit ruimtelijke wetenschappen althans) magazine in Utrecht of Amsterdam reizen? Een half jaar later was ik hoofdredacteur. De redactie bleek een uiteenlopend gezelschap dat elkaar vond in het belichten van maatschappelijk relevante thema's. Talentvolle schrijvers, creatieve geesten en beginnend wetenschappers: een uitstekende mix voor een relevant tijdschrift, waarbij een beetje organisatorisch vermogen en oog voor financiële en praktische randvoorwaarden geen kwaad kon. 13 jaar later begin ik nog regelmatig aan projecten die in essentie lijken op het werk voor AGORA. Inhoudelijke urgentie staat daarbij nog altijd voorop; zonder een maatschappelijke relevantie vind ik werk al snel saai. De uitdaging om die inhoud in moderne digitale vorm te gieten is er één die ook met grotere budgetten nog altijd bestaat. Verschillende stijlen van Vlamingen en Nederlanders blijken bovendien exemplarisch voor hoe verschillende disciplines anders kunnen werken. En als je dan nu nog steeds met die ene leuke nieuwe redacteur samenwoont, dan kan je alleen maar concluderen dat het één van de betere tijdsinvesterings van je leven is geweest.

EEN RECHTVAARDIGHEIDSPERSPECTIEF OP SOCIAAL-RUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Climate justice, transport justice, food justice, land justice, energy justice en health justice. Je kunt het zo gek niet bedenken of strijdbare activisten zetten er de imposante term rechtvaardigheid achter. Sociaal-ruimtelijke onderzoekers volgen maar al te graag in deze trend. Dit levert interessante, kritische en soms verontrustende bevindingen op.

In AGORA 2017-1 recenseert Nicolas Dewulf de scriptie van Ewout Vandepitte, die – samen met 4000 andere “ongehoorzame burgers” – had meegedaan aan de bezetting van een Duitse bruinkoolmijn. Zou hij zich toen al hebben kunnen inbeelden hoe, nog geen twee jaar later, tienduizenden burgers in heel Europa de straat op zouden gaan voor het klimaat? Ik betwijfel het. Toch klonk ook in 2016 al de boodschap: klimaatverandering is naast een milieuprobleem ook, en vooral, een rechtvaardigheidsvraagstuk.

Klimaatverandering raakt mensen inderdaad in uiterst ongelijke mate. Niet alleen heeft de uitstoot van huidige generaties nog decennialang desastreuze gevolgen voor toekomstige generaties. Ook zijn het juist vaak de mensen en regio's die het minst uitstoten, welke het hardst worden getroffen door klimaatverandering (zie bijvoorbeeld Dossches artikel over smeltende gletsjers in Bolivia in AGORA 2009-5). Naast de geografische locatie spelen bovendien de kosten een rol. Niet iedereen kan zich de nieuwste snuffjes op het gebied van klimaatadaptatie en -mitigatie permitteren. Stichting Urgenda nam het rechtvaardigheidsargument letterlijk en bewees in haar aanklacht tegen de Nederlandse Staat dat klimaatverandering, behalve op straat, ook een plek heeft in de rechtbank. Met andere woorden, klimaatrechtvaardigheid zou zo

maar eens het thema van de 21e eeuw kunnen worden.

Maar is dit rechtvaardigheidsargument niet toepasbaar op nog veel meer sociaal-ruimtelijke vraagstukken? Op basis van het archief van AGORA verkent dit artikel binnen welke beleidsvelden rechtvaardigheid in de afgelopen decennia een rol heeft gespeeld. In vogelvlucht doorloop ik een aantal voorbeelden uit het milieu- en sociaal-economisch domein. Vervolgens sta ik stil bij twee cases: de gebiedsgerichte aanpak en de vervoersarmoede. Tot slot werp ik een korte blik op enkele bekende voorvechters van rechtvaardigheid binnen de sociale geografie en planologie en beargumenteer ik waarom rechtvaardigheid ook vandaag de dag nog onverminderd deel uitmaakt van ons werk- en onderzoeksveld.

Eerlijk zullen we alles delen

In AGORA klonken er in de afgelopen decennia verscheidene verzetskretten met een sociaal-ruimtelijke dimensie: protestacties tegen de ruimtelijke ongelijkheid van luchtvervuiling veroorzaakt door de uitbreiding van de Antwerpse ring (door Loopmans, Marrécau & Kenis in AGORA 2017-2), een gebrek aan toegang tot verse en gezonde voeding in de *food deserts* in New York (door Pineda Revilla & Van der Valk in 2016-2), de effecten van buurttuinen

op (on)gelijkheid met betrekking tot de fysieke, mentale en sociale gezondheid van stedelingen (door Spierings, Van Liempt & Maliepaard in 2016-3) en de strijd om *environmental justice* in South Bronx en Brooklyn (door Rijpers & Karssen in 2007-5). In bovenstaande situaties maken de auteurs zich hard voor gelijke toegang tot groenvoorzieningen en natuurlijke hulpbronnen en een eerlijke verdeling van de lasten van milieuverontreiniging in plaats van afwenteling op minderheden en machtelozen.

Behalve op milieuvlak worden ook gelijkwaardigheid en rechtvaardigheid aan de kaak gesteld binnen het sociaaleconomische domein in AGORA. Zo verschijnen, nog geen vijf jaar geleden, in het themanummer over sport (2015-1) verscheidene artikelen over de positieve maatschappelijke impact van sportactiviteiten, ongelijke participatiekansen en sociale uitsluiting op het gebied van sportdeelname. Opvallend is tevens het artikel van Wind & Korf (2012-1). De auteurs toetsen het Amsterdamse Wallenbeleid op vlak van sociale rechtvaardigheid. Hun oordeel zou je nog wel eens kunnen verbazen. Kwetsbare groepen worden niet geholpen, maar alleen maar verder gemarginaliseerd. Economische groei lijkt het devies. Tot slot is de woningmarkt een typisch en gevoelig AGORA-onderwerp waar rechtvaardigheid al gauw om de hoek komt kijken. Hoe kunnen kosten en baten eerlijk worden verdeeld tussen huurders en eigenaars (zie Winters in 2015-1)? En hebben neoliberale hervormingen in de woningmarkt van Amsterdam geleid tot een minder rechtvaardige stad (zie Kadi in 2012-1)?

Hoe rechtvaardig is de gebiedsgerichte aanpak?

Deijl neemt in AGORA 2012-1 de indicatoren van de Leefbarometer onder de loep; een methode om wijkachterstanden en problemen op te sporen. Op basis van scores van de Leefbarometer wordt de verdeling van de overheidsbudgetten bepaald. Deijl komt tot de conclusie dat de wijken die met de grootste problemen kampen, vaak buiten de boot vallen. Een onrechtvaardige selectie dus. Waar de Leefbarometer destijds nog 49 indicatoren bevatte, zijn dat er nu wel 100. Er zijn dus aanpassingen geweest. Zou het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties de suggesties van Deijl in acht hebben genomen?

Klimaatrechtvaardigheid zou zo maar eens het thema van de 21e eeuw kunnen worden

Een soortgelijk artikel verschijnt in AGORA 2003-2. Hierin wordt door De Decker en Loopmans pittige kritiek geuit op het destijds kersverse Stedenfonds in Vlaanderen. Het Stedenfonds, zou polarisatie en armoedeproblematiek enkel in de hand werken: "*Willen dergelijke gebiedsgerichte maatregelen sociale rechtvaardigheid tot gevolg hebben bovendiengroeiendemaatschappelijke spanningen tussen verschillende bevolkingsgroepen en gebieden kunnen ontzenuwen, dan moethierbij (...) de emancipatie van achtergestelde individuen als doel vooropstaan, in plaats van de ontwikkeling en integratie van de gebieden zelf.*" Het Vlaamse Stedenfonds is inmiddels opgeheven en geïntegreerd in het Gemeentefonds.

Uit bovenstaande artikelen blijkt dat het niet altijd even gemakkelijk is om een rechtvaardig beleid uit te stippelen. Sociaal-ruimtelijke vraagstukken vragen een voortdurend kritische houding en een goed inlevingsvermogen. Dit zal tevens blijken uit de voorbeelden in de volgende paragraaf.

Het recht op mobiliteit en transport

Le Breton (2006-5) en Martens (2014-2) beredeneren in AGORA dat mobiliteit en bereikbaarheid voorwaarden zijn voor een volwaardige deelname aan de samenleving, maar helaas in de praktijk nog niet vanzelfsprekend. Le Breton zet in zijn artikel op een zeer heldere wijze de complexiteit van mobiliteit uiteen en pleit voor meer samenwerking tussen sociaal werkers en mobiliteitsdeskundigen rondom het aanbieden van mobiliteitssteun aan achtergestelde groepen. Vervoersarmoede kan leiden tot een lager niveau van activiteitenparticipatie en hierdoor uitsluiting van de samenleving. Om activiteitenparticipatie te garanderen voor iedereen zou de overheid, aldus Martens, haar focus moeten verplaatsen van de bovengrens – daar waar sprake is van een overmaat aan verplaatsingen (bijvoorbeeld filevorming op snelwegen) – naar de ondergrens – daar waar mensen de verplaatsingen niet (kunnen) maken (bijvoorbeeld het openbaar vervoer naar bedrijfsterreinen langs snelwegen). In de komende AGORA zal een recensie van Martens' in 2017 verschenen boek *Transport justice: Designing fair transportation system* verschijnen. Eentje om naar uit te kijken!

Amsterdamse wallenbeleid rechtvaardig? Het oordeel zal je verbazen!

Dan is er natuurlijk nog de fiets. Zeer toegankelijk, egalitair en rechtvaardig zouden wij hier in de Lage Landen denken. Dat hier elders anders over wordt nagedacht, demonstreert Oosterhuis recentelijk in 'De fiets: Gelijkmaker of distinctiemiddel?' (2018-2). In veel steden wordt fietsbeleid gezien als het zoveelste symptoom van gentrificatie, gericht op de aspiraties en leefstijlen van bevoorrechte middenklassers. Oosterhuis maakt onderscheid in keuzefietsers en fietsers uit noodzaak. Voor laatstgenoemden is fietsen niet verrijkend, hip of duurzaam, maar onvermijdelijk. Hij bespreekt de argumenten van de fietsactivisten op een onderkende doch kritische wijze.

Van theorie naar toepassing van rechtvaardigheid

In de AGORA-rubriek 'klassiekers' worden boeken besproken die dan wel niet vers van de pers komen, maar nog steeds uiterst relevant zijn. In deze rubriek verschijnen onder andere de werken van rechtvaardigheidspioniers Henri Lefebvre (*Le droit à la ville*, 1968, in 2012-5), David Harvey (*Social Justice and the City*, 1973, in 2013-1) en David Smith (*Human Geography: a welfare approach*, 1977, in 2012-1). Needham observeert in zijn bespreking van Harveys klassieker dat waar onderzoekers en studenten vroeger in de ban waren van het marxisme, de huidige generatie daar niet zo veel voor lijkt te voelen. De sociale analyses zouden te abstract zijn en geen handvaten bieden voor directe toepassing. Misschien verklaart dat wel mede de trend van al die rechtvaardigheidsstromingen die nu als paddenstoelen uit de grond schieten. Immers, door rechtvaardigheid toe te passen op bijvoorbeeld klimaat, transport of voeding wordt de toepassing veel pragmatischer.

Ook recentere boeken, die voortbouwen op het werk van bovenstaande denkers, worden behandeld in AGORA. Zo vormt het boek *The Just City* van Susan Fainstein de aanleiding voor het themanummer 'Rechtvaardige Stad' (2012-1). In het interview dat met haar verscheen, komt opnieuw de toepassingsparadox van marxistisch denken aan bod: enerzijds heb je een utopie nodig om burgers te mobiliseren, anderzijds is er nood aan een praktische

handleiding om dat doel te bereiken. In haar boek pleit Fainstein voor een pragmatische benadering van rechtvaardigheid in stedelijk beleid, bestaande uit drie hoofdbestanddelen: billijkheid, diversiteit en democratie. In hetzelfde nummer wordt *Seeking Spatial Justice* van Edward Soja (2010) besproken door Els Leclercq, inclusief een toepassing van zijn ruimtelijke rechtvaardigheidskader op twee infrastructurele voorbeelden: bezuinigingen op openbaar vervoer en de aanleg van een stuk snelweg. Soja's drijfveer? "De vaststelling dat de meeste wetenschappelijke studies over gelijkheid en democratie, wel de sociale, culturele en historische parameters bekijken, maar dat nog te vaak de ruimte waarin mensen leven en bewegen over het hoofd wordt gezien."

Sociale geografie: de studie van wie krijgt wat, waar en hoe

Heeft dit artikel je interesse gewekt voor deze thematiek? Blader dan zeker eens door de themanummers 'Stedelijke armoede' (2003-1), 'Over-last' (2009-5), '(Re)actie' (2014-3), 'Stedelijk verzet' (2017-2) en natuurlijk 'Rechtvaardige stad' (2012-1). Je zult zien dat je met een rechtvaardigheidsbril op, haast in iedere AGORA wel een artikel tegenkomt dat zich op een bepaalde manier bezighoudt met de (her)verdeling van welvaart, het opkomen voor mensenrechten of het creëren van gelijke participatiekansen. Volgens David Smith, die sociale geografie omschrijft als 'de studie van wie krijgt wat waar en hoe', horen dergelijke zaken dan ook standaard thuis in het takenpakket van ons vakgebied.

Literatuurselectie

- Fainstein, S. (2011) *The just city*. Cornell University Press.
 Harvey, D. (1973) *Social justice and the city*. University of Georgia Press.
 Martens, K. (2017). *Transport justice: Designing fair transportation systems*. Routledge.
 Smith, D.M. (1977) *Human geography: A welfare approach*. St. Martin's Press.
 Soja, E.W. (2010) *Seeking spatial justice*. University of Minnesota Press.

Geraadpleegde AGORA's

2003-1	Stedelijke armoede	2014-3	(Re)actie
2006-5	Mobiliteit	2015-1	Sport (+ varia)
2007-5	Energie	2016-2	Geo-Onderwijs (varia)
2009-5	Over-last	2016-3	Gezonde stad
2012-1	Rechtvaardige stad	2017-1	Slimme Stad (varia)
2012-5	Woonpatronen (varia)	2017-2	Stedelijk verzet
2013-1	Seksualiteit (varia)	2018-2	Eetculturen (varia)
2014-2	Mobiliteitstransities		

Sara Smaal (s.a.l.smaal@ilvo.vlaanderen.be) is als doctoraatsstudent verbonden aan het Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek (ILVO) en de Universiteit Gent, waar zij onderzoek doet naar de implementatie van stedelijk voedselbeleid bekeken vanuit een rechtvaardigheidsperspectief. Sara is momenteel één van de variacoördinatoren binnen de AGORA-redactie.

Naam: Ben Derudder
Huidige functie: Professor Stadsgeografie, Universiteit Gent
Actief bij AGORA: 2004 - 2006

Uit mijn tijd bij AGORA zijn vooral een aantal interviews bijgebleven die ik van bekende wetenschappers afnam voor verschillende populair-wetenschappelijke tijdschriften. Zo was er voor AGORA een interview met Neil Smith, maar uiteindelijk is me vooral een interview bijgebleven met de bekende Britse geograaf Nigel Thrift. Het interview vond plaats in november 2004 tijdens een conferentie die onder andere resulteerde in een AGORA over het wereldstedennetwerk (20(5)), en verscheen in *Ruimte en Planning*. De afspraak was dat we het een uurtje zouden hebben over recente evoluties binnen de sociale geografie, en ik prijs me nog steeds gelukkig dat Eric Corijn me toen bijstond. Ik herinner me het interview nog levendig omdat het een ontgoocheling was op alle mogelijke fronten. Onze interviewee was niet erg sympathiek, en gaf ons het gevoel dat we ons gelukkig mochten prijzen dat hij dit evidente tijdverlies wou doorstaan. Hij deed ook niet echt een poging om inhoudelijk-constructief mee te werken aan een populariserend-wetenschappelijk interview waar lezers iets aan hadden. Ik heb me in de jaren erna vaak afgevraagd of ik de man op een slechte dag had getroffen, dan wel of ik een glimp had opgevangen van iemand die zich bijna alles denkt te kunnen veroorloven. Wie het parcours van Nigel Thrift in de afgelopen jaren heeft gevolgd, kent het vermoedelijke antwoord op deze vraag.

HERINNERING VAN

Naam: Justus Uitermark
Huidige functie: Hoogleraar Stadsgeografie, Universiteit van Amsterdam
Actief bij AGORA: 2000 - 2004

AGORA is voor mij de plek waar het allemaal begon. Redigeren, schrijven, maar vooral organiseren. Toen ik redacteur werd in 2000 was AGORA in crisis. Veel redacteurs zwaaiden af en de toenmalige uitgever, SISWO, liet steeds duidelijker merken dat er op termijn geen plek zou zijn voor AGORA. Een nieuwe generatie van studenten en jonge promovendi bleek echter uiterst gemotiveerd om AGORA nieuw leven in te blazen. We gingen langs bij afdelingsbesturen om bulkabbonementen te verkopen, organiseerden een groot congres over "buren en buurten," rekruteerden redactieleden buiten Amsterdam en we namen zelf de eindredactie en hoofdredactie ter hand. Ondertussen veranderde AGORA ook inhoudelijk. Er kwam meer ruimte voor kritische perspectieven en Amsterdam was niet langer het vanzelfsprekende referentiepunt. Als ik op die periode terugkijk, vind ik het vooral verbazend dat we zo onverschrokken waren. Met de kennis van nu waren onze plannen en ambities volstrekt onrealistisch. Gelukkig dat we dat toen nog niet wisten.

MEDIAFICHE

AGORA is een populair-wetenschappelijk magazine dat zich bezighoudt met actuele sociaalruimtelijke vraagstukken. AGORA is een Nederlands-Vlaams magazine met abonnees en redacteurs aan beide zijden van de grens.

De ambitie van AGORA is onderbelichte en actuele sociaalruimtelijke thema's op een kritische en leesbare manier over het voetlicht te brengen. AGORA streeft ernaar deze thema's te agenderen, een eigenzinnige visie te formuleren en ze in een breder kader plaatsen. AGORA slaat hiermee de brug tussen studenten en gevorderde wetenschappers, tussen wetenschap en praktijk en tussen Nederland en Vlaanderen. AGORA is hierdoor niet specifiek beleidsgericht, maar wel beleidsrelevant!

In ieder nummer staat een thema centraal. De thema's Stedelijke Diversiteit, Antropoceen, Eetculturen, China en Slimme Stad zijn enkele voorbeelden van de afgelopen jaren. Naast de thema-artikelen is er een uitgebreid variërende deel. Hierin is ruimte voor ingezonden artikelen en voor recensies over boeken en scripties (zie tabje Doe mee! op onze website). Iedere AGORA besluit met een column waarin een prominent figuur uit de ruimtelijke sector de 'vrije ruimte' krijgt zijn visie, onvrede of verbazing mag uiten.

De redactie bestaat uit planologen, sociaal-geografen, stadssociologen en stedenbouwkundigen in het begin van hun carrière, die actief zijn in de beleidspraktijk of op een universiteit.

AGORA biedt vakgebied-gerelateerde instellingen de gelegenheid om (eenmalig of structureel) hun werkzaamheden, evenementen of vacatures te promoten.

PRAKTISCHE INFO

4x per jaar
oplage van +/- 650 exemplaren
nederlandstalig
44-48 pagina's

JUBILEUMPRIJZEN*

1 A4 = 500 350 euro
1/2 A4 = 350 200 euro

TECHNISCHE INFO VOOR ADVERTENTIES

hoge resolutie pdf (300 dpi)
hoge resolutie ingesloten afbeeldingen (300 dpi)
in ZWART/WIT
formaat: A4 (210 x 297 mm) + 3 mm afloop

* Deze prijzen zijn geldig tot en met 31 december 2019. Voor meer informatie, stuur ons gerust een e-mail (zie rechtsonder)

OVERIG

AGORA behoudt zich het recht voor om aangeleverde advertenties ethisch te evalueren en deze te weigeren indien zij niet overeenkomen met de gedragscode die AGORA naleeft.

Redactie Tijdschrift AGORA
Departement Sociale Geografie en Planologie
Faculteit Geowetenschappen, Universiteit Utrecht
Postbus 80.115
3508 TC Utrecht

[e] agora.secretaris@gmail.com
[i] www.agora-magazine.nl
[IBAN nummer] NL23INGB0006165799

HYPES, ANNO 2011 EN 2019

'Hypes', schreef Peter Pelzer als de toenmalige hoofdredacteur in zijn voorwoord tot het themanummer *Hypes* (AGORA 2011-3), 'zijn voor iedereen herkenbaar, maar tegelijkertijd ongrijpbaar'. AGORA besloot nochtans een poging te wagen om de magie van ongrijpbare hypes in kaart te brengen. Zo analyseerde Michiel van Meeteren, destijds themaredacteur, de 'valleienhype' in de Lage Landen. Elke regio haar eigen cluster, haar eigen 'Silicon Valley'. In 2010 had de Nederlandse regering net aangekondigd te willen investeren in onder meer een Food Valley. Het cluster-denken is echter meer dan een kortstondige rage gebleken: afgelopen juli besloot het kabinet namelijk 20 miljoen te investeren in een Food Valley; provincies en gemeenten leggen samen nog eens tientallen miljoenen bij. Omgekeerd lijkt de hype rondom Richard Florida,

besproken door Marco Bontje en Peter Pelzer, definitief voorbij. Het themanummer beschouwde niet alleen hypes in de beleidspraktijk, maar ook in de academische wetenschap. Zo liet Filip De Maesschalck op basis van een kwantitatieve analyse zien welke begrippen (gentrification), denkers (Bourdieu, Foucault, Florida) en steden (Beijing, Shanghai) in de periode 2005-2010 plotseling alle aandacht naar zich toe trokken. Tien jaar later zijn ze nog steeds pasmunt in de wetenschap.

In het hier gepresenteerde tweeluik is eveneens de scheiding beleid-wetenschap herkenbaar. Acht jaar na dato belicht Peter Pelzer de experimentele hype in de toegepaste planologie, Ben de Pater het succes en falen van ideeën in de academische sociale geografie.

Naam: Gelske van Daalen
Huidige functie: Senior onderzoeker Vastgoed en Woningmarkt bij het CBS en gastonderzoeker UvA
Actief bij AGORA: 1996 - 1999

De eerste herinnering die boven komt zijn de redactievergaderingen op de zolderetage van het monumentale gebouw aan de Plantage Muidergracht. Eind jaren '90; Amsterdam zit in de lift. De bevolking begint weer voorzichtig te groeien na de enorme terugval in de jaren tachtig. De overlast van heroïnejunkies neemt af en de huizenmarkt is *booming*. De gemiddelde woningprijs is gestegen tot 150 duizend euro.

Het redactiewerk bij AGORA gaf mij, net na mijn afstuderen, de mogelijkheid om wat breder te kijken dan alleen het Amsterdamse beleid dat centraal stond bij mijn werk bij een lokale woningbouwvereniging. Na enige spitten in mijn geheugen komen bij mij artikelen naar boven over hergebruik van religieus vastgoed en de inzet van helikopters in stedelijk gebied. Beide onderwerpen passen bij de tijdgeest eind jaren negentig; kerken staan steeds vaker leeg, wat moeten we er mee? En het nieuwe fenomeen van de traumahelikopter; wegen de voordelen van de inzet wel op tegen de overlast voor bewoners? Door terug te kijken wordt de tijdgeest tastbaarder. In het pand aan de Plantage Muidergracht waar de redactie ooit was gehuisvest zit nu de B&B 'Einstein was here', leert Google Maps mij.

HERINNERING VAN

Naam: Annelies Beek
Huidige functie: Adviseur Fysieke Leefomgeving, Gemeente Apeldoorn
Actief bij AGORA: 2011 - 2017

Mijn herinnering aan AGORA? Toen ik in 2011 tussen neus en lippen door aan een nieuwe collega op de universiteit vertelde dat het me wel leuk leek om 'een keer iets te doen bij een tijdschrift', was ik voordat ik het wist redacteur bij AGORA. Ik kijk heel positief terug op deze periode. Door AGORA heb ik ontzettend veel geleerd over uiteenlopende ruimtelijke thema's, zoals wederopbouw wijken, grensgebieden, duurzame mobiliteit en toerisme. Het was bij ieder themanummer een zoektocht hoe we het thema zo goed mogelijk vanuit verschillende kanten konden belichten en welke auteurs we konden benaderen. In mijn huidige baan als adviseur fysieke leefomgeving bij de gemeente Apeldoorn houd ik me ook bezig met hele diverse thema's en moet ik me iedere keer een nieuw onderwerp snel eigen maken. Naast de inhoud, waardeerde ik de samenwerking. Vijf keer per jaar lukte het om met een groep betrokken vrijwilligers een AGORA te maken en dat terwijl de redacteurs naast hun redacteurschap allemaal een fulltime baan hebben. Die toewijding en het samenwerken in de 'uurtjes tussendoor' voor een mooi resultaat vind ik bijzonder. Ik hoop dat AGORA nog vele jaren met de themanummers kan bijdragen aan kennisontwikkeling en het sociaalruimtelijk debat!!

ESSAY - Ben de Pater

HYPES: DE MEESTE DOORNROOSJES VINDEN NOOIT EEN PRINS

***Le Capital au XXIe siècle* (2013) van econoom Piketty sloeg in als een bom in het sociaalruimtelijke veld, net als tien jaar eerder Florida's *The Rise of the Creative Class* (AGORA, 2011-3). Hoe kan een wetenschappelijke tekst uitgroeien tot een hype? En wat zijn de achterliggende mechanismen?**

Doornroosje, een *sleeping beauty*: zo noemt Ton van Raan – hoogleraar kwantitatieve wetenschapsstudies in Leiden – een publicatie die jarenlang onbekend blijft, tot ze wordt ontdekt door een onderzoeker die haar benut en bekend maakt in de wetenschappelijke gemeenschap. Die onderzoeker is de prins, die haar met een kus doet ontwaken. Het gebruik van de termen uit het sprookje leidde afgelopen april tot een relletje: een Amerikaans tijdschrift weigerde Van Raans artikel te accepteren. Seksistische taal, aldus de redactie. Een vorm van doorgeslagen politieke correctheid volgens Van Raan, die het artikel opstuurde naar een ander tijdschrift.

Vele doornroosjes worden nooit wakker gekust en zijn inmiddels overleden. Het kerkhof van de sociale geografie ligt er vol mee – spreek gerust van een massagraf. Wie herinnert zich nog Leonard Guelke, toch een historisch-geograaf met een zekere faam, ook buiten zijn eigen specialisatie? In *Historical Understanding in Geography* (1982) werkte hij de stelling uit dat geografen moeten proberen patronen in het landschap te verklaren door '*rethinking the thoughts of the people who created them*'. Of James Bird, destijds bekend om zijn studies van havengeografie? Geïnspireerd door Karl Poppers ideeën deed hij in *The Changing Worlds of Geography* (1989) het voorstel om de geografische werkwijze te schoeien op de leest van een '*Pragmatic Analytical Methodology-Epistemology*'. Het zijn (vrijwel) vergeten ideeën, ooit bedacht door geografen die er veel van hadden verwacht, maar die vervolgens met pijn

in het hart moesten toezien dat ze niet ontkiemden. Of het aan de kwaliteit van het zaad lag, of aan de onvruchtbaarheid van de bodem waarin werd gezaaid: dat blijft een open vraag.

Hägerstrand en Pred

Een Doornroosje dat wel ontwaakte en een hype werd, was het boek *Innovationsförloppet ur korologisk synpunkt* (1953) van de Zweedse geograaf Torsten Hägerstrand. Hij analyseerde daarin de dynamiek van ruimtelijke spreidingspatronen van innovaties: wanneer, waar en wie leerde, accepteerde of kocht iets nieuws? Denk aan een boer die informatie krijgt over een medicijn tegen tuberculose bij koeien en dat gaat gebruiken, of aan een huishouden dat een auto of telefoon aanschafft. Hägerstrands onderzoeksgebied was Östergötland, een plattelandsgebied in Zuidoost-Zweden. De onderzochte periode liep van het einde van de 19de eeuw tot omstreeks 1940.

Dat de studie buiten Zweden aanvankelijk weinig bekendheid kreeg, lag voor een deel aan de taal waarin ze geschreven was, voor een deel aan het feit dat Hägerstrand zijn tijd ver vooruit was. Hij ontwikkelde simulatiemodellen, gebruikte wiskundige formules en toonde kaarten van innovatiegolven die zich verspreidden vanuit enkele beginpunten. Kortom: zijn onderzoek paste op geen enkele wijze in het regionaal-beschrijvende paradigma dat rond 1950 overheerste. Helemaal onzichtbaar bleef Hägerstrand overigens niet; in de Verenigde Staten zong in kleine kring zijn naam rond,

zo blijkt uit lopend, nog ongepubliceerd onderzoek van Michiel van Meeteren (oud-redacteur van AGORA, nu verbonden aan de Loughborough University).

Dat 14 jaar na verschijning het boek alsnog breed bekend werd, is te danken aan Allan Pred, die zich in de jaren 1960 ontwikkelde tot een van de boegbeelden van de moderne sociale geografie in de Verenigde Staten (hij zou zelf in 1967-1969 een hype creëren met zijn studie *Behavior and Location*). Als jong geograaf had Pred Zweden bezocht, nieuwgierig naar de onorthodoxe geografiebeoefening in Lund, de universiteit waaraan Hägerstrand verbonden was. Zweden werd zijn tweede vaderland, zeker na zijn huwelijk met een Zweedse. Pred bood Hägerstrand aan het boek te vertalen en die accepteerde dat graag. In 1967 verscheen *Innovation Diffusion as a Spatial Process* bij de prestigieuze uitgeverij The University of Chicago Press.

In de VS was de regionale geografie voorbij en het tijdvak van ruimtelijke analyse en gedragsgeografie aangebroken

Het is ironisch, merkte Pred in zijn nawoord op, dat Hägerstrands ideeën over hoe nieuwe kennis zich verspreidt, zelf zo traag werden verspreid. In de geografie van de geografie speelden taalbarrières een belangrijke rol. Maar eenmaal vertaald, liet brede erkenning niet lang op zich wachten. In de Verenigde Staten was de regionale geografie voorbij en het tijdvak van ruimtelijke analyse en gedragsgeografie aangebroken. Net als Christallers centrale plaatsentheorie ontwikkelde Hägerstrands diffusietheorie zich tot een exemplarisch voorbeeld (in de zin van Thomas Kuhn) van het nieuwe denken. Leerboeken uit de jaren 1970 besteedden er ruim aandacht aan; *spatial diffusion processes* kregen bijvoorbeeld in *Spatial Organization* (1972) van Ron Abler c.s. een geheel eigen deel. Er kwam een golf aan onderzoek op gang. Hoe verspreidde zich bijvoorbeeld een proces van modernisering over een achtergebleven land? Verliep dat hiërarchisch (van grote naar kleinere steden)? Of juist als een zich uitbreidende olievlek? Toch doofde binnen tien jaar de belangstelling grotendeels. De ruimtelijke analyse raakte in het defensief door onder meer de opkomst van de maatschappijkritische geografie, en nieuwe ruimtelijke diffusiestudies leidden niet meer tot opwinding.

De geschiedenis herhaalde zich vijf jaar later met een ander baanbrekend idee van Hägerstrand. In 1969 had hij op een congres van de *Regional Science Association* in Kopenhagen zijn ideeën over tijdgeografie gepresenteerd. Een jaar later verscheen zijn voordracht in druk: *What about People in Regional Science?* Wederom speelde Pred een rol hierin: hij besprak de tijdgeografie in het gezaghebbende jaarboek *Progress in Geography* (1973) en vier jaar later in het toptijdschrift *Economic Geography* (1977). Als leerstof werd ze geïntroduceerd in Nigel Thrifts *An Introduction to Time Geography* (1977; Thrift zou dertig jaar later een hedendaagse hype creëren met zijn *Non-Representational Theory*). In de wereld van de sociale wetenschappen, in het bijzonder die van de sociologie, werd ze bekend doordat een van de meest geciteerde sociologen, Anthony Giddens, die tijdgeografie integreerde in zijn structuratietheorie.

Anders dan de ruimtelijke innovatiediffusie is de tijdgeografie tot op de dag van vandaag verplichte stof voor de meeste geografiestudenten en wordt ze nog steeds volop toegepast en verfijnd, bijvoorbeeld in genderstudies en mobiliteitsstudies. Haar houdbaarheidsdatum lijkt nog lang niet verstreken te zijn. De tijdgeografie blijkt het tegendeel van een stovuur-hype, die kort en hevig brandt maar daarna al snel wegzakt in het collectieve geheugen van een wetenschappelijke gemeenschap.

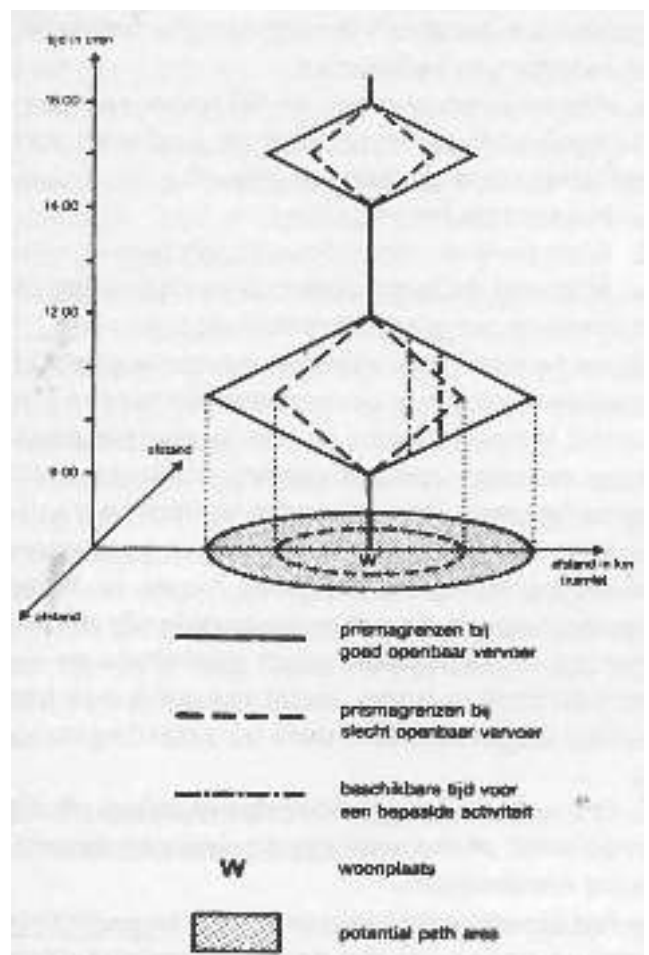
Wel en niet succesvol

Tegenwoordig schrijven ook geografen in niet-Engelse landen hun academische publicaties in het Engels. Maar dat betekent niet dat hun werk opgemerkt wordt. De kans dat ze internationaal doorbreken, wordt vergroot door een bemiddelaar uit die internationale (lees: Engelstalige) wereld; Filip De Maesschalck constateerde dat al in zijn bijdrage aan het hypesnummer van AGORA.

Ook het werk van de Finse geograaf Anssi Paasi laat dat zien. Hij ontwikkelde ideeën voor een nieuwe regionale geografie, die vanaf omstreeks 1985 aan een tweede jeugd was begonnen. De betovering van de ruimtelijke analyse was uitgewerkt; haar verwaarlozing van de verscheidenheid en veelvormigheid van de geografische werkelijkheid bood ruimte aan een regionale revival. Daarin pasten de gedachten van Paasi, over het ontstaan en verdwijnen – (de)institutionalisering – van regio's uitstekend. In dat proces onderscheidde hij vier verschijningsvormen: een territoriale, symbolische, institutionele en een functionele vorm.

Dit model is een houvast voor wie de geschiedenis van het ontstaan en vergaan van regio's als institutionele eenheden wil analyseren. De ideeën daarover had Paasi voor het eerst in het Engels gepubliceerd in *Fennia* (1986), een betrekkelijk onbekend

Schematische weergave van tijdgeografie uit 1982. Bron: Ben de Pater

tijdschrift buiten Finland. Dat ze aan een succesvolle reis begonnen door de wereld van de geografie, lijkt (mede) te danken aan Ron Johnston, een man met veel gezag in de Britse geografie. In *A Question of Place* (1991), een boek over de waarde van regionale perspectieven in de geografie, besprak Johnston Paasi's model welwillend. De rest is geschiedenis: Paasi krijgt er elk jaar enige honderden citaten bij; zijn h-index is, zomer 2019, opgelopen tot 20 volgens Web of Science.

Het staat in schril contrast met een geheel andere poging om de regionale geografie een nieuw leven in te blazen: die van Gerard Hoekveld en zijn echtgenote, Gerda Hoekveld-Meijer, net als Paasi afkomstig uit een niet-Engelstalige geografiewereld, te weten de Nederlandse. Zij lieten zich inspireren door een artikel van twee Amerikaanse sociologen: Paul Lazarsfeld en Herbert Menzel, *On the Relation between Individual and Collective Properties* (1961). Op basis daarvan ontwikkelden ze een nieuwe regionale receptuur. Begrippen als regionale ontwikkeling, differentiatie en integratie herformuleerden zij in termen van Lazarsfeld en Menzel. Het leidde tot een conceptueel en methodologisch raamwerk dat zowel gecompliceerd en weerbarstig als geavanceerd en origineel was. In zekere zin dus de antipool van Paasi's handzame institutionaliseringsmodel.

De mogelijkheden van hun denk- en werkwijze toonden de Hoekvelds aan in een studie van Frankrijk als geheel en van Poitou-Charentes als regio binnen Frankrijk, in de bundel *Methodological Exercises in Regional Geography: France as an example* (1994). Het (verdiende) succes bleef echter uit. Er kwam zegge en schrijve één, tamelijk gereserveerde, recensie van Hugh Clout, in *Transactions*

De tijdgeografie is tot op de dag van vandaag verplichte stof voor de meeste geografiestudenten

of the Institute of British Geographers (1996). Een bemiddelaar diende zich niet aan – zoals Johnston bij Paasi. Waarschijnlijk deed deze vorm van regionale geografie te veel denken aan modellen van ruimtelijke patronen, dus aan de ruimtelijke analyse. En die was uit de mode geraakt. In een postmodern klimaat gedijt een moderne studie slecht, ongeacht haar intrinsieke kwaliteiten. Veelzeggend: volgens Google Scholar is *Methodological Exercises* drie keer geciteerd, Paasi's Fennia-artikel al meer dan 800 keer.

Kortom

Wat maakt van een studie een (wetenschappelijke) hype? Het is een vraag die een geografische dimensie heeft. Een bepaalde visie of publicatie kan lokaal een hype zijn – door intrinsieke kwaliteiten en/of het charisma dan wel zachte dwang van de bedenker – maar wil ze internationaal doorbreken dan is een bemiddelaar bijna onmisbaar. De kans dat je idee bovenkomt in een competitieve, overvolle wereld wordt aanmerkelijk groter als een bekende geograaf de internationale wetenschappelijke gemeenschap erop attendeert. Dat lijkt vooral belangrijk te zijn voor onderzoekers uit landen die ten opzichte van de Engelstalige landen – met name Groot-Brittannië en de Verenigde Staten – een zekere perifere status hebben in de vakbeoefening. Taalgrenzen vormen nog steeds barrières; geografische ideeën in perifere talen reizen moeilijk. Zo verwierf Claude Raffestin, een Zwitserse emeritus-hoogleraar in Genève en in de Franstalige wereld even bekend als Anssi Paasi in de Engelstalige (ze houden zich met vergelijkbare onderwerpen

bezig), pas bekendheid in de Engelstalige geografie doordat het gerenommeerde tijdschrift *Environment and Planning D: Society and Space* een themanummer aan hem wijdde (2012, nummer 1).

Maar er is meer. Om een hype te worden moet de studie ideeën presenteren – liefst empirisch onderbouwd of geïllustreerd – die zowel vernieuwend zijn als aansluiten bij trends in het vakgebied. De balans daartussen is precair. Vernieuwing is nodig om in het wetenschappelijke veld – in de zin van Pierre Bourdieu – een positie te verwerven. Echter, om gelezen en geciteerd te worden moet de vernieuwer niet al te zeer uit de pas lopen bij de gevestigde of de zich vestigende orde. De Actor Netwerk Theorie (ANT), zoals ontwikkeld door Bruno Latour en anderen, is daarvan een goed voorbeeld. Ze verzet zich tegen de rond 2000 nog dominante opvatting van de natuur als een sociaal geconstrueerd idee: ook de natuurlijke en materiële wereld hebben *agency*. Die stelling sluit aan bij oudere ideeën in de geografie over de wederzijdse relaties tussen mens en natuur (en overigens ook bij ideeën van Hägerstrand). Ook het denken in termen van netwerken is van oudsher aanwezig bij geografen, al zijn de netwerken in ANT eerder fragiele assemblages dan robuuste systemen. Gevoegd bij de status van Latour en zijn belangstelling voor klimaatopwarming, bezit ANT alle ingrediënten die nodig zijn om voorlopig een hype te blijven.

Ten slotte: het helpt als de nieuwe ideeën ook in de praktijk bruikbaar en begrijpelijk zijn. Zie Florida. Zie ook de tijdgeografie die in Zweden werd benut ten behoeve van het sociaal-ruimtelijk beleid, bijvoorbeeld inzake de bereikbaarheid van voorzieningen als scholen en ziekenhuizen. Wat betekent bijvoorbeeld hun sluiting voor de inperking van de keuzevrijheid van hun gebruikers: scholieren en patiënten? In ons land hebben Paulus Huigen en Martin Dijst in hun proefschriften hieraan beschouwingen en berekeningen gewijd – al is een echte hype in de Nederlandse ruimtelijke planning uitgebleven.

Literatuurselectie

- Dijst, M.J. (1995) Het elliptisch leven: actieruime als integrale maat voor bereik en mobiliteit. *Nederlandse Geografische Studies* 196.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Hägerstrand, T. (1970) What about people in regional science? In: *Papers Regional Science Association* 24, 7-21.
- Hoekveld, G.A. & G. Hoekveld-Meijer (1994) The regional development of France. In: Terlouw, C.P., ed., *Methodological Exercises in Regional Geography: France as an example*. *Nederlandse Geografische Studies* 194, 23-119.
- Huigen, P.P.P. (1986) Binnen of buiten bereik? *Nederlandse Geografische Studies* 7.
- Paasi, A. (1986) The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. In: *Fennia* 164, 105-146.

Geraadpleegde AGORA's

2011-3 Hypes

Ben de Pater (b.c.depater@uu.nl) is verbonden aan het Departement Sociale Geografie en Planologie, Universiteit Utrecht; zijn vakgebied is de geschiedenis en theorie van de geografische wetenschappen. Met dank aan Peter Pelzer, Jorn Koelemaj en vooral Michiel van Meeteren voor hun commentaar op een eerdere versie.

DE EXPERIMENTELE HYPE

De ruimtelijke ordening wordt overspoeld door een experimenteergolf. Een stad lijkt niet meer te kunnen zonder een living lab of proeftuin. Deze hype lijkt enigszins aan de hedendaagse academische planologie voorbijgegaan. Hoe komt dat? En biedt deze hype kansen om de relatie tot de praktijk opnieuw uit te vinden?

'Livings labs', 'proeftuinen', 'experimenteerruimte'. Er is bijna geen ontkomen aan als je een hedendaags beleidsstuk openslaat. De onderliggende gedachte: om de grote uitdagingen van deze tijd – zoals de klimaatcrisis en armoede – te lijf te gaan is het van belang om te 'leren door doen'. Dus geen beleidscockpit van waaruit wetten en plannen gelanceerd worden, maar een stroom aan experimenten, waarin op een tastbare en directe manier naar oplossingen wordt gezocht. Een van de bekendste ruimtelijke voorbeelden is Oosterwold, een gebied van bijna 10.000 voetbalvelden in het zuiden van Flevoland waar bewoners ('initiatiefnemers') alles zelf werkenderwijs moeten uitvinden, van het ontwerpen en bouwen van hun huis tot het gezamenlijk aanleggen van wegen en riolering. Het contrast met de tekentafelplanologie waarmee de op Christaller geïnspireerde geografie van Flevoland ooit bedacht werd kan bijna niet groter.

Of neem De Ceuvel in Amsterdam-Noord. De grond is hier zo vervuild dat reguliere stedenbouw op korte termijn niet mogelijk is. Er ligt geen scherp beleidsplan dat aangeeft hoe van de vervuilde grond af te komen en welke gebouwen er vervolgens moeten komen, maar het is aan een groep bevlogen stadmakers om de komende tien jaar te verkennen wat De Ceuvel zou moeten zijn. Op de vervuilde grond zijn oude woonboten geplaatst waarin horeca en creatieve ondernemers gehuisvest zijn. Rondom de boten zijn zuiverende planten gepoot, zodat de grond over tien jaar een stuk schoner is. De energie is tastbaar, het einddoel niet.

Spannende experimenten

Zowel De Ceuvel als Oosterwold zijn bijzondere initiatieven, met spannende principes en interessante betrokkenen. Minstens zo bijzonder is echter de manier waarop ze in diverse media gehyped worden als een nieuwe vorm van stedenbouw. Oosterwold werd bijvoorbeeld uitgebreid besproken in *The Guardian* en *De Volkskrant*. De laatste noemde het 'een grootschalig experiment voor de ultieme doe-het-zelver: "koop een stuk rauwe landbouwgrond en bouw erop wat je maar wil"'. Ook wetenschappers duiken gretig op deze casus. Een korte zoektocht door Google Scholar leidt tot tientallen rapporten, scripties en artikelen over het geval Oosterwold. De aandacht is begrijpelijk omdat de casus fascineert: geen overheid die lastig doet met allerlei regelgeving, maar een kans om op eigen kracht je droom na te jagen. De beelden van de vaak zelfontworpen huizen doen het goed en er is altijd wel een initiatiefnemer die een sappige anekdote kan vertellen. Dat de werkelijkheid soms weerbarstiger is – projectontwikkelaars hebben de goedkope grond ook benut voor de bouw van vrij reguliere woningen – doet daar niets aan af.

Cruciaal is dat experimenten als Oosterwold en De Ceuvel niet worden gezien als op zichzelf staand. Het zijn *niches* waarin mogelijk stedenbouwkundige innovatie plaatsvindt, die dan vervolgens weer opgeschaald kan worden naar andere gevallen en mogelijk op termijn de nieuwe reguliere planologische praktijk wordt.

Transitiestudies

Die manier van denken over experimenten komt voor een deel ook uit Nederland, maar niet uit de academische planologie. Aan het begin van deze eeuw werd er in Nederland gezocht naar een zinvolle bestemming voor de aardgasbaten. Besloten werd om dit deels te investeren in onderzoek naar duurzame ontwikkeling. Met de zogenaamde BSIK-gelden werd onderzoek gefinancierd van het KennisNetwerk Systeeminnovaties (KSI), geleid door de hoogleraren Johan Schot, Jan Rotmans en John Grin. Zoals het KSI met enige trots opmerkt in een eindrapportage leidde dit onder meer tot 37 promotieonderzoeken, de oprichting van een wetenschappelijk tijdschrift (*Environmental Innovation en Societal Transitions*) en zes wetenschappelijke boeken. Hoewel transitiestudies verschillende domeinen beslaat (dus niet alleen ruimte), is een centrale vraag en terugkerende vraag hoe we een transitie kunnen maken van ons huidige CO₂-afhankelijke systeem, naar een systeem gebaseerd op hernieuwbare energie.

Wetenschappers duiken gretig op de Oosterwold-casus

Om deze vraag te beantwoorden kwamen in het vakgebied van de transitiestudies twee theoretische benaderingen samen: evolutionaire economie en wetenschaps- en technologie studies (*Science and Technology Studies*). Uit de evolutionaire economie, in het bijzonder het boek *An Evolutionary Theory of Economic Change* van Nelson en Winter uit 1982, werden principes gehaald die maatschappelijke verandering kunnen verklaren, zoals de manier waarop nieuwe ideeën worden gekozen (selectie) en hoe je daar weer van kunt afwijken (variatie). Deze begrippen helpen om transitie te begrijpen als een evolutionair proces. Geen blauwdrukdenken meer, maar via experimenten vooruitkomen.

Dit inzicht werd verrijkt met het idee uit de wetenschaps- en technologie studies dat verandering niet alleen een proces is van stoere menselijke helden die de geschiedenis bepalen, maar dat materialiteit er ook toe doet. Een voorbeeld. Benzine is licht ontvlambaar, waardoor tankstations over het algemeen niet midden in een woonwijk staan, maar buiten het stedelijk gebied en langs doorgaande wegen. Het opladen van een elektrische auto duurt echter flink langer dan het voltanken van je auto (met de huidige staat van de technologie), waardoor je een uur moet doorbrengen op een winderig tankstation. Daar moet dus eerst een oplossing voor bedacht worden, zoals snellere laadsystemen of aangename werkplekken op tankstations, wat een snelle uitrol van elektrisch rijden beperkt.

Gebaseerd op deze twee uitgangspunten maakt het vakgebied van de duurzaamheidstransities een onderscheid tussen regimes (de bestaande onduurzame orde) en niches (een nieuwe duurzame orde). De centrale stelling is dat om een duurzaamheidstransitie voor elkaar te krijgen, niches de ruimte moeten krijgen om te groeien. Niches bieden de ruimte voor experiment. Hierbij is het van belang de winstkansen te spreiden. Met betrekking tot automobilititeit is er het huidige regime, gebaseerd op de benzinemotor, maar als alternatieve niches wordt er bijvoorbeeld geëxperimenteerd met waterstof, biodiesel en elektriciteit – waarbij de laatste op dit moment het meest kansrijk lijkt. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de door de overheid geleide overstap naar aardgas in de jaren zestig, is er – net als evolutieprocessen in de biologie – geen

vooropgezet plan, maar ontstaat de nieuwe orde door een proces van vallen en opstaan. De uitkomst weten we nu nog niet. In de mobiliteitswereld zet Shell bijvoorbeeld in op waterstof, Fastned op stroom.

Déjà vu

Of deze wetenschappelijke aandacht voor experimenten een oorzaak dan wel een gevolg is van maatschappelijke ontwikkelingen is moeilijk vast te stellen. Wél is duidelijk dat de experimenteergolf niet alleen binnen de academische muren aandacht kreeg, maar juist en vooral in de (Westerse) beleidscontext. Een gemeente kan zichzelf eigenlijk niet meer serieus nemen zonder *living lab* of proeftuin. En ook in Europa – een niet onbelangrijke financier van veel projecten – is men behoorlijk geporteerd van de proeftuinbenadering. De voorbeelden zijn bijna paradigmatisch, Oosterwold natuurlijk, maar bijvoorbeeld ook de Leefstraten uit Gent en Buikslooterham in Amsterdam-Noord (de wijk waar De Ceuveel in ligt).

De traditionele praktijkplanologie van afwegen en vooruitkijken heeft het nakijken. Visie is een vies woord geworden. Als iemand je tegenwoordig een 'blauwdrukplanner' noemt is dat vrijwel nooit positief. Ook de Nationale Omgevingsvisie, waar in Nederland nu de laatste hand aan wordt gelegd, is vooral een procesaanpak geworden. Met een belangrijke rol voor experiment ('Proeftuin Nederland van Morgen') en totaal onvergelijkbaar met het groeikernenbeleid uit de eerste drie Nota's Ruimtelijke Ordening, waarin heel precies was vastgelegd waar en hoeveel er gebouwd diende te worden.

In deze experimenteerdwang valt op dat de academische planologie grotendeels het nakijken heeft, zowel in de intellectuele voeding van de experimenteershype als in de huidige toonzetting van het debat. Transitiewetenschappers waren en zijn hierin dominant. Toen de G40 (de 40 grootste Nederlandse gemeenten) recentelijk behoefte had aan wetenschappelijke reflectie over de invoering van de Omgevingswet, werd er geen academische planoloog ingehuurd, maar transitieprofessor Jan Rotmans. Die beperkte rol voor de academische planologie is opvallend omdat er sprake is van een déjà vu. De academische planologie had het experimentele denken namelijk al vroeger op de korrel.

Geïnspireerd door pragmatistische filosofen als John Dewey and Donald Schön, zetten de academische planologen hun vakgebied al in de jaren tachtig op het experimenteerspoor. Een pragmatistisch perspectief veronderstelt dat kennis altijd sociaal ingebed is. Het gaat dus niet om kennis die beschrijft wat 'is', maar om kennis die beschrijft wat 'werkt'. Schön en zijn navolgers als Patsy Healey, Charles Hoch en John Forester keken bijvoorbeeld heel precies naar het gedrag van planners: wat doen ze, wat leren ze en hoe

Een impressie van De Ceuveel in Amsterdam-Noord.

Foto: Adam Nowek.

sturen ze bij? Ook een aanpak van *trial and error*, maar meer als grondhouding dan verpakt als experiment. Een benadering die ook door bestuurskundige Suzanne Potjer in een nieuw jasje wordt gestoken in haar recente publicatie *Experimenteel Bestuur* (2019). Deze procesmatige en contextafhankelijke benadering van de pragmatische planologie is misschien ook wel de reden dat de huidige experimenteergolf niet door de planologen in gang is gezet. Hoewel wetenschapsfilosofisch voor een deel op dezelfde bronnen leunend (zoals evolutionaire benaderingen), zijn de huidige experimenten veel mooier verpakt als 'living labs' of 'proeftuinen'. Net als de 'creatieve klasse' vijftien jaar geleden krijgen experimenten zo makkelijk vleugels: je kunt er in het buitenland mee voor de dag komen, niemand is er tegen en de investeringen zijn relatief beperkt.

Verandering is niet alleen een proces van stoere menselijke helden die de geschiedenis bepalen

Lange termijn

Waar laat dat de academische planologie? Is het nog steeds een tijd van 'tobberige planologen', zoals Ewald Engelen een aantal jaar geleden stelde in AGORA (2008-3)? Of is het juist de tijd van het 'planologisch moment', zoals Maarten Hajer in een recente AGORA (2018-3) betoogde? Ik hoop het laatste. Dat gaat echter niet vanzelf. Het planologisch moment komt er alleen als er niet achter de recente experimenteergolf wordt aangerend, maar de planologie terug gaat naar haar eigen bronnen en expertise om tot een hernieuwd perspectief te komen. Natuurlijk is die benadering experimenteel, maar zo'n benadering heeft ook aandacht voor de lange termijn, voor visievorming en toekomstbeelden, voor *ends-in-view* zoals Dewey ze noemde. De puzzel is om de dynamiek en energie van de korte termijn die experimenten zo kenmerkt te combineren met een blik gericht op de toekomst. Experimentele planologen als bewakers van de lange termijn.

Dat lijkt abstract, maar wordt als snel spannend en concreet als we naar ruimtelijke vraagstukken kijken. Neem De Ceuveld in Oosterwold. Tegen het experiment in De Ceuveld is weinig in te

brenge, de grond wordt waarschijnlijk schoner en de vastgelegde periode van tien jaar is relatief kort. Daarna is er de mogelijkheid om de functie en ontwikkeling te herzien.

Over Oosterwold vallen vanuit planologisch perspectief kritischere noten te kraken. Natuurlijk is het een fascinerend experiment waar veel van geleerd kan worden over zelforganisatie, maar tegelijkertijd is het omzetten van landbouwgrond naar een woonfunctie vrijwel altijd permanent. Dan zijn lange-termijnvragen onvermijdelijk. Is bouwen in zo'n lage dichtheid in de immer groeiende Noordvleugel van de Randstad wel wenselijk? Is het mogelijk op termijn ook hoogwaardige transportinfrastructuur aan te leggen, of is daar meer georkestreerde sturing voor nodig? Moeten we überhaupt wel bouwen op deze plek, of is deze landbouwgrond juist nodig om de omliggende steden in de toekomst te voeden?

Wordt een ruimtelijke ordening die experimenteel is, maar waarin er ook ruimte is voor reflectie en afweging van langetermijnbelangen de nieuwe hype? Daar mag een volgend AGORA-nummer over Hypes een oordeel over vellen. Veel belangrijker is dat zo'n houding gepraktiseerd wordt. Bijvoorbeeld in transdisciplinaire contexten waar wetenschap en praktijk elkaar continu ontmoeten. Zonder hypewoorden als valorisatie of living labs, maar waarin serieus en kritisch naar elkaar geluisterd wordt. Waarin universiteiten en lokale overheden en andere betrokkenen langdurige verbindingen aangaan. Soms intensief samenwerken, maar even zo vaak elkaar scherp houden. Een planologie met ruimte voor een open uitwisseling van standpunten. De beste argumenten komen alleen bovendien in een geïnformeerd én gepassioneerd publiek debat. Laat ook AGORA daar nog decennia aan bijdragen.

Literatuurselectie

- Healey, P. (2009) The pragmatic tradition in planning thought. *Journal of Planning Education and Research*, 28(3), 277-292.
- Potjer, S. (2019) *Experimenteel Bestuur*. Urban Futures Studio, Universiteit Utrecht.
- Stimuleringsfonds Creatieve Industrie (2018) *Manifest Stadlabs*. Pionieren aan de grote maatschappelijke opgave. Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Rotterdam, april 2018.
- Van der Hoeven, D. (2010) *Verbreiden, verdiepen, opschalen KSI tussen wetenschap en transitiepraktijk*. Kennisnetwerk Systeeminnovaties en Transities (KSI).

Peter Pelzer (p.pelzer@uu.nl) is Universitair Docent aan het Departement Sociale Geografie en Planologie en fellow van de Urban Futures Studio, beide aan de Universiteit Utrecht. Hij was tussen 2011 en 2013 hoofdredacteur van AGORA en is thans redactieadviseur.

Naam: David Bassens

Huidige functie: Associate Professor of Economic Geography, Vrije Universiteit Brussels, Cosmopolis: Centre for Urban Research

Actief bij AGORA: 2007 - 2012

Met wrange trots denk ik als mede-redacteur terug aan het themanummer "Crisis" (2012, nummer 3). Het nummer gaf academische duiding bij de zich ontplooiende Eurozone crisis. Hoe kwamen we van een Amerikaanse vastgoedcrisis tot een crisis op ons politieke fragiele continent? Het waren niet enkel die risicobeluste Amerikanen die ons in woelig water brachten. Neen, ook Europese banken handelend in "toxische" producten smeadden een dodelijke link naar de Eurozone. Via diverse bijdragen kregen we grip op de veranderende politieke economie van Europa waarin zowel geloof als bezorgdheid over "oplossingen" van een gefinancierd en steeds centralistischer Europees bewind werd uitgesproken. Een brief uit het "bedrogen land" Griekenland documenteerde het schrijnende uiteenspatten van de Europese droom. De technische "oplossingen" die werden aangedragen hebben ongelijkheid uitgediept en verklaren mee het huidige verwerpen van project Europa, inclusief haar potentieel progressief cosmopolitische variant. De crisis baarde helaas geen catharsis, maar wel een aporie.

HERINNERING VAN

Top 20 gedownloadde artikels

van https://ojs.ugent.be/agora*

1272

Toekomst van de Nederlandse winkelstraat

Lizzy Butink

2015-2: Ruimte en geschiedenis

1580

Uitgaan vroeger en nu

Ninette van Hasselt

2013-5: Nachtleven

1855

Amsterdam: het nieuwe Venetië?

Karin de Nijs & Joris Zevenbergen

2014-4: Maakbaar toerisme

4 **Festivals als citymarketing? (837)**

Kirsten Visser, 2013-3: Ouderen

5 **De stad als verleidelijke voedsel-omgeving (818)**

Maartje Poelman, 2016-3: Gezonde stad

6 **Bewegen, jongeren en hun omgeving (813)**

Rick Prins, 2015-1: Sport

7 **Customer journey maps (772)**

Irina van Aalst, Danielle Arets & Jelle Brands, 2013-5: Nachtleven

8 **Sportdeelname en sociale ongelijkheid (756)**

Hanne Vandermeerschen & Jeroen Scheerder, 2015-1: Sport

9 **Een muur van geld op zoek naar vastgoed (719)**

Rodrigo Fernandez, 2015-4: Het vastgoed/ financieel-complex

10 **Verborgen prostitutie in Brussel (587)**

Maarten Loopmans & Karolien Vermeiren, 2009-3: Prostitutie

11 **De sprong naar zelfstandigheid (548)**

Clemens de Olde, 2014-1: Universiteit

12 **Sport in sociaalruimtelijk perspectief (522)**

Ineke Deelen, Nynke Burgers, Marijke Jansen & Jorn Koelemaj, 2015-1: Sport

13 **De verschillende gedaantes van lobbyen (473)**

Annelore Hofman, 2015-4: Het vastgoed/ financieel-complex

14 **Ontregeld door armoede en ziekte (448)**

Klaas Mulder, 2012-2: Wederopbouw

15 **Gevoelens van (on)gastvrijheid (443)**

Masja van Meeteren, 2016-1: On/Welkom

16 **Bredere wegen, bredere files? (408)**

Kobe Boussauw, 2014-2: Mobiliteits-transities

17 **Ruimte voor ouderen (394)**

Mirjam Klaassens & Annelies Beek, 2013-3: Ouderen

18 **Mode, fotografie en de man (384)**

Dirk Reynders, 2013-1: Seksualiteit

19 **Het dilemma van collectieve actie (377)**

Glenn Lyppens, 2012-5: Woonpatronen

20 **Maakbaar toerisme: kansen en kaders (367)**

Arie Stoffelen, Boris van Zanten & Egbert van der Zee, 2014-4: Maakbaar toerisme

* Op 30 juli 2019. De lijst is gebaseerd op het totaal aantal downloads sinds het verschijnen van het AGORA OJS-archief (juni 2016). De jaargangen ouder dan 2008 zijn overigens later pas toegevoegd, en om die reden afwezig in deze top 20. Hetzelfde geldt uiteraard voor onze meest recente edities.

VAN MAAKBAARHEID NAAR ONTWIKKELING

Heel wat thema's in AGORA raken aan de beleidsmatige ordening van de ruimte. Het is dan ook niet verwonderlijk dat we al 35 jaar schrijven over allerhande planologische zaken. Maar in die 35 jaar is dat niet steeds op dezelfde manier gebeurd. In dit artikel onderscheiden we een aantal grote ontwikkelingen en bespreken we twee klassieke nummers.

Grote lijnen

Tot aan de eeuwwisseling wijdde AGORA regelmatig een compleet themanummer aan één ruimtelijk concept of beleidsstrategie. We waren toen nog een exclusief Nederlands tijdschrift en de thema's waren dat dus ook, zie bijvoorbeeld de nummers 'Deltametropool (2000-2)', 'het Knooppunt Arnhem-Nijmegen' (1996-5), 'De Vierde Nota Extra' (1991-1) en 'Mainports' (1986-4). Naast die themanummers staat er in bijna elk nummer wel een varia-artikel over ruimtelijk beleid. Zo komen we in de loop van de jaren ook heel wat "grote namen" tegen van professoren ruimtelijke planning in Vlaanderen en Nederland. Ook mensen die tegenwoordig gevestigde waarden zijn in het vakgebied hebben vaak als jonge onderzoeker één of meerdere AGORA-artikelen op hun naam staan. Dat laat zien dat AGORA niet alleen sterk is in de geografie, maar ook een podium biedt voor een vernieuwend en verdiepend planologisch debat en analyses.

Sinds de eeuwwisseling zijn de themanummers die zich op de ruimtelijke ordening richten wat meer gefocust op concepten. Dat zie je bijvoorbeeld aan 'Intermodaal' (2011-1), 'Waterstad' (2006-2) en 'Ruimtegebruik' (2001-1). Wellicht is dat een teken van een redactie die diverser wordt of van het afnemen van de iconische status van de (Nederlandse) ruimtelijke ordening. Na de eeuwwisseling wordt de AGORA-redactie ook versterkt vanuit Vlaanderen en dat wordt zichtbaar in de thema's die vanaf dat moment behandeld worden, zo gaat het nummer 'Nevelstad' (2003-3) in op het gefragmenteerde ruimtelijk patroon in Vlaanderen – een thema dat recenter terugkwam in 'Overall Stad' (2016-4) – en werd 'Platteland' (2011-4) in het daaropvolgende nummer aangevuld met een deelthema Vlaams Platteland.

Vinex

Voor een eerste verdiepende blik gaan we ver terug in de tijd – deze redacteur zat nog op de basisschool – naar januari 1991, toen een

nummer verscheen over de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra, bekend in de volksmond als "de Vinex". Ook destijds gaf AGORA een inblik in de kern van het beleid. Het nummer opent met een interview met Hans Leeflang, Directeur Ruimtelijke Planvorming van de Rijksplanologische Dienst en 'het brein achter de Vinex'. Daarnaast wordt een bijdrage geplaatst van Hans Alders, PvdA-minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer waarin hij uitlegt waarom hij aan de Vierde Nota van zijn VVD-voorganger Ed Nijpels een 'extra' deel toevoegt.

Wat opvalt aan deze artikelen is de rotsvastе overtuiging dat de Rijksoverheid een grote rol moet spelen in het plannen van Nederland. Zo stelt de minister: "Wie een huis ontwerpt zorgt niet alleen voor voldoende kubieke meters leefruimte, maar ook voor een mooie en praktische indeling. Zo is het ook met de inrichting van ons land" (p. 7). Hans Leeflang benadrukt dat de Vinex niet vrijblijvend is. Hij spreekt over een 'ongelofelijk sturend beleid' zoals dat nog niet eerder gekend was: "Dus tegenover de provincies niet de oude stijl van "je zoekt het maar uit in je streekplan", maar een trits van afspraken en een soort spoorboekje met lagere overheden en de particuliere sector. Voor grotere gebieden komen er constructies in de sfeer van Publiek Private Samenwerking, waarbij het Rijk de voorwaarden stelt" (p. 5). Die overtuiging is opmerkelijk omdat ze een goede tien jaar later compleet verdwenen was en het paradigma van "ontwikkelingsplanologie" zijn intrede deed (zie volgende sectie).

Ook is in het nummer aandacht voor de presentatievorm van de Vierde Nota. In een context waarin weinig geld beschikbaar was voor stimuleringsmaatregelen (de crisisjaren '80) en het geloof in de maakbaarheid van de samenleving flink was aangetast, moest van het beleidsstuk op zich immers een overtuigende kracht uitgaan. De aandacht voor de vorm van beleidsstukken zien we vandaag nog altijd. Kijk maar naar de flitsende website rond de Nationale Omgevingsvisie. Toch, stelt redacteur Peter Paul Witsen, heeft de

Vinex-toevoeging dan weer een minder aantrekkelijke vormgeving die haar meer zakelijke en sturende karakter reflecteert.

In een geschiedenis van 35 jaar kunnen we inmiddels terugkijken op het terugkijken. Zo besteedt AGORA in het nummer 'Ruimte en Geschiedenis' (2015-2) opnieuw aandacht aan de Vinex met een katern over "het jaar van de ruimte" dat 25 jaar Vinex vierde. Daarin komt Hans Leeflang nogmaals aan het woord. Hij concludeert dat, ondanks dat plannen nooit honderd procent gerealiseerd worden zoals ze zijn opgesteld, er toch nog altijd meer maakbaar is door bestuurders, ontwerpers, ontwikkelaars en ambtenaren dan we denken.

Perspectieven op planning

Hoe de veranderende context doorwerkt in de ruimtelijke ordening zien we goed in het themanummer 'Perspectieven op Planning' (2005). Dit themanummer gaat in op de trendgevoeligheid van het veld van de planologie. Mirjam Fokkema en Martijn van der Linden schrijven in hun redactioneel over de invloed van de netwerkmaatschappij, kenniseconomie en opkomst van het internet op planningsopgaven. Ze zijn kritisch over de term 'ontwikkelingsplanologie' van eind jaren '90. Die term duidt op "een integrale gebiedsgerichte aanpak waarin alle betrokkenen participeren en waarbij het vooral gaat om de kwaliteit van het geheel en minder om de verschillende doelstellingen afzonderlijk" (p.6). Maar volgens de redacteuren is het vooral een modewoord gebleken. De artikelen in 'Perspectieven op Planning' laten wel zien dat er een grotere aandacht is voor het beheersen van processen en niet alleen projecten, evenals voor een eind van de gerichtheid van planning op groei (de krimp-problematiek), duurzaamheid en transformatie. Nu, bijna vijftien jaar na het verschijnen van dit themanummer, zijn al die fenomenen nog steeds relevant maar worden ze meer dan ooit gekoppeld aan het klimaatvraagstuk dat zich in planning vertaalt in perspectieven op circulariteit en veerkracht zoals werd besproken in het recente nummer 'Stedelijk Metabolisme' (2018-4).

Opvallend is de rotsvaste overtuiging dat de Rijksoverheid een grote rol moet spelen in het plannen van Nederland

Als tijdsbeeld is een gesprek dat de themaredactie hield met planologen uit de vier "toonaangevende planologiesteden" (Utrecht, Amsterdam, Nijmegen & Groningen) vooral interessant. Zo stellen de geïnterviewden een toenemende integratie van gedragswetenschappelijke en ruimtelijke benaderingen vast. Er was al veel kruisbestuiving tussen sociologie, geografie, bestuurskunde en planologie maar tegenwoordig wordt die kennis steeds vaker geïntegreerd in ruimtelijke onderzoeks- en beleidsprogramma's. Ook dat is een fenomeen dat we nog altijd kunnen waarnemen. Denk hierbij aan de tweejaarlijkse Balans van de Leefomgeving gepubliceerd door het Planbureau voor de Leefomgeving, dat sinds vorig jaar met het RuimteRapport haar tegenhanger in Vlaanderen heeft gekregen. Daarnaast benadrukken de geïnterviewden de uitzonderingspositie van de Nederlandse planologie ten opzichte van "planning" in de rest van de wereld. Nederlandse planologen opereren in, in de woorden van Luca Bertolini, immers "een waar ruimtelijke laboratorium". Dat geeft de Nederlandse wetenschap tegelijk een bevoorrechte positie, maar plaatst ze ook op een afstand ten opzichte van de praktijk in de rest van de wereld. Wat

dat betreft kunnen we de groei van AGORA naar België óók een verrijking noemen.

Iets ouds en iets nieuws

De interviewers van het rondetafelgesprek concluderen dat de stelling van Gerrit Jan van der Berg uit 1981 dat planologie zich telkens weer opnieuw moet oriënteren en vernieuwen nog altijd klopt en waarschijnlijk nog lang waar zal blijven. Hier rest ons iets te zeggen over de vorm die die vernieuwing vandaag de dag krijgt. Het introduceren van iets nieuws gaat vaak gepaard met het maken van een karikatuur van datgene wat ervoor kwam. In de ruimtelijke ordening is het niet anders. Zoals we zagen zijn er in het verleden al diverse keren nieuwe paradigma's aangekondigd, zeker op het gebied van de bevoegdheidsverdeling tussen hoge en lage overheden, burgers en private partijen. Nog altijd heeft de Nederlandse Rijksoverheid moeite met het duiden van haar rol in ruimtelijke ordening. In een interview dat AGORA dit jaar (2019-2) afnam met Emiel Reiding, Directeur Nationale Omgevingsvisie (de hedendaagse evenknie van Hans Leeflang) stelt hij: "We willen ook niet zo sturend zijn. Dus we willen ook niet zeggen: gij zult zoveel woningen bouwen en gij zult dat. Maar je wilt ook niet helemaal niks zeggen en in abstractie blijven hangen. We willen wel richting geven. Het moet betekenisvol zijn, maar niet directief (p. 13)"

Tegenwoordig wordt aan de term ruimtelijke ordening vaak – onterecht – een modernistisch beeld toegeschreven van tabula rasa planning die geen rekening hield met de complexe contexten. Dat doet onrecht aan een discipline die al decennialang sociale theorieën incorporeert in haar ruimtelijke analyses. Niet voor niets schrijven de auteurs van het themanummer 'Perspectieven op Planning' al in 2005: "Het is een utopie om te stellen dat plannen gemaakt worden in een gebied van grote leegte waar alles nog 'maakbaar' is" (p.4). Hoe dan ook, als discipline lijkt ruimtelijke ordening nu de aftocht te blazen. In toenemende mate verenigen ruimtelijke opleidingen zich in bredere urban studies-opleidingen en ook in het beleid is 'ruimte' verdwenen uit de naam van de bevoegde Nederlandse en Vlaamse ministeries. In plaats daarvan is "Omgeving" het nieuwe buzzwoord dat staat voor een integratie van sectoraal beleid en het vereenvoudigen van regels. In het voorlaatste nummer 'Omgevingsdenken' (2019-2), evolueert AGORA mee en behandelen we de opkomst van dit omgevingsperspectief in de Nederlandse en Vlaamse ruimtelijke ordening.

Geraadpleegde AGORA's

1986-4	Mainports
1991-1	Vierde Nota Extra
1996-5	Knooppunt Arnhem-Nijmegen
2000-2	Deltametropool
2001-1	Ruimtegebruik
2003-3	Nevelstad
2005-5	Perspectieven op Planning
2006-2	Waterstad
2011-1	Intermodaal
2011-4	Platteland
2012-1	Rechtvaardige Stad & Vlaams Platteland
2015-2	Ruimte en Geschiedenis
2016-4	Overall Stad
2018-4	Stedelijk Metabolisme
2019-2	Omgevingsdenken

Clemens de Olde (clemens.deolde@uantwerpen.be) is stadssocioloog en redacteur van AGORA. Hij promoveert aan het Centre for Research on Environmental and Social Change (CRESC) van de Universiteit Antwerpen en is werkzaam als consultant urban and regional development bij IDEA Consult te Brussel.

DE NEOLIBERALE STAD IN (R)EVOLUTIE

De stad van de jaren '80 werd getekend door achteruitgang en sociale onrust. Uit de Angelsaksische wereld kwam een nieuw gedachtegoed overwaaien: het neoliberalisme. Met liberaal 'stedelijk ondernemerschap' zochten Nederlandse en Vlaamse beleidsmakers in de daaropvolgende decennia naar economische heropleving. Hoe zag dit beleid eruit, en wat waren de gevolgen?

In 1983, toen AGORA het levenslicht zag, was de wereld vanzelfsprekend heel anders dan nu. In het begin van de jaren '80 domineren iconen als Michael Jackson, David Bowie, Nena en UB40 de hitlijsten, terwijl in de *underground scene* talrijke punkbands als paddenstoelen uit de grond schieten. De opkomst van punk hangt nauw samen met de grote maatschappelijke onvrede in die tijd, die regelmatig tot uiting komt door middel van grootschalige demonstraties en stedelijk verzet. Voorbeelden hiervan zijn de massale protesten tegen de plaatsing van kruisraketten in 1983 – waarvoor meer dan een half miljoen mensen naar Den Haag trekt – en de krakersrellen in studentensteden als Amsterdam, Nijmegen en Groningen. Veel steden in Nederland en België liggen er in die tijd inderdaad niet al te fraai bij. Het verlies van industriële werkgelegenheid en de suburbanisatie van de middenklasse veroorzaken een toenemende concentratie van sociale problemen. Behalve werkloosheid lijden veel grote steden bovendien onder criminaliteit en woningtekorten. Deze ontwikkelingen zetten een neerwaartse spiraal van verarming in de binnensteden in gang. Er wordt gesnakt naar nieuwe impulsen om de leefbaarheid in de Nederlandse en Vlaamse stad te verbeteren.

Deze situatie was niet alleen in Nederland en België aan de orde. In 1983 zijn in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten

met Thatcher en Reagan twee leiders aan de macht die nog altijd worden gezien als invloedrijke ambassadeurs van het neoliberale gedachtegoed. Het neoliberalisme verspreidt zich mede door hen steeds meer als een olievlek over de wereld. In tegenstelling tot het Keynesiaanse, Fordistisch-kapitalistische systeem van de naoorlogse periode, is het neoliberalisme gestoeld op de gedachte dat privatisering, liberalisering en decentralisering leiden tot meer onderlinge competitie en daarmee tot meer efficiëntie en economische groei. Waar de ideologie zich door middel van de – inmiddels beruchte – *Structural Adjustment Programs* van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank min of meer werd opgedrongen aan politici en beleidsmakers in de toenmalige 'tweede' en 'derde' wereld, drongen de ideeën langzaam maar zeker ook door in de Nederlandse en Vlaamse steden en regio's.

Beleidsmakers raken er destijds in toenemende mate van overtuigd dat een nieuw type beleid nodig was om hogere inkomens en kapitaalcrachtige bezoekers naar de stad te trekken. Private partijen boden snelle en toegankelijke 'oplossingen' voor postindustriële steden, zoals opvallende architectuur, grootschalige (sport)evenementen en citymarketing-slogans. Reeds in 1989 omschrijft David Harvey deze nauwere samenwerking tussen lokale overheden en het bedrijfsleven met als doel de stad competitiever

te maken als 'urban entrepreneurialism' (vanaf nu vertaald als 'stedelijk ondernemerschap'), een term die in de wetenschappelijke literatuur nog altijd veel gebruikt wordt.

Tijdens de eerste jaren van AGORA bevond de stad zich, kortom, aan het begin van een politiek-economische kentering die zich in de daaropvolgende decennia verder zou ontwikkelen. In dit artikel gaan wij aan de hand van een aantal themanummers en artikels uit de voorbije 35 jaar na welke sociaal-ruimtelijke implicaties deze transitie heeft gehad voor Nederlandse en Vlaamse steden. Aangezien AGORA pas in het jaar 2000 een Vlaams magazine werd, zijn de observaties uit de 20e eeuw vooral van toepassing op Nederland.

Er werd gesnakt naar nieuwe impulsen om de leefbaarheid in de steden te verbeteren

Ondernemerschap in de polder

"Steeds meer gemeenten, provincies en gewesten doen aan citymarketing. Citymarketing wordt door velen beschouwd als het tovermiddel tegen braakliggende bedrijfsterrainen en hoge werkloosheidscijfers. Deze toegenomen belangstelling heeft niet zelden tot gevolg dat verschillende gemeenten elkaar voor de voeten lopen en dat bedrijven gemeenten tegen elkaar uitspelen. Men heeft met andere woorden nauwelijks zicht op de wijze waarop de promotiecampagne moet worden vormgegeven en wat de uiteindelijke effecten ervan zijn." (AGORA 1986-2, p. 3).

Dit citaat uit 1986 duidt erop dat er binnen de toenmalige AGORA-redactie al een zekere scepsis was ten opzichte van het destijds "relatief nieuwe fenomeen" citymarketing. Verderop in het nummer, in het stuk getiteld 'Nederland in de uitverkoop!', blijkt dat de citymarketing-campagnes vooral verband hielden met de werving van buitenlandse bedrijven om zich in Nederland te komen vestigen. Het feit dat ambtenaren meegingen op zakentrips naar Azië en dat gemeenten onafhankelijk van elkaar "folders op glanzend papier" uitbrachten, was men in die tijd nog niet echt gewend. Over de resultaten van deze nieuwe aanpak toonde AGORA zich niet bijzonder onder de indruk: "al met al kunnen we zeggen dat de overheid weinig invloed heeft op de komst van buitenlandse bedrijven naar Nederland (p. 7)."

Ondernemende stedelijke overheden moesten het dus over een andere boeg gooien wat betreft citymarketing en het lokken van internationale bedrijven. In de jaren '90 komt er in AGORA steeds meer aandacht voor de rol van 'architectuur als visitekaartje' (1995-5). Het Guggenheim museum in de Baskische stad Bilbao, in 1992 ontworpen door *starchitect* Frank Gehry en betaald met overheidsgeld, geldt nog altijd als het schoolvoorbeeld van hoe een spectaculair *flagshipproject* een enigszins vervallen postindustriële stad van een nieuwe economische impuls kan voorzien (zie ook: Stegmeijer, 2008-2). In 1995 signaleert de AGORA-redactie dat er ook in Nederland een toenemende aandacht ontstaat voor de aantlokkende architectuur van gebouwen en bedrijventerreinen: "architectuur als marketinginstrument heeft als doel het imago van een bedrijfsterrein positief te beïnvloeden (p. 7)." Opnieuw ligt hier de beleidsmatige focus nadrukkelijk op het actief werven van bedrijven die zich in de stad moeten komen vestigen. Als sprekend voorbeeld wordt het – dan net opgeleverde – Antaresgebouw (recent gerenoveerd en opgekocht door een internationale vastgoedinvesteerder, red.) in Hoofddorp genoemd.

Terwijl stedelijke regio's in Nederland en Vlaanderen elkaar steeds meer gaan beconcurreren om bedrijven en bezoekers aan

te trekken, is ook de internationale concurrentie tussen steden een steeds prominenter punt op de beleidsagenda. Met name in de grote steden wordt er voortdurend nagedacht over de vraag hoe zij zich kunnen blijven meten met hun evenknieën van over de grens. Zo wil bijvoorbeeld Amsterdam er zeker van zijn dat haar relatieve centrumpositie in het zogenaamde wereldstedennetwerk (zie AGORA 2004-5) gewaarborgd blijft. De wisselwerking tussen ondernemende steden, citymarketing en architectuur komt in de jaren '90 en '00 dan ook het meest pregnant tot uiting in de ontwikkeling van de Amsterdamse Zuidas (zie AGORA 2008-3). Om de financiële firma's ook echt concurrerend te laten zijn, wordt er tegelijkertijd hard nagedacht over strategieën om internationale, hoogopgeleide kenniswerkers naar de stad te lokken. Ook dit past binnen een bredere, mondiale trend die nog altijd volop gaande is.

Een warm bad voor de creatieve klasse

Een kijk in het archief van AGORA laat zien dat het neoliberale, ondernemende stedelijke beleid ook vanaf de jaren '00 erg aanwezig blijft op veel plekken in de wereld, inclusief Nederland en Vlaanderen. Hoewel niet iedereen het beestje bij dezelfde naam noemt en er regelmatig sprake is van de nodige nuances (aan de andere kant van de Atlantische Oceaan, en zelfs van de Noordzee, gaat het er vaak een stuk extremer aan toe), vallen er een aantal zaken op. Allereerst de eerdergenoemde toenemende focus op citymarketing ten behoeve van de bevordering van concurrentiekracht. In 2002-1 maakt AGORA dan ook een themanummer met de veelzeggende titel 'Interstedelijke concurrentie'.

Ten tweede is het opvallend dat steden steeds vaker elkaars (verondersteld succesvolle) beleid trachten te kopiëren (denk bijvoorbeeld aan het zoëven besproken Bilbao-effect). Dit heeft onder andere te maken met de toenemende invloed van internationale adviesbureaus op stedelijk beleid, die – populistisch gezegd – 'ideeën die werken' op een presenteerblaadje aanreiken. Dit fenomeen, dat uiteraard samenhangt met mondialisering, en veelvuldig in één adem wordt genoemd met het neoliberalisme, wordt in de wetenschappelijke literatuur ook wel beschreven als 'fast policy'. Om de nieuwe kantoor- en woontorens op de Zuidas en de heroplevende stedelijke centra te kunnen vullen, blijkt naast de vaak veronderstelde deregulering, actieve overheidsinmenging juist noodzakelijk.

Terwijl vanaf de begindagen van AGORA redacteurs vaak opmerken dat steden weer meer in trek beginnen te raken, duurt het tot aan de eeuwwisseling totdat stedelijke beleidsmakers hun vizier richten op het aantrekken van een transnationale, hoogopgeleide klasse van zogenaamde kennismigranten. Pas vanaf 2005 vind je inmiddels veelgebruikte termen als 'expats' of 'kenniswerkers' terug in de artikelen. De toestroom van deze groep is deels het logische gevolg van de eerder besproken structurele politieke economische transformaties van de twee decennia ervoor. Tegelijkertijd doen beleidsmakers er zoals gezegd van alles aan om, veelal aan de hand van sprekende voorbeelden uit het buitenland, het rondculerende menselijke kapitaal naar hun stad te lokken.

Een invloedrijke figuur onder stedelijke beleidsmakers in de jaren '00 was de Amerikaanse stadsonderzoeker Richard Florida (geïnterviewd in AGORA 2004-1), vooral bekend van zijn theorie over de 'creatieve klasse'. Kort gezegd beweert Florida dat de aanwezigheid van kenniswerkers, artistieke beroepen en een tolerant klimaat ten opzichte van bijvoorbeeld de LGBT-gemeenschap, leidt tot een open en ondernemende stedelijke atmosfeer. Die atmosfeer zou zich dan automatisch vertalen in hoogwaardige, creatieve en innovatieve bedrijvigheid in andere sectoren, zoals de financiële dienstverlening. Deze benadering borduurt in zekere mate voort op de citymarketing-strategieën uit de jaren '80 en '90. Het primaire uitgangspunt is namelijk nog altijd het aantrekken van zoveel mogelijk investeringen, bezoekers en talent.

Gentrificatie with a vengeance

Ondertussen ontstaat er in AGORA steeds meer substantiële kritiek op de neveneffecten van een dergelijk beleid. In het themanummer 'Grote-stedenbeleid' (1999-1) stellen auteurs dat het Nederlands stedenbeleid – gericht op het opnieuw 'leefbaar' maken van steden – enkele problematische blinde vlekken heeft: een gebrekkig illegalenbeleid (sic) waardoor mensen zonder papieren uitgesloten worden en ondergronds leven (Van der Leun), het onderschatten van het aanwezige talent in zogenaamde probleemwijken (Dijkstra), en de onderwaardering van welzijnswerk voor en met kwetsbare burgers (Van Egeraat).

De Britse geograaf Kevin Ward schrijft in 2002-1 over de schaduwzijde van Manchester's' ogenschijnlijk succesvolle wedergeboorte. De hardnekkige armoede in het oosten van de stad is immers allesbehalve afgenomen als gevolg van deze postindustriële revival. In het inleidend artikel van 2004-1 ('Creatieve steden') waarschuwt de AGORA-redactie voor een toenemende ruimtelijke segregatie als gevolg van overheidsgestuurde gentrificatie, en voor sociale uitsluiting van groepen die niet zo eenvoudig mee kunnen in de 'creatieve stad'. Ook Florida zelf is inmiddels tot inkeer gekomen, en erkent dat de fixatie op het faciliteren van gentrificatie de stad steeds ontoegankelijker heeft gemaakt voor jonge gezinnen en middenklassers (zie boekrecensie van Albeda en Van Breugel in 2017-4).

Maakten beleidsmakers in Nederland zich begin jaren '80 nog zorgen over de massale uitstroom van kapitaalkrachtigen en hoogopgeleiden uit de stad, dertig jaar na dato geldt praktisch het omgekeerde. Sociaal geografen trekken regelmatig aan de alarmbel over de effecten van het beleid op lagere klassen en gemarginaliseerde groepen. Steden lijken eens te meer een concentratie van inwoners met zeer verscheiden noden, wat tot conflicten leidt. Het AGORA-nummer dat de sociale gevolgen van het neoliberale beleid in verschillende Europese steden het meest diepgaand onderzocht was 'Revanchisme' (2005-4). De titel 'revanchimse' is een verwijzing naar het werk van de Britse geograaf Neil Smith. Smith benoemde met deze term het Amerikaanse nultolerantiebeleid ten opzichte van gemarginaliseerde groepen zoals daklozen, prostituees en immigranten. De term verwijst naar de zogenaamde *revanche* van de 19e-eeuwse Franse elite op de Parijse Commune.

Pas vanaf 2005 vind je inmiddels veelgebruikte termen als 'expats' of 'kenniswerkers' terug in de artikels

De themaredactie van dat nummer ziet ook in de Lage Landen elementen van een dergelijk repressief beleid opduiken, maar nuanceert ook. De bijdrage van Van Criekingen en Dessouroux leert bijvoorbeeld dat essentiële elementen van revanchisme aanwezig zijn in Brussel: verdringing van lage inkomens ten koste van de goeude klasse, maatregelen om buurten 'veilig' en aantrekkelijk te maken, en (de)regulatie van de vastgoedmarkt ten gunste van private investeringen. De auteurs onderstrepen echter dat Brussel geen homogene 'revanchistische stad' is. De veiligheidsmaatregelen variëren sterk en spelen bovendien geen structurerende rol binnen de stadsvernieuwingsprojecten van het gewest. Zo worden stationsomgevingen wel verfraaid, maar dan vooral met het oog op kantoorontwikkeling, waar veiligheid en de publieke ruimte minder belangrijk zijn dan in residentiële buurten.

In Amsterdam onderzoekt Aalbers hoe de overheid de hoogbouwwijk Bijlmer vernieuwde en daarmee een zwarte middenklasse aantrok. De emancipatie van deze bewonersgroep ging echter hand in hand met een selectieve maar harde aanpak van bepaalde *undesirables*, zoals daklozen, waarvoor steeds minder zorg en begrip is. "*Emancipatie en revanche gaan hand in hand*", besluit Aalbers. Ook het aanzicht van de stad verandert met de opkomst van defensieve architectuur, zoals hekken en bewakingscamera's. Deze laatste zijn vandaag niet meer weg te denken uit publieke ruimte, zo stelt ook Brands in 2013-3.

Na de financiële crisis: de neoliberale zombie leeft voort

Wat is de houdbaarheidsdatum van een politiek-economische paradigmaverschuiving? Je zou denken dat een crisis een significante verandering brengt in het tot dan toe gevoerde beleid. Was dit ook zo? Toen in 2008 de financiële crisis uitbrak, eerst in de Verenigde Staten en toen in Europa, namen overheden noodlijdende banken over en voerden daarna besparingen door. Op veel plaatsen in Europa betekende de crisis derhalve geenszins een verzachting van het neoliberale beleid, zo getuigt ook de 'Brief uit het bedrogen land' uit het nummer 'Crisis' (2012-3). Griekse jongeren worden wakker in een failliet verklaard land, waar werkloosheid alomtegenwoordig is, basisvoorzieningen geprivatiseerd worden en buitenlandse banken de eisen stellen. We lijken wel terug in de jaren '80 met de *Structural Adjustment Programs* van het IMF.

Hoe maakten Nederland en Vlaanderen de crisis door? Van Loon en de Graaf stelden in 2015-4 dat spelers op de Nederlandse vastgoedmarkt meer speculeerden dan in Vlaanderen. Nederlandse projectontwikkelaars gingen vanaf de jaren 2000 nauw samenwerken met banken, de markt internationaliseerde en complexe financiële producten werden enthousiast opgepikt. Daartegenover staat dat in Vlaanderen vooral met familiekapitaal in bouwprojecten geïnvesteerd werd, en voor ontwikkelaars bleek de reputatie hoog houden belangrijker dan scherpe winsten boeken.

De voorbije jaren tonen aan dat de crisis de recepten van stedelijke beleidsmakers, zeker in Nederland, niet fundamenteel heeft gewijzigd: het aantrekken van goeude inkomens en private investeringen in stedelijk vastgoed bleef bovenaan de agenda, met stijgende huizenprijzen als gevolg (zie ook het artikel van Barend Wind in dit nummer). Na de crisis blijkt ondernemingsdrang (of -dwang) van steden dus allermindst getemperd. Met een hernieuwde focus op de relatie tussen kapitaalstromen en stedelijke ontwikkeling lijkt het onderzoek naar hedendaagse vormen van

stedelijk ondernemerschap meer dan ooit terug te grijpen naar Harvey's bevindingen over publiek-private investeringen tegen een achtergrond van inter-regionale en internationale concurrentie. Maar is het ook niet belangrijk om oog te hebben voor het ontwikkelen van alternatieven?

De nummers '(Re)Actie' (2014-3) en 'Stedelijk verzet' (2017-2) zetten deze vraag centraal en beschrijven de diversiteit aan anti-neoliberaal protest. Hoewel geografen in vergelijking met andere sociale wetenschappers tamelijk laat waren in het onderzoek naar activisme, tonen de bijdragen dat ruimte een belangrijke rol speelt in maatschappelijk conflict. Vaak denkt men dan aan het ruimtelijk 'podium' van verzet, zoals de bezetting van het Gezi-park in Istanbul, maar het gaat breder dan dat. Zo is er ook de schaal waarop bewegingen zich weten te organiseren (Bono, 2014-3) en de virtuele wereld van mobilisaties (Mamadouh, 2014-3).

Hedendaags verzet kent echter ook zijn uitdagingen. In het nummer 'Crisis' (2012-3) waarschuwt Erik Swyngedouw voor de depolitiserende van stedelijk beleid. Beleidsmakers 'managen' vandaag sociale conflicten via participatie binnen een bepaald beleidskader, maar denken er niet aan de bestaande configuratie op de schop te doen. Klassieke bewegingen zoals vakbonden verliezen aan invloed, terwijl burgerinitiatieven schipperen tussen autonome actie en meestappen in officiële gespreksfora (zie Claeyns, Wynants en Loopmans over Antwerpen, 2014-3). Bovendien draait de politiek op dit moment minder om sociaaleconomische tegenstellingen dan om culturele kwesties zoals identiteit. Een radicale verbeelding van een post-neoliberaal alternatief kan daarom wel eens uit onverwachte hoek komen, stelt de themaredactie van 'Stedelijk verzet' (2017-2). Dit nummer gaat uitgebreid in op de *unusual suspects* die protest initiëren, zoals prostituees en huishoudelijk werkers.

Je zou denken dat een crisis een significante verandering brengt in het tot dan toe gevoerde beleid

Conclusie

Met dit artikel hebben wij geprobeerd om aan de hand van 35 jaar AGORA-archieef te tonen hoe de neoliberale wind over het Europese continent, en in het bijzonder Nederlandse en Vlaamse steden, is geraasd. Het is duidelijk dat mondiale politiek-economische trends niet aan onze steden voorbij zijn gegaan. Het stedelijk ondernemerschap uitte zich in de jaren '80 nog vooral in citymarketing-campagnes en aansprekende architectuur, waarna de focus steeds meer verschuift naar staatsgeleide gentrificatie en het lokken van internationale kenniswerkers. Vanaf de jaren 2000 worden de neveneffecten van dit beleid steeds meer benadrukt: het sociaal-ruimtelijke onderzoek wordt in deze jaren kritischer, met een scherpe blik op de gevolgen voor gemarginaliseerde groepen. Vervolgens wekt de financiële crisis van 2008 een hernieuwde interesse op naar het begrijpen van de krachten van (internationaal) kapitaal en de opkomst van een hedendaagse vorm van 'financieel-gestuurd ondernemerschap'.

Zowel het stedelijk beleid als het onderzoek ernaar lijkt veelal haar inspiratie te hebben gevonden in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. Hierbij worden (door de themaredacties) niettemin vaak nuances aangebracht: heel wat aspecten van liberaal beleid worden in de Lage Landen eerder getemperd, onder andere door restanten van de verzorgingsstaat.

Neoliberalisme is dus geografisch gevarieerd, en kent zijn specifieke lokale vormen. Daarbij valt overigens op dat Nederland qua stedelijk ondernemerschap dichterbij de Angelsaksische landen lijkt te staan dan Vlaanderen. Helaas is hierover met betrekking tot de jaren '80 en '90 minder gedetailleerd vergelijkingsmateriaal beschikbaar. Gelukkig zijn er sinds de eeuwwisseling wel consequent casussen van beide zijden van de grens terug te vinden. Dit maakt het AGORA-archieef een belangrijke lokale bron van kennis voor zowel wetenschappers als beleidsmakers.

Op dit moment wordt er nog altijd volop gespeculeerd over de houdbaarheid van het neoliberale model. De afgelopen jaren hebben ons geleerd dat drie decennia neoliberalisme hebben geleid tot polarisatie en dat gevoelens van ongenoegen zich hebben verspreid tot ver buiten de stad. Electoraal geografische analyses wijzen er dan ook op dat de populistische proteststem terug te vinden is in zowel stedelijke, suburbane als landelijke gebieden die zich minder hebben kunnen identificeren met de 'revanchistische creatieve stad' (zie respectievelijk De Wit en De Voogd in 2017-3).

Voor toekomstige onderzoekers zit de uitdaging hem dan ook in het begrijpen van de bredere sociaal-ruimtelijke neveneffecten van het hedendaagse stedenbeleid, buiten de stadskern. Daarnaast ligt er ook een onderzoeksagenda in de brug tussen studies naar de financiële drijfveren van hedendaagse beleidsvormen en initiatieven voor een post-neoliberaal maatschappelijk model. Hopelijk blijft AGORA de komende jaren een kritisch klankbord waar alternatieve ideeën, visies en analyses voor stedelijk beleid tot ontwikkeling kunnen komen.

Literatuurselectie

- Aalbers, M. B. (2013) Neoliberalism is dead... long live neoliberalism!. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(3), 1083-1090.
- Harvey, D. (1989) From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 71(1), 3-17.
- Peck, J., & Theodore, N. (2015) *Fast policy: Experimental statecraft at the thresholds of neoliberalism*. University of Minnesota Press.
- Smith, N. (2005) *The new urban frontier: Gentrification and the revanchist city*. Routledge.

Geraadpleegde AGORA's

1986-2	Nederland als springplank voor Europa
1995-5	Architectuur als visitekaartje
1999-1	Grote-stedenbeleid
2002-1	Interstedelijke concurrentie
2004-1	Creatieve steden
2004-5	Het wereldstedennetwerk
2005-4	Revanchisme
2008-2	Heilige grond en Olympische steden
2008-3	Zuidas en zelfbouw
2012-3	Crisis
2013-3	Ouderen (varia)
2014-3	(Re)actie
2015-4	Het vastgoed/financieel-complex
2017-2	Stedelijk verzet
2017-4	Stedelijke diversiteit

Jorn Koelemaij (Jorn.Koelemaij@UGent.be) is als doctoraatsstudent en assistent verbonden aan de vakgroep Geografie van de Universiteit Gent en is onderdeel van de hoofdredactie van AGORA. **Laura Deruytter** (Laura.Deruytter@vub.be) is als doctoraatsstudent verbonden aan de vakgroep Geografie (Cosmopolis) van de Vrije Universiteit Brussel en was de voorbije vier jaar variacoördinator van AGORA.

DE PENDULE VAN DRIE DECENNIA WOONBELEID

Volkshuisvestingsvraagstukken zoals verkrotting, betaalbaarheid en leefbaarheid hebben in de afgelopen 35 jaar gestreden om de aandacht van beleidsmakers, onderzoekers en journalisten. In die periode is dan ook regelmatig kritisch op deze vraagstukken gereflecteerd in AGORA. Welke lessen uit het verleden kunnen we trekken voor de oplossing van de huidige woonproblematiek?

Het is 2019 en de woningnood is terug van weggeweest, alhoewel het wellicht accurater is te spreken over een permanente crisissituatie (zie ook AGORA 2003-2 over 'de nieuwe woningnood'). De huidige woningnood uit zich in lange wachttijden voor sociale huurwoningen (op sommige plekken in Nederland tot vijftien jaar), torenhoge huurprijzen in de vrije sector (vaak de helft van het besteedbaar inkomen) en opgeblazen prijzen voor koopwoningen (slechts betaalbaar voor huishoudens die al een woning bezitten). Uit het meest recente AGORA-themanummer dat zich volledig op wonen richtte (2012-5) kon reeds geconcludeerd worden dat institutioneel falen zou culminereren in nieuwe problemen op de woningmarkt. In dat themanummer traceren Toon Dirckx en Manuel Aalbers de herkomst van contraproductief beleid: "*sinds de jaren tachtig ondervinden de woningmarkten over heel de wereld sterke evoluties die niet onmiddellijk het gevolg lijken te zijn van de keuzes die de gezinnen zelf hebbend gemaakt*" (p.8). De auteurs stellen dat de opmars van het neoliberale gedachtegoed ertoe heeft geleid dat de woningmarkt de laatste dertig jaar is veranderd in een melkkoe voor het grootkapitaal, en dat dit ten koste gaat van de 'gewone burger'. Het is in de beginperiode van het neoliberalisme dat AGORA voor het eerst verscheen (zie ook Koelemaj & Deruyter in dit nummer).

Gedurende de afgelopen 35 jaar heeft een veelvoud aan auteurs stilgestaan bij veranderingen in het volkshuisvestingsbeleid. Vooral nieuwbouwprojecten en stadsvernieuwingsoperaties hebben veel in de schijnwerpers gestaan. Zijn AGORA-auteurs kritiekloos meegewaaid met de tijdgeest en komt de huidige problematiek op

de woningmarkt als een verrassing voor wie 35 jaar aan AGORA-artikelen doorspit? Nee. We kunnen bepaald niet zeggen '*dass wir es nicht gewust haben*'. Er is door de tijd heen veelvuldig aandacht besteed aan sociale en ruimtelijke consequenties van het nieuwe beleid. In dit artikel blik ik met de kennis van nu terug op bijdragen aan AGORA in de afgelopen drie decennia. Een doorlopend debat gaat over de grondslagen waarop het volkshuisvestingsbeleid gebouwd zou moeten worden: individuele keuzevrijheid of maatschappelijke waarde? Door de lange termijn in ogenschouw te nemen, kan geconcludeerd worden dat de tijd rijp is voor een paradigmaverschuiving.

Van volkshuisvesting naar woningmarkt

In 1984, toen de eerste AGORA's van de persen rolden, zagen de eigendomsverhoudingen op de Nederlandse woningmarkt er totaal anders uit. Na de Tweede Wereldoorlog was de private huursector bezig met een neerwaartse trend (van 60% in 1947 tot 22% in 1984), terwijl de sociale huursector zich eind jaren zestig had gestabiliseerd op 36% van de totale woningvoorraad. In het begin van de jaren tachtig was er een lichte groei van het aantal koopwoningen (42% van de totale voorraad). Na de Tweede Wereldoorlog hadden lokale overheden vrijwel uitsluitend zaken gedaan met woningbouwverenigingen, woonstichtingen en gemeentelijke woningbedrijven om in de woonbehoefte van hun inwoners te voorzien. Het zijn deze organisaties die zich in de loop der tijd hebben ontwikkeld tot non-profit 'woningcorporaties'. Het institutionele kader gaf de woningcorporaties de ruimte om hun

taak uit te voeren. De gemeente kon hen betaalbare bouwgrond verschaffen omdat zij tamelijk voordelig grond konden onteigenen en hierdoor *de facto* een planningsmonopolie hadden. De snelle groei van de sociale huursector vond in eerste instantie plaats door de bouw van in massa vervaardigde portiekflats.

Vanaf de jaren zeventig kwam het accent sterker te liggen op de bouw van grotere eengezinswoningen met een hogere bouwkwaliteit. Aangezien er nog geen inkomenseisen verbonden waren aan het verkrijgen van een sociale huurwoning, bedienden de voorlopers van de huidige woningcorporaties een breed deel van de bevolking (vandaar dat deze woningen in die periode simpelweg 'woningwetwoningen' genoemd werden). Toen de kwantitatieve woningnood eind jaren '70 eindelijk opgelost was, en door de economische crisis als vanzelfsprekend beschouwde budgetten onder druk kwamen te staan, ontstond eindelijk ruimte voor contemplatie. De Rijksoverheid is langzaam gestopt met het opleggen van nieuwbouwquota en heeft gemeenten meer ruimte gegeven om zelf te bepalen waar en hoeveel nieuwbouw moest plaatsvinden.

We kunnen bepaald niet zeggen dat 'wir es nicht gewust haben'

Misleidende leefstijlen

In het kielzog van de bekende Amerikaanse schrijfster Jane Jacobs begonnen enkele Nederlandse ruimtelijke wetenschappers te betogen dat de uniforme modernistische bouwblokken die de woningbouwverenigingen in de naoorlogse periode hadden gebouwd geen ruimte boden om de individuele identiteit te ontwikkelen. Ze hadden de wind mee, aangezien (keuze) vrijheid een van de hoekstenen van het in de politiek steeds dominanter doorklinkende neoliberale narratief was. Bovendien liep de stad, gebouwd door volkshuisvesters, langzaam leeg door suburbanisatie. Aan het einde van de jaren tachtig verschijnen ook in AGORA artikelen die een 'leefstijl-gerichte benadering' propageren. In een themanummer over Rotterdam (1990-2) stelt Jef Muhren dat de "*immateriële doelstellingen van volkshuisvesting en stadsontwikkeling hoog op de agenda horen*". Strikte regelgeving, gericht op kwalitatieve woningverbetering, zou dit streven in de weg staan. Kort gezegd komt het erop neer dat men verwacht dat de tevredenheid met de leefomgeving toeneemt als buurten specifiek ingericht worden voor bepaalde doelgroepen. Dit heeft indertijd vooral geleid tot de bouw van hoog stedelijke buurten voor hoogopgeleide alleenstaanden of stellen uit de culturele bovenlaag, zoals Randwyk in Maastricht.

Leefstijl-wonen zou een gevoel van verbondenheid en trots tweebrengen. Vaak werd het bouwen van koopwoningen als hét middel gezien om leefstijl-wonen van de grond te krijgen en huishoudens met middeninkomens in de stad te behouden. In AGORA verschijnen vanaf de late jaren tachtig al kritische reflecties op leefstijl-wonen. In 1997-4 (p. 10) geeft Wouter van der Schraaf aan dat hij verwacht dat meer keuzevrijheid er niet toe zal leiden dat "*iedereen [...] straks een grotere keuzeruimte [zal] hebben. Er blijft een groep met een laag inkomen. Deze groep neemt weliswaar fors in omvang af, maar wordt in zijn problematiek complexer*".

Recentere bijdragen wijzen erop dat "*projectontwikkelaars liever een klassenhomogeniteit nastreven, gezinnen met een lager inkomen kunnen immers de waarde van een woning onderuithalen. Het epitoom hiervan zijn de gated communities waar reeds één op vijf Amerikanen leeft in een Common Interest Development; een buurt ontwikkeld rond een bepaalde levensstijl*" (Dirckx en Aalbers in 2012-5, p. 9). Het

leefstijl-wonen is een motor van de toenemende ongelijkheid op de woningmarkt geworden, terwijl het concept eerder juist idealistisch werd omarmd omdat het zou zorgen voor meer betrokkenheid bij de buurt.

Menging als paard van Troje

De jaren tachtig zijn een kantelpunt in de stadsvernieuwing. De middenklasse profiteert: zij wordt de doelgroep voor nieuwbouwprojecten met koopwoningen waar met leefstijl-wonen wordt geëxperimenteerd, en zij wordt geacht een essentiële rol te spelen in de stadsvernieuwing. Tot midden jaren '80 bestond de stadsvernieuwing meestal uit het vervangen van slechte private huurwoningen door betere sociale huurwoningen. Bouwen voor de buurt was het devies. De oorspronkelijke bewoners moesten in hun eigen buurt kunnen blijven wonen, en inspraak hebben in het vernieuwingsproces. In 1988-1 wordt aan de hand van een quote van Van Engelsdorp Gastelaars, professor in de Economische Geografie aan de Universiteit van Amsterdam, het nieuwe paradigma treffend geïllustreerd: "*bouwen voor de buurt [heeft] ervoor gezorgd dat kansarme groepen in de wijk moesten blijven wonen zonder dat de kwaliteit van de buurt als geheel wezenlijk verbeterde. Als je uitsluitend bouwt voor kansarmen dan hou je wijken met een stigma en wordt in feite de verpaupering door het bouwen voor de buurt bestendigd*" (Van Erkel, p. 8).

De terugkeer van de middenklasse werd dus een expliciete beleidsdoelstelling. Het is het begin van de stedelijke vernieuwing die zich richt op modernistische wederopbouwbuurten met een hoog aandeel sociale huurwoningen. Door de beschikbaarheid van nieuwe eengezinswoningen (veelal gesubsidieerd en in de koopsector) in de groeikernen in de nabijheid van een grote stad, en de aangescherpte inkomenseisen voor sociale huurwoningen, was de sociale status van deze buurten vanaf de jaren '70 snel teruggelopen. In deze buurten zou de terugkeer van de middenklasse bewerkstelligd moeten worden door de sloop van portiekflats die in de wederopbouwperiode werden gebouwd door woningcorporaties, en de bouw van koopwoningen met een speelser ontwerp (die ook in de groeikernen populair waren). AGORA-redacteurs Loopmans en Uitermark wijzen er in 2000-5 al op dat deze grote verbouwing niet alleen ruimtelijke, maar ook institutionele en financiële gevolgen heeft. "*Waar met de stadsvernieuwing [pre-1990, red.] de enige private partij van betekenis de 'huisjesmelker' was die met alle mogelijke middelen bestreden diende te worden, spelen private partijen nu een belangrijke rol bij het uitvoeren van overheidsbeleid. Zonder te beweren dat dit proces hier onlosmakelijk mee verbonden is, merken we dat marktpartijen ook een grotere invloed krijgen op de inhoud van het beleid*" (p. 27).

Is het mengingbeleid dat vanaf de jaren negentig gevoerd is dan een paard van Troje? Wie recente artikelen leest over staatsgeleide

Nog altijd zijn eengezinswoningen populair bij nieuwbouwprojecten, zoals hier in Arnhem. Foto: Marco Derksen.

gentrificatie zou denken van wel. Anders dan 'gewone gentrificatie' wordt dit proces aangejaagd door de verkoop van sociale huurwoningen, de groei van koopwoningen, en een toename van publiek-private investeringen in buurten die gericht zijn op het verhogen van de vastgoedwaarde. Aan de andere kant hebben verschillende auteurs beleidsinstrumenten voorgesteld om wél de gewenste menging teweeg te brengen zónder het wonen onbetaalbaar te maken, zoals "deelkoop, cascohuur, groeiend eigendom, de corporatiekoopwoning, maatschappelijk verantwoord eigendom en de eigen huurwoning" (Aalbers in 2001-5). Helaas is de visionaire blik van deze AGORA-auteurs niet omgezet in beleid.

De terugkeer van de middenklasse werd een expliciete beleidsdoelstelling

Back to the future

De blik die AGORA biedt op de afgelopen 35 jaar volkshuisvestingsbeleid in Nederland is opbouwend-kritisch. Enerzijds staan de meeste auteurs positief tegenover ontwikkelingen die bijdragen aan het thuisgevoel van bewoners, zoals inspraak, sociale cohesie, en inkomensmenging. Anderzijds belichten veel auteurs de (onbedoelde) neveneffecten van zulke beleidsvoorstellen wanneer ze te expliciet geschoeid zijn op neoliberale leest en bijdragen aan grotere segregatie of hogere woonlasten. Door hun focus op de neveneffecten van beleidsveranderingen hebben AGORA-auteurs de 'lange lijnen' verdomd goed in de gaten. Beleidshypes komen en gaan (zie ook de artikels van De Pater en Pelzer in dit nummer), maar wat blijft is de afname van de sociale huur, de toename van private partijen op de woningmarkt, en de verminderde sturingsmogelijkheden om segregatie te betugelen.

Ongemerkt hebben de lange termijntrends invloed gehad op de problemen die beleidsmakers, maar ook AGORA-auteurs in Nederlandse wijken herkennen. In 1990 was de probleemschets

voor de Rotterdamse wijk Overschie duidelijk: "een groot deel van de woningen voldoet niet aan de huidige kwaliteits- en oppervlakte-eisen, de woningdifferentiatie is bijzonder klein. Daardoor is er geen doorstroming binnen de wijk mogelijk en fungeert ze steeds meer als buurt voor starters en ouderen en vormt ze een vangnet voor huishoudens die de hoge stadsvernieuwingshuren ontvluchten" (AGORA 1990-2, p. 20). Gezien door de ogen van nu zou menigeen verzuchten dat deze kleine en betaalbare woningen juist een zegen zouden zijn voor starters. Hadden we nog maar enclaves van betaalbare huurwoningen in de stad, nu zo veel huishoudens met lage middeninkomens de stad uitgedrukt worden door staatsgeleide gentrificatie.

Met andere woorden, het schrikbeeld van eind jaren tachtig lijkt anno 2019 tot een beleidsideaal te zijn verworpen. Vijfendertig jaar AGORA geeft munitie om tot een nieuwe probleemdefinitie te komen. Zwaait de pendule van het woonbeleid dan weer terug?

Literatuurselectie

Elsinga, M., & Wassenberg, F. (2014). Social housing in the Netherlands. Social housing in Europe, 25-40.

Priemus, H. (1995). How to abolish social housing? The Dutch case.

International Journal of Urban and Regional Research, 19(1), 145-155.

Schaar, J. V. D., & Hereijers, M. (1991). Volkshuisvesting: een zaak van beleid. Het Spectrum.

Geraadpleegde AGORA's

2012-5	Woonpatronen
2002-3	De Nieuwe Woningnood
2001-5	Vrijplaatsen (varia)
2000-5	Bundeshauptstadt Berlin (varia)
1990-2	Rotterdam
1997-4	Toekomst
1988-1	Woonstorens in Binnensteden (varia)

Barend Wind (B.j.wind@rug.nl) is Universitair Docent aan de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen en analyseert woningmarktongelijkheden vanuit een rechtvaardigheids-perspectief.

Naam: Steven Kromhout
Huidige functie: Senior onderzoeker en partner bij RIGO Research en Advies
Actief bij AGORA: 1999 - 2004

Kritisch en onafhankelijk, dat waren de steekwoorden waar de redactie van AGORA zich in mijn tijd aan optrok (zie mijn bijdrage aan het vorige jubileumnummer: 2009-1). Commercieel onderzoek was al snel verdacht. Toen ik in 2002 bij RIGO Research en Advies ging werken was dat dan ook bedoeld als tijdelijke baan, om vervolgens aan een academische loonbaan te beginnen. De vaardigheden die ik had opgedaan bij AGORA kwamen goed van pas bij RIGO. Waar ik al snel achter kwam, was dat er veel parallellen zijn tussen het werken bij een onderzoeksbureau en het werken bij de redactie van AGORA. Het gevoel bij het binnenhalen van mijn eerste opdracht leek sterk op de kick die ik had toen ik als student-redacteur voor het eerst een hoogleraar wist te strikken voor een artikel in AGORA. En ook bij een onderzoeksbureau bleek het mogelijk om onafhankelijk en kritisch te zijn.

HERINNERING VAN

Naam: Kirsten Visser
Huidige functie: Universitair docent en onderzoeker, Sociale Geografie en Planologie, Universiteit Utrecht
Actief bij AGORA: 2011 - 2016

Als beginnend promovenda kwam ik in 2011 als redacteur bij AGORA. Tussen de ingewikkelde wetenschappelijk artikelen in het promotietraject door, was het fijn om eens te werken aan toegankelijke stukken voor een breder publiek. De uitdaging was om complexe concepten zoals sociale rechtvaardigheid te vertalen naar een begrijpelijke tekst of als eindredacteur toch dat ingewikkelde stuk zo te herformuleren dat ook de gemiddelde student wist waar het over ging. In mijn huidige baan is dit iets wat nog vaak van pas komt: niet alleen in mijn eigen papers, maar ook in de feedback die ik geef aan bachelor- en masterstudenten die een populairwetenschappelijk artikel of scriptie moeten schrijven. Niet zelden gaat de (digitale) AGORA dan mee naar huis als inspiratiebron voor een begrijpelijk en pakkend verhaal.

Prikkelende quotes uit het AGORA-archief

Universitair docent in Spatial Planning Linda Carton hamert in 2018-1 op de noodzakelijke ruimtelijke aanpassingen als gevolg van de klimaatverandering:

"Het nieuwe verhaal van de ruimtelijke planning in Nederland vraagt om leiderschap en concrete voorstellen. Om aan de slag te gaan met eigentijdse multi-stakeholder governance modellen. Zie als voorbeeld de opkomende energiecoöperaties, gebiedscoöperaties en wooncoöperaties. Waar steden als bron van werk én van gezonde leefstijl dienen. Waar mensen wereldkampioen pensioensparen zijn, en waar dit geld niet belegd is in olie, kolen en gaswinning, maar in energieneutrale woningen, scholen, en gezonde lucht."

Oud wethouder city-marketing in Den Haag Frits Huffnagel is in 2013-4 duidelijk over dat de ene citymarketingcampagne de andere niet is:

"Sommige gemeentes, die zich in feite in niets onderscheiden, kunnen misschien beter helemaal niet aan citymarketing doen. Dan krijg je van die slogans als 'een dijk van een gemeente,' helemaal vreselijk!"

Politicooloog, antropoloog en verkeerskundige Kris Peeters begint zijn column in 2014-2 op originele en humoristische wijze:

"Of ik een column zou willen schrijven met daarin een langetermijntoekomstscenario voor een transitie naar duurzame mobiliteit? In 600 woorden alstublieft? En ik zeg daar dan 'ja' op, ijdeltuit die ik ben. Laat ik al beginnen met 'langetermijntoekomstscenario' aan elkaar te schrijven. Om woorden te sparen."

Marjolein Cox schrijft in 2016-2 dat het middelbare school vak aardrijkskunde meer aandacht aan 'systeemdenken' zou moeten geven:

"Hoe is klimaatverandering gerelateerd aan internationale migratie? Waarom kan de aankoop van een smartphone gevolgen hebben voor de oorlog in het oosten van de Democratische Republiek Congo? Onze wereld is behoorlijk complex geworden en de onderlinge verwevenheid neemt alleen maar toe. Het begrijpen van deze complexiteit is dan ook essentieel en daarop inzetten in het onderwijs is een evidentie. Hoewel leraren, lerarenopleiders, pedagogisch begeleiders en ontwikkelaars van educatief materiaal de noodzaak lijken te begrijpen, merken we in de klasrealiteit nog maar beperkt actie."

Oud-minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer Jacqueline Cramer schrijft in 2016-1 een Vrije Ruimte over de rol van de ruimtelijke planner in het hedendaagse beleid:

"Voor mij vertegenwoordigen mensen opgeleid in ruimtelijke ordening en stedenbouw deze generalisten. Zij moeten niet alleen kennis uit diverse velden kunnen integreren maar ook diverse beleidsterreinen op elkaar af kunnen stemmen. Doordat we steeds meer functies en belangen in ruimtelijke ontwikkeling met elkaar moeten verenigen, neemt de complexiteit van besluitvorming toe. We zullen daarom dergelijke beleidsprocessen slim moeten registreren."

Oud-minister van VROM Jan Pronk bepleit in 2013-3 een integrale, gebalanceerde aanpak voor ruimtelijke ordening:

"Afhankelijk van hun politieke kleur of van hun mandaat bepleiten politici veelal maximum- of minimumposities: de regie volledig in handen van het Rijk, of juist geheel gedecentraliseerd naar gemeenten, dan wel ruim baan voor de markt. Achter uitgesproken voorkeuren ligt vaak de wens macht niet uit handen te geven. Echter, extreme posities leiden zelden tot optimale uitkomsten. Een optimaal gebruik van schaarse ruimte, om alle doelen te verwezenlijken betreffende wonen, werken, recreëren, mobiliteit, milieu, ecologie en veiligheid, vereist een optimale afweging van waarden, doeleinden en belangen, en regelmatige inspraak."

Manuel Aalbers en Michaël Deinema tonen zich in 2009-3 niet erg onder de indruk van het Amsterdamse Plan 1012, en vermoeden dat er in feite andere motieven achter schuilgaan:

"De situatie van prostituees wordt niet verbeterd met Plan 1012, maar de Wallen worden er wel mee veilig gemaakt voor investeringen. Wethouder Asscher verkoopt Plan 1012 als een pleidooi tegen criminaliteit en voor vrouwenrechten, maar het is in vele opzichten vooral een pleidooi voor het op gang houden van de groeicoalitie waarin de gemeente Amsterdam een centrale positie inneemt. Niet voor niets werkt de gemeente niet alleen samen met organisaties met een publieke taak, zoals woningcorporaties, maar ook met private partijen zoals grootwinkelbedrijven, beleggingsfondsen en hotelketens."

Hoogleraar stedenbouw Michiel Dehaene in 2013-2 over het publieke debat omtrent het ontwerp van de Antwerpse ring, een vaak terugkerend thema in AGORA in de afgelopen jaren:

"Voor mij was de Lange Wapper-discussie vooral tekenend voor de rol die ontwerpers en vormgevers op zich namen. Als stedenbouwkundige geloof ik namelijk in de meerwaarde van ontwerp bij het produceren van intelligente oplossingen voor complexe stedelijke vraagstukken. Maar wat bleek in dit verhaal? Ruimtelijke ontwerpers waren er vrij snel vanuit gegaan dat ze aan de fundamentele keuze voor het tracé, met sluiting van de bestaande ring, eigenlijk niets konden veranderen. Kwaliteit leveren binnen de gemaakte tracékeuze was de uitdaging."

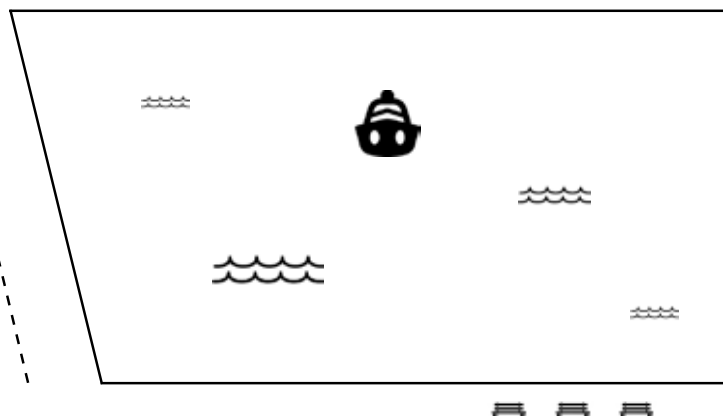
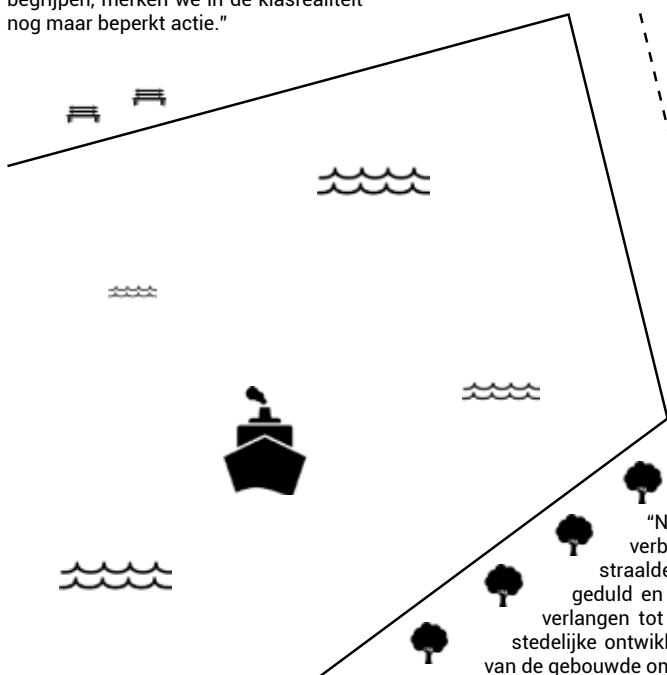
Cultureel planoloog Hans Venhuizen betoogt in 2015-3 dat we in Nederland soms best zouden kunnen leren van stedenbouwkundige praktijken in de Balkan:

"Na een aantal bezoeken aan Albanië was het beeld dat ik met Balkan-stedenbouw verbonden had, volledig gekanteld. Het eeuwige vlechtwerk uit de onaffe bouwwerken straalde plots geen treurigheid meer uit, maar representeerde voortaan optimisme, initiatief, geduld en hoop. De kanteling was zo sterk dat ik uiteindelijk ook bij mezelf een opkomend verlangen tot 'balkanisering' bespeurde. Juist het eigen initiatief en de grote betrokkenheid bij stedelijke ontwikkeling worden in Nederland, met een dwangmatige neiging tot planmatige controle van de gebouwde omgeving, node gemist."

Hans Leeflang, initiatiefnemer van het 'Jaar van de Ruimte', erkent in 2015-2 dat het nuttig is om lessen te trekken uit het verleden, maar houdt daarbij ook een slag om de arm:

"Het is duidelijk dat de toekomst niet zondermeer kan worden afgeleid uit het verleden, daarvoor verandert de maatschappelijke context te veel en te snel. De overheid heeft inmiddels een geheel andere positie in de samenleving. En de opgaven zijn anders dan 25 jaar geleden."

OPGEZETTE VARKENS, CATALOGUSERFGOED EN ANDER RUIMTELIJK ERFGOEDBELEID

De afgelopen jaren is er in AGORA veel aandacht geweest voor erfgoed. Enerzijds door het begrip erfgoed kritisch te beschouwen en anderzijds door te reflecteren op de rol die erfgoed speelt in ruimtelijke vraagstukken. We zien dat er veel geagendeerd is en dat het erfgoedparadigma continu aan verandering onderhevig is. Maar hoe radicaal zijn deze veranderingen, en welke implicaties heeft dit voor erfgoedplanning?

Het erfgoedparadigma is duidelijk verruimd de afgelopen jaren. Erfgoed is al lang niet meer enkel een waardevol overblijfsel uit het verleden. Het verleden, en daarmee erfgoed, speelt een steeds prominentere rol in het heden. Het bij elkaar brengen van heden en verleden begon in Nederland met de nota Belvedere in 1999. De doelstelling van deze nota was om erfgoed meer te koppelen aan ruimtelijke vraagstukken. Daarmee werd erfgoed een belangrijker onderdeel van het ruimtelijke beleid: het werd zichtbaarder in de vormgeving van het landschap. Daarnaast markeerde de nota een omslagpunt in het denken over cultureel erfgoed waarbij het sectorale, op behoud gerichte monumentenbeleid werd vervangen door een integraal en ontwikkelingsgericht beleid. Participatie en draagvlak werden, net als in de ruimtelijke ordeningspraktijk, een belangrijke voorwaarde voor een duurzame omgangsvorm met erfgoed.

De vermaatschappelijking van erfgoed betekent tegelijkertijd ook dat erfgoed in steeds grotere mate onderdeel wordt van discussies over de rol van erfgoed in het landschap. In verschillende AGORA-edities (onder andere 2002-1; 2004-2) lezen we bijdragen aan deze discussie. Koos Bosma waarschuwt in AGORA 2004-2 voor een steeds verder uitdijende monumentenlijst die louter objectgericht is. Daarnaast stelt hij vast dat mensen geneigd zijn om minder aandacht te hebben voor populair erfgoed (bijvoorbeeld uit de

mijnbouwperiode of erfgoed uit de Tweede Wereldoorlog). Om bijvoorbeeld een afrekening met de impopulaire varkensstallen in Brabant te voorkomen pleit hij ervoor om enkele varkensstallen in te richten als museum, desnoods met opgezette varkens erin. Subjectiviteit in erfgoedbeheer is ook het onderwerp van een bijdrage van Hans Renes (2004-2) die aandacht vraagt voor de zwarte bladen uit de geschiedenis en het erfgoed van minderheden (oftwel erfgoed dat niet door de elite is benoemd).

Soortgelijke geluiden lezen we in de bijdragen van Gregory Ashworth en Marie-Jeannette Kuipers (AGORA 2002-1). Als reflectie op de eerdergenoemde nota Belvedere waarschuwen zij voor een gestandaardiseerd 'cataloguserfgoed'; een door experts aangestuurde, top-down beoordeling van cultuur, erfgoed en identiteit. In deze bijdrage stellen de auteurs nadrukkelijk de vraag of in een multiculturele samenleving nog kan worden gesproken over één erfgoed en één identiteit. Zij pleiten dan ook voor een meeromvattend, flexibeler, en inclusiever erfgoedbegrip. Twee jaar later (2004-2) herhalen de auteurs dit pleidooi door te stellen dat het erfgoedbegrip inclusiever en dynamischer moet worden. De auteurs stellen hierbij voor om ontwikkelingen als globalisering, multiculturalisme en individualisering mee te wegen waardoor erfgoed meer aansluit bij het leven van 'gewone mensen op gewone plaatsen'.

Hedendaagse erfgoeddiscussies

Ook vandaag de dag gaan discussies over de democratisering van erfgoed onverminderd door, aangevuld met vraagstukken rondom inclusiviteit, meerstemmigheid en dekolonisering. Denk daarbij alleen al aan de ophef rondom straatnamen, standbeelden van zeehelden, of de restauratie van Het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika in Tervuren. Dergelijke discussies passen binnen het tijdsgewricht waarin we leven waarbij een aantal oude maatschappelijke structuren en conventies worden afgebroken. De consequentie hiervan is dat een aantal basisvragen rondom erfgoed, zoals 'wat is erfgoed en hoe onderhouden we dat?' wordt uitgebreid met vragen als 'waarom en voor wie is erfgoed belangrijk?'. Maar hoe vernieuwend zijn deze vragen eigenlijk? En brengt dit inderdaad een verandering binnen het erfgoedparadigma teweeg?

De grenzen van de omgang met erfgoed dienen daarom opgezocht te worden

Afgaande op de bijdragen die de afgelopen jaren in AGORA zijn gepubliceerd, zien we dat er weliswaar veel geagendeerd is, maar dat een paradigmaverandering wel meevalt. Wat vooral opvalt is dat er nog altijd gedacht wordt binnen de bestaande kaders van het erfgoedbeleid. Daarnaast zien we, in zowel de bijdragen in AGORA als in hedendaagse discussies over erfgoed, dat er in tegenstellingen gedacht wordt: het behoud van cultureel erfgoed zoals het ons door het verleden is nagelaten versus de eisen die het heden stelt in het kader van democratisering en evolutie van erfgoed. Ga maar na; om de openbare ruimte te dekoloniseren wordt opgeroepen om straatnamen, standbeelden en/of gebouwen aan te passen of weg te halen. En om "de verhalen en perspectieven van verschillende groepen in de samenleving" te laten horen stelt de Nederlandse minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap voor om meer aandacht te geven aan "de schaduwkanten van de Nederlandse geschiedenis". Ook processen als participatie en inclusiviteit dragen bij aan deze tegenstellingen. De in beleidsstukken veel gehoorde roep om inclusiviteit kan namelijk leiden tot schijninclusiviteit als er wel aandacht is voor minderheidsgroepen, maar er onvoldoende kennis is van hun percepties op erfgoed en de manier waarop ze erfgoed waarderen. En onder het mom van participatie worden enthousiaste, betrokken erfgoedfanaten gehoord, maar komen mensen die minder mondig zijn juist in het gedrang.

Kortom, de discussies over verdere democratisering van het erfgoedbeleid dreigen te verworden tot een simplistische polarisatie tussen verleden en heden. Hierbij wordt door de huidige impulsieve meerderheid een soort vetorecht uitgesproken over het verleden en wordt er een hedendaagse, subjectieve interpretatie aan ditzelfde verleden toegevoegd. Als je niet oppast leidt dit echter tot steeds grotere ongelijkheid, waarbij een minderheidsbewind van de vluchtige meerderheid, die vandaag leeft, zeggenschap over verleden en heden opeist. Anderzijds moeten we ook oppassen dat het verleden geen sta-in-de-weg wordt van hedendaagse maatschappelijke veranderingen.

Toekomstgericht erfgoedbeleid

Om deze dichotomie tussen het verleden en het heden, tussen erfgoed en ontwikkeling, weg te nemen dient gedacht te worden buiten de kaders van het bestaande erfgoedbeleid. De hoeders van erfgoed en ruimtelijke kwaliteit gaan nu namelijk wel op zoek

naar 'nieuwe' vormen van erfgoed door in dialoog te bepalen wat belangrijk is. Maar vervolgens wordt dit nieuwe erfgoed ingekapseld in een bestaand, statisch, objectgericht en expert-gestuurd erfgoedbeleid. De bestaande monumentenlijst is namelijk nog steeds het afwegingskader voor 'nieuwe' erfgoedobjecten. De grenzen van de omgang met erfgoed dienen daarom opgezocht te worden en aan ideeën over collectievorming en behoud van erfgoed moet ruimte voor vernieuwing en experiment worden toegevoegd. Ook moet er worden nagedacht over andere publieksgerichte manieren om erfgoed te duiden.

Deze vernieuwingen kunnen ervoor zorgen dat ook de ideeën over erfgoed die passen bij de hedendaagse, atomiserende, pluriforme samenleving een plek krijgen. Niet alleen zorgt dit ervoor dat verschillende vormen van erfgoed zo naast elkaar kunnen bestaan (in plaats van tegenover elkaar), maar het zorgt er ook voor dat erfgoed kan mee evolueren met de wensen van de samenleving. Zo kan het wensbeeld van Ashworth en Kuipers (AGORA 2002-1) werkelijkheid worden: het benadrukken van het belang van zowel een allesomvattend erfgoed, waaraan iedereen zijn identiteit kan ontleen, als van verschillende soorten erfgoed die ieder afzonderlijk van betekenis zijn voor een bepaalde bevolkingsgroep, in het behoud van sociale samenhang.

Dit klinkt als een vrijblijvend erfgoedbeleid; een ratjetoe waarbij alles erfgoed kan zijn of worden. Maar in feite is het niet meer dan een pluriform, vermaatschappelijkt erfgoedbeleid dat ruimte biedt om verhalen van deze tijd, die nog niet gehoord zijn, een plek te geven. Zo kan bij de volgende jubileum-terugblik worden gesteld dat de discussies over de rol en betekenis van erfgoed overwonnen zijn omdat naast het 'cataloguserfgoed' ook opgezette varkens een plek hebben gekregen in het ruimtelijk erfgoedbeleid.

Literatuurselectie

Capenberghs, J., Cools, J., & de Rynck, P. (2003) Visies op erfgoed in Vlaanderen en Europa. Antwerpen: Culturele bibliografie Vlaanderen.

Gebruikte AGORA's

2002-1 Interstedelijke concurrentie (varia)
2004-2 Erfgoed en planning

Karim van Knippenberg (karim.vanknippenberg@ugent.be) doet promotieonderzoek naar de betekenis van erfgoed in de hedendaagse samenleving aan de Universiteit Gent.

HERINNERING VAN

Naam: Wouter van Gent
Huidige functie: Universitair docent, Sociale Geografie, UvA
Actief bij AGORA: 2006 - 2008, 2017

Als tweedejaars promovendus werd ik lid van de redactie en ik ben vooral actief geweest in de redactie van het themanummer 'De Krachtige Stad' (2007-3) over stedelijke vernieuwing. Bij dit redactiewerk kwam ik erachter dat ik het becomingentariëren en verbeteren van andermans schrijfwerk erg leuk en leerzaam vond. Ik heb nog steeds wel eens medelijden met de senior wetenschapper die plotseling te maken kreeg met heel nauwkeurig commentaar, en meerdere malen zijn tekst moest herzien. Dat had hij of zij meestal niet verwacht. Inmiddels heb ik geleerd dat redacteurschap niet hetzelfde is als auteurschap. Als jonge onderzoeker was AGORA heel waardevol, en daarnaast ook gezellig. Samenkomend in de Amsterdamse flat van de (voortreffelijke) eindredacteur Marloes, leerde je de geografie en planologie van buiten de noordelijke hoofdstad kennen. *Imagine that.*

OUD WORDEN WE ALLEMAAL

Vergrijzing wordt vaak in één adem genoemd met de betaalbaarheid van de pensioenen en het zorgstelsel. Ruimtelijke vraagstukken en gevolgen van vergrijzing worden vaak onderbelicht of komen helemaal niet aan bod. AGORA deed de afgelopen 35 jaar een – beperkte – poging dit aan de kaak te stellen.

Tanja Driënhuizen benadrukt in AGORA 1997-3 dat vergrijzing niet gezien kan worden als een vloedgolf die zich overal op dezelfde manier (ruimtelijk) manifesteert. Destijds was de vergrijzing met name sterk in de steden. Momenteel is vergrijzing vooral sterk in suburbane gebieden en groeikernen. De verschillen tussen gebieden worden ook steeds groter. Het aandeel 65-plussers in de Vlaamse gemeenten varieerde van 10% tot 25% in 2001, terwijl het momenteel varieert van ruim 14% tot bijna 40%. Nog altijd is West-Vlaanderen het meest vergrijsd, terwijl Limburg een sterke inhaalbeweging vertoont. Het mag duidelijk zijn dat de vergrijzing diverse ruimtelijke gevolgen heeft en daarmee gepaard gaat met talloze beleidsuitdagingen op het gebied van (onder andere) zorg en wonen om het ouder worden kwalitatief te verbeteren. Niet alleen zijn er grote verschillen tussen gemeenten, de patronen zijn ook niet altijd eenduidig. Zo wordt er enerzijds gesproken over een 'exodus uit de stad' (HP/De Tijd, 2018) waarbij in de vier grote Nederlandse steden naast jonge gezinnen ook ouderen wegtrekken. Het gaat dan om senioren die juist op zoek zijn naar een woning waarin zij oud kunnen worden, maar deze in de stad niet kunnen vinden. Anderzijds zijn er ouderen die juist de (regionale) stad opzoeken, omdat een grotere dichtheid aan en nabijheid van voorzieningen ervoor zorgt dat zij langer zelfstandig kunnen blijven (wonen).

Uit onderzoek van de VAB (Vlaamse Automobilistenbond) komt dan ook naar voren dat ouderen in een stad of dorpskern een minder grote mobiliteitsafname ervaren dan ouderen op het platteland.

Zij kunnen immers veel meer te voet of met het openbaar vervoer bereiken en hebben een grotere kans anderen te ontmoeten. Dit kan het sociale netwerk positief beïnvloeden. Ook op het platteland zijn er echter grote verschillen. Zo wijst Frans Thissen (2011-4) op de ruimtelijke differentiatie tussen enerzijds vergrijsde en relatief arme dorpen in gebieden met weinig voorzieningen en anderzijds goed uitgeruste dorpen met een bevolking met een sterkere sociaaleconomische positie. Uiteraard liggen hier verschillende oorzaken aan ten grondslag. Een van die redenen kan de migratie van welvarende stedeling naar platteland zijn, iets wat in AGORA 1995-1 al als 'Drenthieren' wordt aangeduid. Ondanks het bovenstaande moeten we de verhuisc bewegingen van ouderen niet overschatten. Immers, uit onderzoek komt naar voren dat ouderen zeer honkvast zijn, en zelfs niet snel hun overwaarde zullen verzilveren of anticiperen op toekomstige gezondheidsproblemen. En ook al is het niet altijd de beste optie, de meerderheid van de ouderen wordt 'thuis' ouder, met alle ruimtelijke gevolgen en uitdagingen van dien.

Thuis ouder worden en het belang van de omgeving

De meeste ouderen worden dus 'thuis' ouder. Dit is niet alleen iets wat vanuit beleids oogpunt wordt gestimuleerd en deels is ingegeven door kostenbesparingen op de zorg, maar simpelweg ook de wens van de meeste ouderen zelf. Dit gegeven kan impact hebben op het beslag van ouderen op de woningvoorraad, bijvoorbeeld omdat ouderen in te grote woningen blijven wonen.

Zo wijst de hoofdredactie er in AGORA 1995-1 al op dat deze druk ertoe kan leiden dat maatregelen nodig zijn om doorstroming te verplichten. De rol van de woning verandert bovendien door de extramuralisering, waarbij thuis steeds meer een plek van zorg wordt. Tegelijkertijd moet er verder gekeken worden dan de woning en moet ook de omgeving voorbereid zijn op het ouder worden. De directe omgeving wordt immer steeds belangrijker naarmate de leeftijd toeneemt. Thissen (2011-4) benadrukt dan ook dat de omgeving de kwetsbaarheid van ouderen kan beïnvloeden, zeker in een tijd waarin robuuste lokaal geïntegreerde netwerken lijken af te nemen en de nadruk op informele zorg groter wordt. Klaassens en Beek (2013-3) wijzen in hun artikel 'Ruimte voor ouderen' dan ook op de behoefte aan nieuwe woonvormen die de zelfredzaamheid van ouderen zouden kunnen vergroten. Een belangrijke, en nog steeds actuele, vraag die zij benadrukken is hoe de ruimtelijke inrichting oudere bewoners kan ondersteunen in het behoud van hun sociale netwerken. De Kam en anderen (2013-3) gaan in dit kader verder in op de woonservicegebieden in Nederland en definiëren dat als "een stadswijk, dorp of een aantal kleine kernen binnen een plattelandsgemeente die zo is ingericht dat mensen er zo lang mogelijk zelfstandig kunnen blijven wonen in de omgeving van anderen" (De Kam et al. in AGORA, 2013-3, p. 12). De auteurs wijzen op een "dempende werking" van deze gebieden. Ouderen kunnen beter omgaan met kwetsbaarheden, kunnen hun dagelijkse bezigheden beter afstemmen en dus uiteindelijk langer zelfstandig wonen.

Er is niet één recept om kwalitatief ouder te worden en zolang mogelijk zelfstandig te wonen

Het succes is mede afhankelijk van co-creatie tussen ouderen, professionals en beleidsmakers. Helaas worden ouderen (nog steeds) niet altijd bij besluitvorming betrokken. In dit opzicht is het interessant te wijzen op het artikel van Höppner & Arnold (2013-3) waarin gezocht is naar ontmoetingsplekken in Rotterdam vanuit het perspectief van ouderen zelf. Een interessante conclusie is dat veel ouderen een functionele aanleiding nodig hebben om het huis uit te gaan en daar vervolgens recreatieve doelen aan koppelen. Hieruit volgt volgens de auteurs juist dat een te sterke concentratie van voorzieningen dus niet altijd de oplossing is en zelfs een negatieve invloed kan hebben op informele ontmoetingen en het sociale netwerk.

Diversiteit

Tegelijkertijd moet worden benadrukt dat de oudere bevolking een diverse groep is, iets wat nog wel eens wordt vergeten wanneer er gesproken wordt over de 'babyboomers'. Het artikel 'transnationaal ouder worden' van Loopmans & De Craene (2013-3) wijst ons er op dat steeds meer ouderen diverse levenspaden en daardoor verschillende wensen hebben. Dit heeft gevolgen voor de manier waarop er naar de geografische locatie (zoals de buurt) wordt gekeken en wijst ons op de noodzaak een meer relationeel perspectief op plaats en sociale netwerken uit te oefenen. In het themanummer 'Thuis' (2007-2) benadrukken ook Reinders en Van der Land dat 'thuis' weliswaar een plaats is met een sociale, psychologische en emotionele binding, maar zeker niet altijd samenvalt met een huis of geografische locatie. Desalniettemin draagt een bepaalde mate van plaatsbinding en het zich bevinden in een bekende omgeving bij aan het kwalitatiever ouder worden.

Lager en Meijering (2013-3) wijzen bijvoorbeeld op de integrerende werking van een woongemeenschap voor Caribische ouderen in Nederland. Juist het hebben van een veilige thuishaven om op terug te vallen maakt het voor de bewoners makkelijker om contacten te leggen buiten de gemeenschap.

Er is niet één recept om kwalitatief ouder te worden en zo lang mogelijk zelfstandig te wonen. Waar sommigen bij voorkeur tussen gelijkgestemde wonen en zich afsluiten van de rest van de samenleving om op die manier meer controle over hun leven te ervaren, willen anderen vooral niet geconfronteerd worden met hun ouderdom en kiezen derhalve voor een ontbijt bij de HEMA of de klets-kassa van de Jumbo in plaats van activiteiten in het buurt-huis. Dat is uiteraard geen excuus om dan maar geen aanpassingen te doen aan de ruimte. Aanpassingen aan de omgeving kunnen wel degelijk van invloed zijn op de gezondheid van ouderen. Niet voor niets profileren meer en meer steden en gemeenten zich als 'age-friendly'. Hoewel Etman (2016-3) benadrukt dat er nog veel onduidelijk is over welke aanpassingen aan de gebouwde omgeving van invloed zijn op bijvoorbeeld beweging, moet tegelijkertijd ook benadrukt worden dat dit soort initiatieven veelal nuttig zijn voor grotere groepen in de samenleving dan alleen ouderen.

Een blik op de toekomst

Hoewel Douma & Meijering (2013-3) er op wijzen dat veel ouderen in onze contreien tevreden zijn met hun omgeving, is dat volgens "objectieve" criteria niet altijd het geval en kan er nog veel verbeterd worden aan de leefomgeving. Tegelijkertijd – en zoals benadrukt door Klaassens & Beek (2013-3) – moeten we ons niet blind staren op de babyboomgeneratie. Na 2040 zal het aantal 65-plussers immers weer dalen en dus moet er flexibel gepland worden met de mogelijkheid tot herbestemming. Bovendien komt er daarna een generatie ouderen die niet alleen (nog) meer divers is, maar ook is opgegroeid met veel meer (smart)technologie en dus weer andere eisen heeft. Veel vragen blijven onbeantwoord en uitdagingen zijn er volop. Hoe gaan we om met de relatie tussen duurzame ruimtelijke planning en vergrijzing? Hoe gaan we om met een situatie waarin familie-arrangementen veranderen en informele zorg steeds verder onder druk staat? Wat is het belang van de ruimtelijke invalshoek hierbij? Hoe zorgen we ervoor dat er geen (nieuwe) groepen ouderen over het hoofd worden gezien en iedereen kwalitatief thuis ouder kan worden? Het zijn enkele vragen en dynamieken waar AGORA hopelijk aandacht aan zal blijven besteden in de volgende 35 jaar.

Literatuurselectie

- Buffel, T., Handler, S. & Phillipson, C. (eds.) (2018) *Age-friendly cities and communities. A global perspective*. Bristol: Policy Press
- Golant, S.M. (2015) *Aging in the Right Place*. Baltimore, MD: Health Profession Press.
- De Decker, P., Vandekerckhove, B., Volckaert, E., Wellens, C., Schillebeeckx & De Luycq, Niels (2018) *Ouder worden op het Vlaamse platteland*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant

Geraadplaagde AGORA's

1995-1	Bevolking
1997-3	Kleine luchtvaart (varia)
2007-2	Thuis
2011-4	Platteland
2013-3	Ouderen
2016-3	Gezonde stad

Wesley Gruijthuijsen (wesley.gruijthuijsen@kuleuven.be) werkt aan zijn doctoraat aan de afdeling Geografie en Toerisme van de KU LEUVEN, en is redacteur bij AGORA.

AGORA, EEN FORUM OVER MOBILITEIT

Mobiliteit is een thema dat in 35 jaar AGORA vanuit verschillende invalshoeken werd belicht. Ter gelegenheid van haar jubileum fietsten we door 141 artikels uit het archief (vanaf 1995) en kwamen we terug met enkele belangrijke lessen die de kennisuitwisseling tussen Vlaamse en Nederlandse auteurs heeft opgeleverd in het mobiliteitsdebat.

In de wetenschappelijke literatuur is doorheen de voorbije decennia steeds duidelijker geworden dat de beleidsdomeinen die betrekking hebben op mobiliteit en ruimtelijke ontwikkelingen best geïntegreerd worden. Dit inzicht ging in grote lijnen gepaard met een overgangsfase waarin het paradigma 'plannen voor meer mobiliteit' meer en meer plaats maakte voor 'plannen voor meer bereikbaarheid'. Doorheen de jaren werd er onder meer gefocust op de onhoudbaarheid van het systeem auto, het locatie- en vestigingsbeleid en knooppuntontwikkeling. Dat mobiliteit een veelzijdig thema is tonen de overige onderwerpen aan: van de lusten en lasten van de luchtvaart tot het sturen van gedragsveranderingen om meer mensen op de fiets te krijgen en de rol van technologie in de transitie naar een duurzamer mobiliteitssysteem. In dit artikel geven we een overzicht van de voornaamste inzichten en lessen die het AGORA forum rijk is.

Mobiliteit is goed voor de economie, niet?

De fietstocht doorheen het archief leert ons dat mobiliteit – en meer specifiek een performant openbaar vervoer – in een aantal stukken nog steeds expliciet naar voren wordt geschoven als de motor voor economische ontwikkeling en regionale concurrentiekracht. Door grote steden in polycentrische regio's als de Randstad of de Vlaamse Ruit met hoogfrequente spoorlijnen te verbinden, gaan die regio's functioneren als 'één geheel'. Meer (potentieel aan) mobiliteit vergroot op die manier het arbeidsmarktgebied voor werkgevers (Abrahamse & Blanker, 2011-1), het 'ommeland' van gespecialiseerde voorzieningen en dus de aantrekkelijkheid van de metropolitane regio. Collectief spoorvervoer vormt de ruggengraat tussen steden (Dijkstra, 1998-3; De Niet, 2000-2) en lightrail-

toepassingen vormen aanvoerlijnen binnen de metropolitane ruimte (Van den Hout, 1999-4). De stelling dat hoogwaardig spoorvervoer goed is voor de economie echoot tot op de dag van vandaag in het mobiliteitsdebat. Recent nog riepen zesentwintig Belgische transport- en vervoerexperts in beide landshelften op om hier werk van te maken (Le Soir 08/05/19 en De Morgen 06/05/19). We zien het in de praktijk evenwel nauwelijks gebeuren.

Mobiliteit leidt ook niet zomaar tot economische groei, het is veel complexer dan dat. In de voorbije decennia voegden AGORA-auteurs op minstens drie manieren nuance toe aan het debat.

1. Voor mobiliteit betaal je een prijs

Een vlotte mobiliteit kost handenvol geld. In crisisjaren moet een ontwikkelingsproject als de Zuidas Amsterdam worden bijgesteld (Majoor, 2008-3). Ook het Nieuw Sleutelproject Rotterdam Centraal kende anno 2004 moeilijke momenten (Kooijman en Wigmans, 2004-2). Dat het voor werkgevers geen evidentie is om bij te passen bij lokale projecten, kwam naar voor in het stuk van Abrahamse & Blanker (2011-1). Zij stellen dat het opstarten van een busverbinding naar kleinere bedrijventerreinen, die gevestigd zijn nabij de op- en afritten van autosnelwegen, alleen haalbaar is wanneer het bedrijfsleven deze verbinding steunt.

Overheden schuiven steeds vaker die rekening door en voeren een beleid van 'mobility austerity' (Nikolaeva, 2016). Dat blijft niet zonder gevolgen. Biesenbeek (1998-3) verkende de roep naar privatisering van het openbaar vervoer en concludeerde dat marktwerking beslist geen wondermiddel is. Marktpartijen volgen andere logica's dan publieke partijen en dat heeft gevolgen voor de kwaliteit van het aanbod en de prijszetting.

2. Niet iedereen vaart even wel

Nieuwe mobiliteitsontwikkelingen leveren op de ene plaats en voor de ene groep meer op dan voor de andere. Dat veranderingen voor polarisering zorgen, is een nuance die in te veel mobiliteitsdebatten nog ontbreekt. Oosterhuis (2018-2) argumenteert bijvoorbeeld dat de aanleg van fietsinfrastructuur in achtergestelde stadsbuurten kan beschouwd worden als een vorm van gentrificatie in het belang van 'de fietsende yuppen en hipsters'. Niet-westerse immigranten fietsen namelijk veel minder. Brussel, Zuidgeest en Maarseveen (2010-4) treden dit argument bij. Ze benadrukken bovendien dat - mocht dat ooit wenselijk zijn - het Nederlandse fietsbeleid niet zomaar gekopieerd kan worden naar landen in het Globale Zuiden. De fietscultuur in Nederland is volgens Pelzer (2010-4) onderdeel van een nationale habitus, en dus veel meer dan een bewuste, duurzame verplaatsingskeuze van individuen. Fietsen creëert een nationale identiteit en wordt ook beschouwd als teken van integratie (Pelzer, 2013-5).

Lokaal kunnen de ongewenste effecten of 'externe kosten' verbonden aan een mobiele samenleving sterk ophopen. Tekenend zijn de omgevingen van luchthavens waar een stille nachtrust niet evident is (Rodenburg, 1997-3; Gordijn en Hornis, 2006-4; Blüm, 2000-2). Ook op mondiaal vlak draagt de luchtvaart een 'juk' met zich mee: de conventionele luchtvaart veroorzaakt een aanzienlijke uitstoot van broeikasgassen. Maas en Zijdeveld pleitten in AGORA al in 1995 (nr. 3) voor meer bewustmaking rond de negatieve effecten van vliegen, maar pas nu wordt het publieke debat daarover gevoerd.

3. Een welvarende economie leidt ook tot méér mobiliteit

Meer welvaart leidt ook tot grotere mobiliteitsbehoeften. Mobiliteitsexperts spreken over een 'latent aanwezige' vraag naar mobiliteit. Deze vraag wordt bediend als de verplaatsingsweerstand lager wordt, bijvoorbeeld door toegenomen koopkracht. Het principe van die 'geïnduceerde' vraag naar mobiliteit (Boussauw, 2014-2) is relevant in de discussie rond telewerken en verminderde congestie. Telewerken haalt auto's van de weg en doet dus congestie verminderen, maar op lange termijn is het netto-effect hoogst onzeker (Mokhtarian, 2007-4). Een werkgever die telewerken invoert, vergroot evengoed zijn rekruteringsbereik. Wetenschappers verwijzen naar het '*rebound-effect*' bij veranderingen in mobiliteitspatronen: de efficiëntiewinst blijkt in de praktijk vaak lager dan verwacht (Boussauw, 2009-5).

Het is bereikbaarheid, stupid!

Steeds meer wordt duidelijk dat de ongewenste effecten van ons verplaatsingsgedrag ook tot welvaartsverlies en een dalende levenskwaliteit leiden. Het zorgde voor een accentverschuiving van 'meer mobiliteit' naar 'betere bereikbaarheid', doordachte locatiekeuzes en een kritische blik op technologische oplossingen. De nexus mobiliteit-ruimte vinden we in verschillende AGORA-bijdragen terug. Van de Wall (2016-2) hekelde de exclusieve inrichting op maat van de auto van de Brusselse kleine ring en ziet een vooruitstrevend project waarin gewestelijke ambities zoals het verminderen van de verkeersdruk verenigd worden met ingrepen die de lokale leefomgeving versterken. Daar wordt werk van gemaakt, getuige de Brusselse Anspachlaan of Elsensesteenweg. Ook D'Haeseleer (2011-1) fileert de typisch Vlaamse modus operandi bij verkeersproblemen, i.e. meer beton storten. Beleidsmakers hebben de nexus mobiliteit-ruimte ondertussen wel begrepen: recent lanceerde de Vlaamse Overheid een 'mobiscore', die aangeeft hoe goed een woning scoort op vlak van de bereikbaarheid van voorzieningen in haar omgeving (scholen, winkels, OV-knooppunten).

Mobiliteit is onlosmakelijk verbonden met ruimtelijke ontwikkelingen. Bijgevolg ontmoeten mobiliteitsexperts, ruimtelijke planners en planologen elkaar wanneer het gaat over de

invulling van knooppunten. Nefs en Duffhues (2011-1) bespreken SprintStad, een spel waarin kansen voor knooppuntontwikkeling en de complexe afstemming tussen alle belanghebbenden worden gesimuleerd. Hoewel er in theorie kansen te over zijn, blijkt knooppuntontwikkeling in de praktijk makkelijker gezegd dan gedaan. Van Lent (2011-3) stelt lessen voorop voor een krachtiger stationsbeleid in Nederland en haalt de mosterd in Japan. Daar bepaalt de markt veelal de invulling van het ruimtelijk programma rond de stations. Volgens van Lent kan meer publiek-private samenwerking extra stimulansen bieden voor knooppuntontwikkeling in Nederland.

...en locatie, locatie, locatie

In de eenentwintigste eeuw bestaat de heilige graal uit het vermijden van zoveel mogelijk (auto-) mobiliteit, onder andere door een doordacht locatie- en vestigingsbeleid. In 2001 (nr. 2) hebben Bertolini en Dijst het onder andere ook over de unieke combinatie van bereikbaarheids- en nabijheidskenmerken van luchthavens en andere knooppunten in hun pleidooi om een 'temporeel-ruimtelijk' locatiebeleid te voeren. De algemene toename in welvaart, veranderingen in sociale en economische structuren en culturele, demografische en technologische ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat individuen en huishoudens een toenemende keuzeruimte hebben gekregen. Bertolini en Dijst geven aan dat verplaatsingspatronen zich steeds meer losmaken van de beperkingen van de fysieke omgeving en het stedelijke leven zo steeds 'vluchtiger' wordt. Ze stellen daarom een nieuw planningsconcept voor: het 'mobiliteitsmilieu'. Deze fysieke plekken - denk aan treinstations, maar bijvoorbeeld ook benzinepompen - zouden meer als ankers voor het vluchtige stedelijke leven moeten fungeren en ingezet worden om de ruimtelijke uitdijning en uitsortering van activiteiten- en verplaatsingspatronen beter te kunnen sturen. Zich beroepend op de discipline van de tijdgeografie (zie ook het artikel van de Pater in dit nummer) toont Neutens (2010-3) in dit verband aan hoe persoonsgebaseerde bereikbaarheidsindicatoren uiterst nuttig kunnen zijn om inzicht te verwerven in de sociale verschillen in toegang tot voorzieningen. Boussauw (2009-5) waarschuwt nog dat wonen op een bereikbare plek nu ook niet automatisch tot een meer duurzame levensstijl en mobiliteit leidt. Er blijkt een positief verband te bestaan tussen wonen in de stad en het aantal vliegkilometers dat iemand aflegt. Enter opnieuw het '*rebound-effect*'.

Of technologie als oplossing?

Met argwaan wordt door AGORA-auteurs naar technologische innovaties gekeken. Ze vereisen namelijk ook sociale en politieke innovaties (Banister & Geels, 2014-2). Pelzer (2017-1) argumenteert dat een eenzijdige kijk op technologie verblindend werkt, en stelt voor om mensen en plaatsen voorop te zetten in het debat. Rodenburg (1997-3) zag een nieuwe rol voor luchtschepen in de burgerluchtvaart, een kansrijk alternatief voor zakenreizen en vervoer naar vakantiebestemmingen. Van Latum treedt hem twee jaar later (1999-4) bij: zeppelins kunnen net als internationale spoorlijnen de concurrentie aangaan met het conventionele vliegtuig voor korte afstanden. Twintig jaar na datum, is het duidelijk dat deze sociale en politieke veranderingen zijn uitgebleven.

Naar gedragsverandering en multimodaliteit

AGORA-auteurs bestuderen al jaren maatregelen die kunnen bijdragen tot een gedragsverandering en weten dat een eenduidig, eenvoudig antwoord niet voorhanden is. 'Harde' infrastructurele maatregelen zijn niet voldoende om te leiden tot een substantiële verandering van modale keuze. Zowel de ruimtelijke ordening, bevolkingssamenstelling, cultureel bepaalde attitudes en gewoonten van mensen, alsook geografie en klimaat zijn bepalend (Oosterhuis, 2013-5). Bovendien trachten te Brömmelstroet en Crouse (2010-4) in het artikel 'Pssst... Fietscultuur kopen?' aan

te tonen dat het inspelen op emoties, met als doel een intrinsiek enthousiasme op te wekken om zich op een bepaalde manier te gedragen, een kansrijke strategie is. De schrijvers poneren dat fietsen niet wil zeggen dat iemand een product koopt, maar wel een bepaalde levensstijl of een ervaring (zie ook van Loon & Pelzer, 2010-4).

Banister en Geels (2014-2) vinden dat het tijd is om af te stappen van het traditionele mobiliteitsparadigma, waarin transport bestaat uit een aantal afzonderlijke modaliteiten. Ook Bodde (2015-1) erkent het belang van intermodaliteit en een goede samenwerking tussen de aanbieders van de vervoersmodi en lantermijndenken. Park and Rides aan de rand van de stad moeten autogebruikers aanmoedigen zich in dichtbevolkte gebieden met duurzamere alternatieven te verplaatsen (zie Stelling, 2011-1). Kickert (2010-4) stelt dat de fiets een interessante brugfunctie zou kunnen vervullen tussen de compacte stad en de autostad, aangezien fietsers langere afstanden kunnen overbruggen dan voetgangers en tegelijk veel minder ruimte innemen dan de auto. Om dit kracht bij te zetten wijst hij op het belang van kleinschalige functiemenging. Afsluitend stelt hij dat duurzaamheid gelijk staat aan flexibiliteit, en dat het belangrijk is mensen steeds keuzevrijheid te bieden om een duurzame transitie te doen slagen.

Experts lijken toch op zijn minst een aantal keren hun argumenten te moeten herkauwen en aan te passen aan de tijdgeest. Dat mobiliteitsgedragsverandering tijd vraagt, treedt nog het meest naar voren in het stuk van Langstraat & Switzer (2015-2). Zij

beklemtonen de vele gelijkenissen tussen een ontwerpplan van een oude stadsspoorlijn uit de jaren zestig en de actuele uitbreiding van de Amsterdamse metro als de Noord-/Zuidlijn. Rest de vraag hoeveel tijd we nog hebben. Frans Thissen schoof in 'de klassieker' (in 2016-1) het alom geprezen boek van Malcolm Moseley uit 1979 naar voren: "Accessibility: the rural challenge". Het versterkt ons pleidooi dat we vaak niet het warm water moeten heruitvinden, maar op zoek kunnen gaan in de literatuur om onze argumenten scherp te stellen. Of waarom een duik in het AGORA-archief geen slecht idee is.

Literatuurselectie

De Morgen (06/05/2019). Pleidooi voor een performant en goed uitgedacht openbaar vervoer.
 Le Soir (08/05/2019). Le système de transports en commun, clé de voûte d'une politique de mobilité durable.
 Nikolaeva, A. (2016). From Constructed Scarcity and Mobility Austerity towards Mobility Commons?. Living in the mobility transition. Forum Vies Mobiles.

Geraadpleegde AGORA's (kleine selectie)

1995-4	Mobiliteit
1997-3	Kleine luchtvaart
2006-5	Mobiliteit
2010-4	Fietsen
2011-1	Intermodaal (thema + varia)
2014-2	Mobiliteitstransities

Dr. Tom Storme (Tom.Storme@UGent.be) coördineert de werking van het Instituut voor Duurzame Mobiliteit (UGent) en is als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de Hogeschool Gent (HOOGENT). **Sarah Meire** (Sarah.Meire@UGent.be), **Maitte Dewinter** (Maitte.Dewinter@UGent.be) en **Freke Caset** (Freke.Caset@UGent.be) zijn als onderzoeker verbonden aan de vakgroep Geografie van de UGent, en zijn allen actief als redactielid bij AGORA.

HERINNERING VAN

Naam: Martijn van der Linden
Huidige functie: Senior beleidsmedewerker, directie Woningmarkt, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Actief bij AGORA: 2004 - 2008

Voor mij staat AGORA voor lef, nieuwsgierigheid en prikkelend. Lef, omdat AGORA er altijd in slaagt om een platform te bieden aan vrije denkers, disruptie en excentrieke perspectieven op sociaalruimtelijke thema's. Nieuwsgierig, omdat het AGORA lukt om na een volwassen 35 jaar nog steeds in de 'waarom-fase' te blijven hangen. Prikkelend in de zin dat auteurs, mederedacteuren maar ook lezers bij AGORA altijd de vraag krijgen voorgeschoteld in hoeverre er een alternatief paradigma denkbaar is. De grenzen van de consensus worden verkend. Is de wereld eigenlijk wel zoals wij het denken te zien? Kan het ook anders? Wat zegt dat over ons en ons handelen? Dat, gecombineerd een gedegen wetenschappelijke basis, maakt dat AGORA het sociaalruimtelijke veld succesvol in beweging brengt en houdt: van de universiteiten tot de beleidsdepartementen in Den Haag.

Naam: Nick Schuermans
Huidige functie: Post-doctoraal onderzoeker en teaching associate Vrije Universiteit Brussel, Cosmopolis Centre for Urban Research
Actief bij AGORA: 2005 - 2011

Eén van mijn mooiste momenten als AGORA-redacteur kende ik in Leeds. In het kader van mijn doctoraat had ik zowat alles gelezen wat David Sibley ooit gepubliceerd had. Het was dan ook een hele eer om hem de pieren uit zijn neus te vragen in het kader van een interview voor een themanummer over Angst. Het werd een ochtend om nooit te vergeten. Samen met Bruno Meeus bracht ik de ganse voormiddag met hem door. Hij antwoordde ontzettend open op al onze vragen. Toen we het bandje stopten, nam hij ons nog mee naar de universiteitscafeteria. Daar vertelde hij over de memorabele concerten die The Who daar ooit nog had gespeeld. Een paar weken na het interview werd Sibley echter opgepakt omwille van het bezit van kinderporno. Dit ontluisterende nieuws werpt sindsdien een gitzwarte schaduw over zijn academisch werk en over die memorabele voormiddag in zijn gezelschap.

Wil je op de hoogte blijven van actuele sociaal-ruimtelijke thema's?
Volg AGORA op Facebook, Twitter en LinkedIn!

AGORA - Magazine voor sociaalruimtelijke vraagstukken

2019 - 3 - jaargang 35, een uitgave van de Stichting Tijdschrift
AGORA - ISSN 1380-6319

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Departement Sociale Geografie en Planologie
Faculteit Geowetenschappen, Universiteit Utrecht
Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht
[e] agora.secretaris@gmail.com
[i] www.agora-magazine.nl
[a] <https://ojs.ugent.be/agora>
[f] <https://www.facebook.com/AGORAmagazine.nlbe/>
[t] <https://twitter.com/MagazineAgora>
[IBAN nummer] NL23INGB0006165799

REDACTIE

Jorn Koelemaj (hoofdreductie), Demi van Weerdenburg (hoofdreductie), Suzanne Akkerhuis, Aimee Baars, Marianne de Beer, Federica Bono, Dieter Bruggeman, Freke Caset, Alexander Colson, Koenraad Danneels, Peter Davids, Valerie De Craene, Clemens De Olde, Laura Deruytter, Maite Dewinter, Nicolas Dewulf, Mellanie van Doleweerd, Dorien Frinking (penningmeester), Wesley Gruijthuijsen, Anouska Jaspersen (productie en vormgeving), Dylan Jong, Rens Jonker, Griet Juwet, Lilian van Karnenbeek (eindreductie), Karim van Knippenberg, Suzanne Lansbergen (productie en vormgeving), Simon Lox, Josine Maaskant, Emiel Maliepaard, Sarah Meire, Richard Rijnks, Joren Sansen, Imke Sierksma (secretaris), Sara Smaal, Stien Snellinx, Bianca Szytniewski, Karen Vannieuwenhuize (productie en vormgeving), Malou Weber, Lisanne de Wijs, Barend Wind, Egbert van der Zee.

THEMAREDACTIE

Jorn Koelemaj

REDACTIEADVIEZEN

David Bassens, Justin Beaumont, Marco Bontje, Heidi Hanssens, Henk van Houtum, Ilse van Liempt, Jesper van Loon, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Michiel van Meeteren, Bruno Meeus, Ben de Pater, Peter Pelzer, Nick Schuermans, Bas Spierings, Casper Stelling, Justus Uitermark.

VOLGEND NUMMER...

Cartografie

Ons wereldbeeld wordt al eeuwenlang gekenmerkt door kaarten, atlanten en globes. De traditionele cartografie neemt binnen de ruimtelijke wetenschappen een steeds kleinere rol in terwijl dankzij technologische innovaties en de opkomst van het internet de cartografie toch enorm is opgebloeid.

In het komende nummer kijken we naar de rol die cartografie inneemt in de hedendaagse ruimtelijke wetenschappen en welke ontwikkelingen de hedendaagse cartografie heeft gemaakt. Zo behandelen we hoe (Big) Data, analyses en visualisaties een groter onderdeel van deze nieuwe cartografische werkelijkheid bepalen, bijvoorbeeld doordat ze patronen en ritmes in het land op een nieuwe manier zichtbaar maken. We kijken echter ook naar hoe ons gedrag beïnvloed kan worden door het in kaart brengen van onze omgeving. In het nummer wordt duidelijk dat nieuwe mogelijkheden tot nieuwe inzichten leiden: van verkiezingstijd naar 3D toepassingen in de planologie, van hot-spot analyses in het toerisme naar kunstmatige intelligentie voor het slimmer maken van navigeren: de moderne cartografie is niet meer weg te denken uit de ruimtelijke wetenschappen!

GRAFISCHE VORMGEVING

Anouska Jaspersen, Suzanne Lansbergen & Karen Vannieuwenhuize

ONTWERP HUISSTIJL

Maarten Mieras & Jeroen Sikma

DRUK

AD Mercurius - Almere

(DIGITALE) VERSPREIDING

Deze uitgave valt onder de Creative Commons BY-NC-ND licentie.

LOSSE BESTELLING

Nummer per stuk €9,50

ABONNEMENTEN (per jaar, vanaf 1 juni 2012)

Bibliotheken, bedrijven, instellingen	€63,00
Studenten	€21,00
Overigen	€32,00
KNAG-leden krijgen een korting van	€ 5,00

Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd uiterlijk 1 maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode.

ARTIKELN/RECENSIES

Artikelen, recensies, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres of via agora.secretaris@gmail.com. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaalruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn beschikbaar via de website.

ADVERTENTIES

Informatie via agora.secretaris@gmail.com.

Deze uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van het Departement Sociale Geografie & Planologie (UU), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), het departement Geografie van de Vrije Universiteit Brussel (VUB), de Vakgroep Geografie (UGent) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

Een magazine als sociaal netwerk

Hoe de AGORA-themanummers van de afgelopen 5 jaar ruimtelijke wetenschappers en professionals in Nederland en Vlaanderen verbindt

AGORA magazine bestaat dankzij de inzet van velen. Aan elk nummer werken redacteurs, vormgevers en auteurs, onder leiding van een thema-, varia- en hoofdredactie. Wanneer de verschillende uitgaven als sociaal netwerk worden weergegeven, wordt getoond hoe al deze samenwerkingen leiden tot een sociale structuur. Wanneer twee auteurs aan hetzelfde themanummer gewerkt hebben, dan wordt er een relatie verondersteld. Veel auteurs hebben echter aan meerdere themanummers bijgedragen, zij verbinden als het ware de themanummers met elkaar. Deze analyse laat zien dat er in het sociale netwerk clusters ontstaan van gerelateerde thema's, waar auteurs met aanpalende onderzoeksinteresses elkaar kunnen vinden. De relaties die zich vormen rondom de themanummers overschrijden institutionele en zelfs nationale grenzen. Deze infographic laat zien hoe een blad als AGORA een belangrijke rol speelt in het sociale netwerk van de ruimtelijke wetenschappers in de Lage Landen.

